

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Historisk Samfund for Præstø Amt

Årbog 2005

Historisk Samfund for Præstø Amt

Årbog 2005

Årbog 2005
Udgivet af Historisk Samfund
for Præstø Amt

Redaktør:
Jens Bjerre Tybjerg (ansvarshavende)

Eftertryk af årbogens artikler må
kun ske efter skriftlig tilladelse fra
forfatterne.

ISSN 0107-6868

Bogen er sat med Times
og trykt hos
Faxe Bogtryk/Grafisk

Forside:
De to markante gavle på Højstrup er det
ældst bevarede af den gamle hovedgård.
Foto: Jens Bjerre Tybjerg.

Indhold

Lille vejledning for forfattere	4
<i>Rikke Agnete Olsen og Mogens Bencard</i> Højstrup - en hovedgårds historie	5
<i>Mikael Venge</i> Erik Menved og Stegeborg	31
<i>Ida Kindt</i> Livet på Sophiehøj 1940-45	47
<i>Bent Hansen</i> Kronprinsesse Louises asyl	61
<i>Arne Aashjerg</i> Da kalkstenene trillede ned ad bakken	67
<i>Olav Foged Olsen</i> Hemming Olsens sække	75
<i>Allis Bro</i> Årsberetning	85
<i>Svend C. Dahl</i> Litteratur om Præstø amt 2003	89
Styrelsen	103
Salg af publikationer	103

Lille vejledning for forfattere

Forfatterne opfordres til at aftale omfang samt publiceringstidspunkt af artikler med redaktionen forud for udarbejdelsen.

Artiklernes tekst leveres som digitale filer på diskette eller med e-mail.

Der fremsendes desuden altid - for kontrollens skyld - en udskrift af artiklen.

Fotografier/illustrationer leveres som dias eller papirbilleder (originale) i farve eller sort/hvid (ikke print eller kopier).

Anvendelse af digitale illustrationer aftales med redaktionen.

Højstrup

En hovedgårds
bygningshistorie

Af Rikke Agnete Olsen og Mogens Bencard

Forord

I bind V af „Stevns før og nu“ skrev Henning Bencard, tidligere forpagter på Højstrup, en artikel om gården. Hvad angår gårdens ældre historie støttede han sig til Christian Braschs store bog „Vemmetofte Kloster“. Dette er fuldstændig forståeligt, for til trods for, at bogen udkom i 1859, må man sige, at forfatteren har været overordentlig dygtig, og med megen grundighed gennemgravet hele det skriftlige kildemateriale til godsets historie. Dette er så meget des mere imponerende, som kun få af disse kilder var udgivet på hans tid.

Mens Henning Bencard skrev sin artikel, diskuterede vi ofte, om der ikke kunne være mere at finde om bygningerne og deres historie, hvis man foretog en fornyet gennemgang af de skriftlige kilder. Desuden var vi enige om, at det kunne være umagen værd at sammenholde disse med en arkæologisk undersøgelse, der blev foretaget af Nationalmuseet i 1981.

Resultatet er det følgende, hvor historikeren Rikke Agnete Olsen, som har specialiseret sig i middelalderligt borgbyggeri i Danmark, har skrevet det første afsnit, og hvor kunsthistorikeren og arkæologen Mogens Bencard har skrevet de følgende.

Det middelalderlige Højstrup

Højstrup nævnes første gang i 1356, da Jacob Olufsen af slægten Lunge skriver sig „af Højstrup“ i forbindelse med en gods-handel mellem ham og kong Valdemar Atterdag. Lungeslægten hørte indtil midten af 1300-tallet til Sjællands mere ydmyge stormandsfamilier, men Jacob Olufsen og hans søskende Oluf og Helene banede sig vej ind i samfundets højeste lag, Jacob som kronens lensmand på vigtige steder, som medlem af rigets råd og allerede i 1356 med titel af ridder. Dels havde de tre søskendes nærmeste forfædre samlet en del gods, og dels virkede brødrene for og for det meste med kong Valdemar. Helene

Olufsdatter blev godt gift ind i Moltkeslægten.

Selv om Jacob Olufsen skrev sig af Højstrup, er det ikke sikkert, han var født dér, eller at familien stammede derfra. Han kan have købt gården i løbet af sin vej mod samfundets top, men han kan selvfølgelig også have arvet gården, ligesom den efter hans død gik i arv til hans søn Folmer Jacobsen Lunge, der som sin far blev en af de mægtige mænd i riget. I 1387, da han og hans tre brødre delte deres fædrene arv, var Folmer Jacobsen både rigsråd og kammermester – d.v.s. han havde ansvar for kongens finanser – og ridder. På det tidspunkt var han og brødrene forholdsvis unge mænd, men de blev på toppen livet igennem i dronning Margretes og Erik af Pommerns tjeneste.

Det Højstrup, som hr. Folmer arvede, nævnes sammen med hans øvrige arv i det omfattende skifte, der blev affattet mellem brødrene i 1387. Folmer kom først i rækken, fordi han var den ældste, og der står, at han fik noget gods: „... nemlig hele byen Højstrup tillige med den hovedgård, som ligger sammesteds, og et møllested“. Han arvede meget andet gods, men her gælder det kun Højstrup, der åbenbart er den store gård i landsbyen, som den havde taget navn efter, og hvor den i tidens løb havde sat sig på resten af jorden og gårdene og husene. (Hvornår dette er sket, kan vi ikke sige, men det er før Folmers tid. Hans arv omfatter jo både gård og landsby.)

Sådan en besiddelse kunne en mægtig mand som hr. Folmer nok tillade sig at skrive sig af og kalde sit hovedsæde, som hans far havde gjort, men allerede år 1400 pantsatte han stedet til dronning Margrete. Baggrunden for pantsættelsen kan man kun gisne om, men dronningen søgte som andre store godsejere at afrunde sine besiddelser, og der er flere eksempler på, at hun sluttede omfattende godshandler med sine betroede medarbejdere.

Folmer Jacobsen arbejdede selv for at samle sine besiddelser mest muligt, og i et af de breve, der besøgte pantsættelsen, erklærede han, at han ikke havde erstattet sin hustru den part af Højstrup, han havde stillet til hendes rådighed for den del af hendes gods, han havde solgt. Sådan får vi et lille indblik i de udviklede godshandler, der hele tiden fandt sted i samfundets øvre lag, hvor mand og hustru havde særeje, fordi jorden og besiddelsen dybest set blev anset for at være slægtens. Det kunne godt være manden, der handlede med jorden, sikkert i begge ægtefællers og i hvert fald i børnenes interesse, men hustruens jord var ikke hans, og den skulle hele tiden sikres for børnene eller for hendes slægt, der skulle have den tilbage, hvis hun døde barnløs.

Hvad Højstrup angik, gav Folmer Jacobsens erklæring dronningen sikkerhed for, at der ikke kunne rejses krav på hendes pant af Hr. Folmers hustru eller hendes slægt. Det var hans pligt at holde sin ægtefælle skadesløs. Medlemmer af hans egen slægt var også vidner både ved pantsættelsen, og da Højstrup i 1406 regulært blev solgt til dronning Margrete.

Denne handel er veldokumenteret med hele seks breve, der omhyggeligt gennemgår hele besiddelsen med alle herligheder som f.eks. fiskevande og skove, og alt hvad den indbragte sin ejer i form af afgifter. To af brevene er på latin, det er dem, der udgik fra det kongelige kancelli. De andre er på gammelt dansk i lidt forskellige udgaver alt efter, hvordan de forskellige skrivere nu brugte sproget og bogstaverede. Indholdet er imidlertid det samme, de forskellige landbrugsejendommens beboere nævnes ved navn, og deres pligter opregnes. Højstrup selv med landsby og mølle står først i opregningen og nævnes flere gange i hvert enkelt brev i forbindelse med gennemgangen af besiddelserne. Møllen har givet anledning til en del dis-

kussion. Brasch (s. 190) kalder den en vejrmølle, men det behøver ikke at være tilfældet. En vejrmølle hedder „molendino aereo“ på latin, men kilden har „molendino areo“, hvilket betyder møllested, så Højstrup mølle kan lige så godt have været en vandmølle. Dem var der flest af.

I det ene af de latinske breve står der „curiam et castrum Højstrup“, dvs. gård og borg/fæstning. I det andet står der „curiam Højstrup villam Højstrup“, det er gården Højstrup i/og landsbyen Højstrup. Alle andre steder står der også „gården Højstrup“, min „gård Højstrup“, „gården og landsbyen Højstrup“, „Højstrup gård og gods“ o.s.v. Sådan beskrives Højstrup også i skiftet fra 1387, og der er ingen grund til at tro, at Folmer Jacobsen skulle have befæstet sin gård mellem 1387 og 1400, da han pantsatte stedet til dronningen. Hun har heller ikke ladet Højstrup befæste i den tid, hun havde panteretten. Så ville det være fremgået af skødet.

Det sandsynligste er, at „curiam et castrum“ i det første brev fra kongens kancelli om handelen er en fast formel, der ikke dækker over nogen som helst form for befæstning, men som hører sig til i forbindelse med ejendomsskifte på højt plan. Det kendes der tilsvarende eksempler på fra den tid. Flere steder i de danske breve står der Højstrup „gård og gods“, hvilket også er en formel, der hører til i retsligt bindende breve, og den kan ses som en parallel til „gård og borg“.

Da Christian Brasch skrev sin bog om Vemmetofte Kloster midt i 1800-tallet, var det almindeligt antaget, at alle herregårde havde været befæstede i middelalderen. Man tænkte på dem som „ridderborge“ med tårne og tinder, og derfor kan man ikke bebrejde Brasch, at han også tolkede kilderne om Højstrup som vidnesbyrd om, at stedet havde været en borg. Ud over den enlige omtale af „curiam et castrum“ havde han nemlig også fundet et stenhus omtalt.

Det står på et enkelt ark, egentlig snarest en seddel, der beskriver lidt om, hvordan Hr. Folmer skal have sin betaling i 1406, og hvad der er på Højstrup, som dronningen skal overtage. Sedlen findes i Rigsarkivet, både i original og i en afskrift i „Langebeks Diplomatarium“, og den ser ud til at være knyttet til det afsluttende brev om salget af gården oktober 1406. Sedlen kaldes et inventar, og den opregner da også antallet af dyr og mængden af korn, der findes på gården, og det slås fast, at landsdommeren på Sjællands landsting er ansvarlig for, at alt på gården med „stenhuset“ skal sikres for dronningen.

For Brasch blev stenhuset til et tårn, og Højstrup en borg med voldgrave og alt til faget henhørende, men sådan vil man ikke tolke kilderne i dag. Dels taler kilderne om en gård, og dels er et stenhus ikke et tårn. „Sten“ er normalt tegl i Danmark i forbindelse med byggeri i middelalderen, på Stevns kunne det også være kridtsten, men uden omfattende udgravninger kan man ikke afgøre, hvad der var tilfældet på Højstrup. Hans Stiesdals undersøgelse, der omtales senere i artiklen, viste kun spor af ret spinkle bygninger, og måske var ingen af dem middelalderlige.

De gav imidlertid billedet af en fornem herregård, og det var Højstrup givetvis også i middelalderen. Det var nemlig langt fra alle herregårde, der blev befæstet og blev til borge, og selv om kilderne ikke giver en nøjere beskrivelse af anlægget, kan man godt forestille sig, hvordan det middelalderlige Højstrup var indrettet.

Den store gård i sin landsby, hvor der også var en mølle, har været centrum for en stor og rig besiddelse med mange gårde knyttet til sig. Den har ligget på sin gårdsplads, sikkert omgivet af grave, men uden volde og ringmur, for gravene skulle vise, at her boede store folk, og desuden skulle de holde landsbyens fritgående kreaturer væk fra gårdspladsen. Bygningerne var

især af bindingsværk, og stenhuset var måske ikke engang så stort, at det alene rummede beboelsen, men blot indgik som en del af hele bygningskomplekset. Sådan byggede store folk længe efter middelalderen. Det kan man f.eks. se på Holmegaard ikke så langt fra Højstrup.

Avlsbygningerne kan have været en del af bygningskomplekset. De behøvede ikke at være så omfattende som senere tiders, fordi driften endnu byggede på mange mindre gårde. Man havde ikke som efter middelalderen samlet megen jord med store „herregårdsmarker“ omkring gården. Det blev anderledes gennem de følgende århundreder.

Højstrup fortsatte som kongeligt len gennem resten af middelalderen, men der er ingen oplysninger om bygninger på gården eller deres art. Op til Reformationen var fru Anne Meinstrup lensmand. Hun var tilsyneladende en kontroversiel person, som befandt sig i konflikt med blandt andet kongen. 1535 blev hun myrdet på åben gade i Ringsted, og i tilknytning til denne begivenhed hører vi, at Højstrup blev plyndret. I litteraturen om urolighederne i forbindelse med Grevens Fejde er det borgerne i Køge, der blev gjort ansvarlige for dette, men de var dog ikke alene om det. Året efter stævnedes fru Annes svigersøn, Hr. Axel Brahe, ikke alene disse, men også borgerne i Skælskør og Næstved for plyndringer på Højstrup. De skriftlige kilder rummer intet andet om denne begivenhed, men det er værd at bemærke sig, at der kun er tale om plyndring, intet om brandstiftelse eller anden ødelæggelse af bygningerne. Fru Annes gård kan således have overlevet, og dermed i princippet også det middelalderlige stenhus.

Erik Valkendorfs Højstrup

Det er ikke stort, vi hører om Højstrup efter plyndringen. Regnskaber for lenet er desværre ikke bevaret, hvilket er så meget

des mere beklageligt, som det ville være her, man havde haft chancer for at læse noget om bygningerne på stedet. I Kancelliets Brevbøger, der er registranter over centraladministrationens ordrer og meddelelser til lensmændene og befolkningen rundt omkring i riget, kan man følge rækken af skiftende lensmænd, hvilket ikke i sig selv er ret interessant.

Højstrup havde som nævnt været i kongeligt eje, siden Dronning Margretes erhvervelse af godset, og det var dermed en del af det samlede lensvæsen, hvilket vil sige den lokale administration af riget og alt kronens gods. Lenene var opdelt i to hovedgrupper, der begge blev bestyret af lensmænd. Hovedlenene, hvortil der hørte et eller flere herreder fungerede som senere tiders amter; de mindre len var ofte blot en herregård eller et gods. På Stevns var selve Stevns herred lagt ind under Københavns len, og på grænsen lå Tryggevælde len med Fakse herred. Af mindre len på Stevns fandtes i en kort periode efter reformationen Gjorslev og Højstrup.

Højstrup var et pantelen, indtil det i 1621 blev nedlagt, og jorden lagt ind under Tryggevælde. Et pantelen opstod på følgende måde: Kronen lånte en sum penge af en privatperson, og i stedet for at betale renter af lånet, fik låneren en gård, tilhørende kronen, i pant. Vilkkårene kunne variere, men meningen var, at gårdens – lenets – afkast skulle dække renten. Det ser ud til, at afkastet kunne være så stort, at kronen og lensmanden skulle dele det. Lensmanden havde som regel lenet på livstid, og kongen kunne derefter beslutte, hvem der kunne indløse pantet, altså betale lensmandens arvinger den lånte sum penge og derefter overtage lenet.

Efter Anne Meinstrup gik Højstrup med korte mellemrum fra den ene lensmand til den næste. I 1555 fik Erik Valkendorf forleningsbrev på, at han måtte indløse pantet fra forgængerens Hans Barnekow, samt at

han, og efter ham hans arvinger, måtte beholde lenet på livstid. Dog skulle han gøre kongen og riget tilbørlig tjeneste, samt bygge og forbedre gården og holde den ved hævd. Der er intet usædvanligt ved disse betingelser, men de får en væsentlig indflydelse på den senere udvikling. Erik Valkendorf kom til at sidde på Højstrup i 50 år indtil sin død i 1605. Der er ingen oplysninger om bygningerne på gården i den tid, men måske en indirekte oplysning. Lensbrevet blev fornyet i 1559, da Frederik II kom på tronen, ligeledes på livstid. I to omgange, 1563 og 1568, forhøjedes lånet med 50%, uden at der findes oplysninger om, hvad Valkendorf fik til gengæld. Man kunne forestille sig, at kongen i en periode har givet afkald på sin andel af afkastet, mod at dette blev anvendt til bygningsforbedringer på gården. Lenet var herigennem blevet mere værd, og dette kunne være baggrunden for, at pantet blev forhøjet.

Erik Valkendorf skrev sig til familiens hovedejendom, Glorup på Fyn, men det var hans halvbroder Christoffer, som havde fast residens der, og det fremgår af alle tilgængelige kilder, at Erik havde fast ophold på Højstrup. Han var gift med Berete Lindenov, som døde 1568 på Højstrup, hvor også deres fælles barn døde i spæd alder. Han etablerede sig derefter med en – i datidens sprogbrug – „ufri“ (d.v.s. ikke-adelig) kvinde, med hvem han fik to sønner, Herluf og Christian Eriksen, der, som det vil fremgå senere, boede med ham på Højstrup. Her døde han 1605.

Meget mere synes der ikke at kunne hentes frem om gården og dens bygninger, før efter Erik Valkendorfs død. Den 8. april 1605 fik Henning Gøie forleningsbrev på Højstrup. Ifølge dette skulle han indløse gården ved at betale pantesummen til Valkendorfs arvinger. Samme dag sendte Christian IV et brev til lensmændene Ditlev Holck og Jens Bilde om at være til

stede, når gården blev overleveret. De to lensmænd fik samtidig besked om, at de skulle overgive den nye mand alle papirer, der vedrørte lenet, foruden at de skulle besigtige bygningerne på gården og lade gården og give beskrivelsen til Gøje.

Men noget gik galt, for dette møde fandt ikke sted. Kongen rykkede den 15. september de to lensmænd for svar, og af en fornyet skrivelse, dateret den 20. februar 1607, fremgår det, at de to ikke har kunnet gøre noget ved sagen, fordi de ikke kunne aftale møde med arvingerne. Kongen befalede derfor parterne at mødes på Højstrup den 14. marts, og hvis arvingerne ikke mødte frem, skulle lensmændene udføre det befalede og nøje undersøge, hvilke mangler der fandtes på bygningerne og indgive deres besigtigelse.

Den 4. marts rykkede kongen arvingerne for dokumenter, og den 6. april sendte han dem et bistert brev. Han har af indberetningen fra de to lensmænd, „mod al forventning og meget ugerne“, erfaret, at bygningen på Højstrupgård og tilliggende ladegård skal være helt ruineret, så at en del af husene er helt faldet ned, og de, som står tilbage, på forskellige måder er brøstfældige. Og han fortsatte: „Da Erik Valkendorf efter sit forleningsbrev har været forpligtet til at holde bygningen i god stand, påbydes det dem herved „strengeligen“, at uden al forhaling opføre nødtørftig bygning på Højstrup og forsyne de huse, der nu findes, med tag, loft og andet nødvendigt“. Skulle de vise sig forsømmelige, skal kongen gribe til andre midler for at få denne retmæssige befaling tilbørlig efterkommet.

Truslerne hjalp tilsyneladende ikke, i hvert fald findes intet nyt om sagen, og, som vi skal se nedenfor, blev der ikke gjort noget ved bygningerne. Man kan undre sig over, at Valkendorf forsømte sin pligt som lensmand i den grad, og også over, hvorfor ingen reagerede på kongens henvendelser.

Måske ligger svaret i, at det var usikkert, hvem der skulle regnes for de arvinger (i kongens breve nævnes ingen navne), der kunne betragtes som de retmæssige i forhold til Højstrup. Disse kunne på den ene side gøre krav på pantessummen, der på den anden side næppe kunne anses som dækkende for de udgifter, som en restaurering af gården ville medføre. En arving kunne være familieoverhovedet på Glorup, som på det tidspunkt var en søn af Erik Valkendorfs halvbror, og andre kunne være de to ovennævnte sønner.

Erik Valkendorf synes ikke at have spillet nogen væsentlig rolle i historien, og Biografisk Leksikon kan ikke fortælle om en karriere af større indhold. Han var en yngre søn fra Glorup, af andet ægteskab, men dog af en slægt med betydelig magt, rigdom og indflydelse. Han var gift ind i den ligeledes rige og magtfulde slægt Lindenov, men tilsyneladende ikke med en datter af et særligt fremtrædende slægtsmedlem.

Hustruen, Berete Andersdatter Lindenov blev efter sin død begravet i Roskilde Domkirke. Som skik var for folk af stand, etableredes et dobbelt gravsted med en fælles sten, der viser både mand og kone i hel figur (Fig. 1). Ifølge indskriften døde fru Berete i barselsseng på Højstrup 1568. Indskriftsfelterne, reserveret til hans data, blev ikke udfyldt, hvilket ikke var ualmindeligt. På væggen fandtes et kalkmaleri med ægteparrets familievåben, og i nærheden fandtes en genanvendt sten med et udsparet felt ligeledes med ægteparrets våben, tilsyneladende lagt over det afdøde barn. Da Erik Valkendorf døde, blev han lagt i graven med sin kårde. Ifølge en kisteplade af messing døde han på Højstrup den 21. november 1605.

Alt ser således pænt og anstændigt ud – dersom man ikke kendte til gårdens tilstand ved lensmandens død. Idet man må huske på, at Valkendorf ifølge sit lensbrev

Fig. 1. Gravsten over Erik Valkendorf og hustru Berete Lindenov. Roskilde Domkirke

var forpligtet til at holde gårdens bygninger ved lige, må man spørge sig, hvad der var sket? Han boede tilsyneladende i de forfaldne bygninger frem til sin død, og selv om han blev en gammel mand, så må han dog have oplevet deres stigende ruin.

Erik Valkendorf indgik ikke et nyt, standsmæssigt ægteskab, men han forblev dog ikke i barnløs ensomhed. Som nævnt tog han en „ufri“ kvinde til sig og fik med hende de to omtalte sønner, Herluf og Christian. Disse dukker op første gang i 1585, da de får kongeligt brev på, at de var fri for at kunne „deles til Stavns“. Denne vending betyder, at de ikke kunne regnes som underlagt Vornedskabet, og altså ikke i fremtiden af faderens efterfølger ville kunne sagsøges til tilbageflytning til godset, dersom de havde forladt det. Man kan undres over, at de to, som dog var adelige på faderens side, overhovedet kunne reg-

nes blandt de vornede, men moderens baggrund og det beklagelige forhold, at de var født uden for ægteskab, har formentlig fået faderen til at føle det nødvendigt at sikre deres fremtid. Tidligere ville der ikke have været tvivl om adelskabet, men i 1583 bestemtes det, at man ikke blev regnet for adelig, dersom kun faderen var det, og man kan formode, at det har været en medvirkende årsag til ansøgningen.

1601 døde rigshofmester Christoffer Valkendorf til Glorup, Eriks halvbroder. Han var en rig og mægtig mand, men barnløs. Erik arvede fra ham hans gård i København, og dermed opstod Eriks muligheder for at sikre begge sine børn. Fra en gammel tante havde han arvet Fuglebjerggård, og denne overlod han Herluf. Arven fra Christoffer overlod han til Christian, der umiddelbart mageskiftede den københavnske ejendom med kongen, som til gengæld overlod ham kongsgården i Store Heddinge. Han opkaldte gården efter faderen: Erikstrup, en lokalitet, der fortsat findes i byen.

Christian Eriksen adles

Måske forklarer dette begivenhederne i 1605, både kongens forgæves forsøg på at komme i kontakt med arvinger, og også Højstrups sørgelige tilstand. Herluf og Christian Eriksen var ude af gården og kunne ikke juridisk gøres ansvarlige for lensmandens forpligtelser, og familien på Glorup, som havde set familieejendom gå deres næse forbi, kan næppe have følt sig fristet til at genopbygge de forsømte bygninger, for at kunne hæve pantessummen. Familien kunne – sammen med kongen – konstatere, at Erik, formentlig for at skaffe sønnerne yderligere midler, havde udsuget gårdens produktionsapparat ved ikke at bruge penge på vedligeholdelse. Den, der blev snydt, var Kong Christian.

Historien har ikke meget at berette om den ældste af de to Erikssønner. Herluf og

to generationer efter ham blev siddende på Fuglebjerggård. I Fuglebjerg kirke findes en prædikestol, der ifølge en indskrift blev skænket kirken 1632 af Herluf Eriksen og hans hustru Johanne Andersdatter, og sammesteds findes en gravsten over de to. Sønnen Erik Herlufsen skænkede 1657 en sølvkalk til kirken, men hverken han eller sønnen blev tilsyneladende begravet i sognekirken.

Mere gang var der i Christian, der som oberstløjtnant deltog i Kalmarkrigen, hvor han ifølge Biografisk Leksikon udmærkede sig i en sådan grad, at kongen 1616 optog ham i adelstanden. Medvirkende til denne sjældne udmærkelse, fortsætter leksikonet, har dog vistnok været, at han kort forinden var blevet adeligt gift, med Sophie Nielsdatter Krabbe. Hun var 32 år ved ægteskabets indgåelse, altså efter datidige forhold en ældre kvinde, og det kan have været medvirkende til, at familien Krabbe gik med til den trods alt ikke helt standsmæssige forbindelse. Sophie døde i barselseng 1616, og nogle måneder senere døde sønnen Erik Eriksen. Christian Eriksens reaktion på begivenhederne var at skænke Store Heddinge kirke en alter-

kande af sølv til gengæld for deres begravelsessted, og i samme forbindelse gav han kirken en ny altertavle. Begge dele er gået til i den meget ombyggede kirke. Tavlen blev solgt på auktion i 1800-årene og med den forsvandt også to malede portrætter af ægteparret. Det viser sig imidlertid, at de i dag findes på Frederiksborg-museet. Det er et par halvstore miniaturer (14x14 cm) – et par brystbilleder (Fig. 2).

Portrættet af Sophie Krabbe er et ret konventionelt adelsportræt af en kvinde, smykket med guld og perler. Han er derimod uden pynt, bortset fra en kort pipekrave, med fuldskæg og tilbagestrøget hår over den høje pande. I sin bog om Kongelige Portrætmalere skriver Povl Eller om malerierne, at de er „i van Doorts stil og i en kvalitet, som ellers ikke kendes på vore breddegrader“ (s. 83). Jacob van Doort var en af Christian IV's hofmalere. Christian Eriksen ønskede sig en forevigelse af første klasse – ikke kun en mindetavle på væggen, men sig selv på alteret.

Christian Eriksen nærrede øjensynlig ønsker om at blive en større jordbesidder på Stevns. I disse planer indgik godset Flyinge i Skåne, som hans kone havde medbragt i

Fig. 2. Jacob van Doort: Portrætter af Christian Eriksen og hustru Sophie Krabbe. Oprindeligt fra altertavlen i Store Heddinge Kirke. (Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg)

ægteskabet. Af et brev i 1633 fra Christian IV til lensmændene Tage Thott på Malmøhus og Tyge Brahe på Tryggevælde, fremgår det, at Christian Eriksen havde foreslået kongen et mageskifte mellem Flyinge og Højstrup. Lensmændene besøgtede de to gårde, men afgørelsen faldt ikke ud til Flyinges fordel. Kongen skrev derfor i 1634 til Christian Eriksen, at Højstrup „for Belejligheds og anden Herligheds Skyld“ ikke kan bortskiftes fra Tryggevælde len, hvorfor han bedes erklære sig om, hvilket gods i Malmøhus len han kan ønske sig til gengæld. Dette har næppe været dennes ønske. I hvert fald døde sagen ud med kongens brev. Den sidste lensmand på Højstrup var Henning Gøie til Kærstrup, kongens hofmarskal. Han skulle indløse Erik Valkendorfs arvinger for pantesummen, hvilket han på grund af godsets tilstand næppe har gjort. Da Henning Gøie døde i 1617, blev det åbenbart, at lenet ikke mere var til at sætte i pant for rede penge. Kongen besluttede derfor at lægge jorden ind under Tryggevælde len, hvis lensmand på det tidspunkt var Christoffer Gøie. Samtidig sendte han et brev til Kai Rantzau og Palle Rosenkrantz om at være til stede ved overdragelsen og overgive alle papirer til Gøie. Desuden skulle de besøgtige „bygningen der på gården, såvel som ladegården, hvorledes det nu findes“:

Nogen viden om gårdens tilstand må man have haft i København, for allerede en måned efter indlæggelsen under Tryggevælde, skrev kongen et brev til Gøie om, at „der skal stå et tårn på vor gård Højstrup, som vi vil have nedbrudt – lader du det nedbryde og stenene føre til stranden, hvor det er bekvemt, så de kan føres til København“. I Tryggevældes lensregnskaber findes udgifter til nedbrydningen både for 1617-18 og det følgende regnskabsår.

1619 blev Knud Urne lensmand på Tryggevælde, og det er til ham, kongens to synsmænd afleverede deres syn over gård-

ens – miserable – tilstand. Dette skete den 1. maj, men inden vi ser nærmere på disse bygningsbeskrivelser, skal vi følge en forretning, som demonstrerer Christian IV's altid nærværende lyssyn. Den 29. maj skrev han til Jacob Beck og foreslog ham et mageskifte mellem hans sædegård Beldringe og Højstrup med „så meget tilliggende, som Beldringe kan beløbe sig til“. Højt spil fra kongens side, skulle man synes, når Højstrup så ud, som den gjorde. Men spillet fortsatte. Af et brev til Beck af den 26. februar 1620 fremgår det, at denne er villig til mageskiftet, men at han forlanger selv at være til stede. Kongen bad ham om at skynde sig til landet (Beck var lensmand på Øsel), så sagen hurtigt kunne bringes til afslutning, og det synes at være sket. Den 12. september skrev Christian, fuld af påtaget uskyld til Knud Urne og Mogens Pax, at han har bragt i erfaring, at der på Højstrup, som Jacob Beck skal have i mageskifte, ikke findes nogen synderlig bygning, medens der på Beldringe er en temmelig bygning, og at de derfor skal takseres bygningerne begge steder og indsende resultatet til Kancelliet. En temmelig bygning, ja det må siges! Der stod et trefløjet, grundmuret anlæg, hvoraf en del findes endnu. Året efter blev Højstrup endeligt lagt under Tryggevælde, og Beck mageskiftede sig i 1621 til Gladsaxe slot i Skåne, mens kongen fik Beldringe.

Det store tårn

Det Højstrup, som kongen forsøgte at slippe af med, blev beskrevet i 1619 af de to synsmænd. I synsforretningen gennemgås først det inventar, der fandtes i hvert enkelt rum. I Fruerstuen var væggene beklædt med klæde, der var gammelt og „duer intet“, og de beskedne møbler var alle af fyrretræ. I Herluf Eriksens Kammer og i Christian Eriksens Kammer var forholdene ikke bedre. Vægbeklædninger nævnes ikke, alle møbler var af fyrretræ.

De øvrige rum i borggården var Pigernes Kammer, Køkkenet, Mælkehuset, Borge-stuen og „en stue i gården, kaldet Den Nye Stue“. En gennemgående karakteristik af møblerne er, at de er gamle. Det samlede inventar, der blev vurderet til den beskedne sum af 12 daler og 28 skilling, blev solgt og indtægten bogført i Tryggevældes lensregnskab.

En vigtig ting, der fremgår af dette, er, at de to sønner havde fast ophold på gården, indtil de fik deres eget, men bortset herfra er det, i betragtning af at der er tale om en hovedbygning på en herregård, få rum, der opregnes. Man må dog være opmærksom på, at synsmændene kun nedskrev, hvad der stod tilbage, efter at Valkendorf-sønnerne og måske også efterfølgeren Henning Gøie havde taget alt brugbart med sig. Et ældre inventar var forgæves blevet efterlyst allerede hos Erik Valkendorfs arvinger. Eventuelt tomme rum vil derfor ikke optræde i sammenhængen, og denne del af synsforretningen for-

tæller således meget lidt om bygningen. Samtidig må man ikke glemme det nedrevne „store tårn“, der omtales som sådan i synsforretningen, såvel som i muremestrens regninger. Betegnelsen er påfaldende og usædvanlig. Måske har der været tale om et tårn, der rummede beboelse.

De to synsmænd fortsatte med at syne gårdens bygninger. Husene på Borggården forefindes, skrev de, alle meget bygfældige, særlig på tag, tagværk og fodstykker, og enderne, som sidder i fodremmene er helt forrådnede. Det østre og det søndre hus, „saa vel som og sammesteds af de Andre“, må helt nedtages og nye opsættes, om det skal nytte noget. Og fattes ellers adskillig flikning, både på vinduer og andetsteds. Det store tårn var nedfaldet i Henning Gøies tid.

Teksten er ikke helt let at tolke. Der kan ikke være tvivl om, at det drejer sig om bygninger af bindingsværk. En øst-og sydfløj nævnes specifikt, antagelig fordi de to længer var særligt beskadigede. „De An-

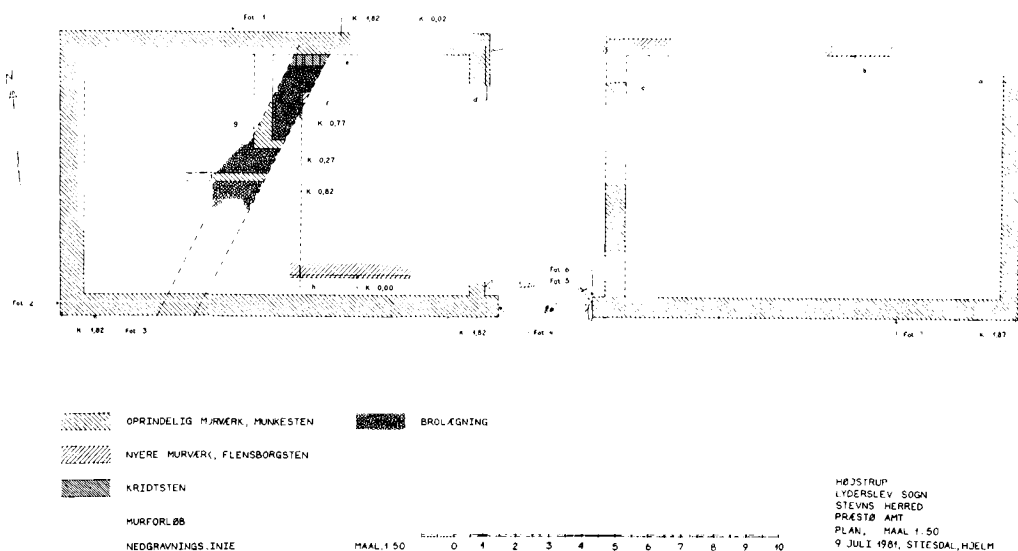

Fig. 3. Plan over den i 1981 udgravede portbygning. (Nationalmuseet)

dre“ bør betyde, at der har været to længer til, altså en nord- og en vestfløj. Et firfløjet herregårdsanlæg med andre ord.

Med hensyn til det store tårn er man også i vildrede. Når Christian IV specielt ønskede det nedrevet og stenene ført til København må det være, fordi det var opført af teglsten. Det kan næppe have været en bindingsværksbygning, for så ville han også have beordret sten fra de andre bygninger afsendt. Tidens voldsomme byggeaktivitet medførte en stor mangel på byggematerialer, og der findes mange eksempler på sådanne transporter.

På dette grundlag kan man således sige, at den gård, som Erik Valkendorf antagelig lod opføre omkring 1560 og senere så katastrofalt forsømte, har været et firfløjet anlæg af bindingsværk. Der er flere antydninger af, at det har været omgivet af en voldgrav, hvilket dog ikke skal opfattes som et forsvarsanlæg. Det var et ganske almindeligt statussymbol for en datidig dansk herregård.

Så langt kan man komme med de skriftlige kilder. Tiden er derfor inde til, at vi kan se på de materielle levn. I sin artikel omtaler Henning Bencard en brand på Højstrup i 1981, og skriver, at der i den anledning blev foretaget en registrering af ældre bygningsrester. Denne undersøgelse blev ledet af museumsinspektør Hans Stiesdal, der på Nationalmuseet har efterladt opmålinger og beretning (Fig. 3). Der blev afdækket en bygning med øst-vestlig længderetning, som udvendigt målte 29,70 x 8,50 meter. Murene, der var 2-2½ sten tykke, var opført af røde teglsten med enkelte skifter af kridtsten. Stenene var af en målestok, som man normalt henfører til 1500-årene. Omtrent midt i bygningen konstateredes en ca. 3,50 meter bred, gennemgående portåbning; vest for denne rummede bygningen en kælder, med flere lag pikstensbrolægning over hinanden. I kælderen sås forskellige forløb af

indre skillevægge, men den tid, der var til rådighed for undersøgelsen, tillod ikke en tilbundsgående udgravning.

Ved bygningens nordvesthjørne sås udvendig 11 skifter bevaret, men man nåede ikke ned til en eventuel kampestenssyld. Kælderens udvendige murværk var meget uregelmæssigt opmuret, hvilket måtte tolkes derhen, at det allerede fra begyndelsen var tænkt jorddækket. Enkelte stykker murværk i kælderen var opført i mindre, gule mursten, såkaldte Flensborgsten, og de samme mursten var anvendt ved hele nordsiden af bygningen øst for porten. Flensborgsten af den art tilhører 1700-årene, og dette fænomen vil vi derfor vende tilbage til nedenfor i afsnittet om Dronningens Højstrup.

„En tilbundsgående undersøgelse“; skrev Stiesdal, „inden for bygningens mure og en afdækning af ældre terræn i dens nærmere omgivelser ville utvivlsomt have bragt større klaring over bygningens oprindelige karakter og dens rolle i en eventuel større bygningsmæssig sammenhæng. Det kan dog fastslås, at der har ligget et ikke ganske ubetydeligt hus, sandsynligvis med portgennemkørsel i midten. De spinkle mure lader formode, at der er tale om en forholdsvis let portfløj --“. Og han fortsatte: „Har huset været opført helt af sten, var det næppe mere end et stokværk højt. Murværket kan imidlertid også tænkes at have dannet sokkel for et hus af bindingsværk, som vel da må have været to stokværk højt, ja, dette må næsten forudsættes, portåbningen taget i betragtning. Det har da ikke været nogen helt beskeden bolig --“. „Tilstedeværelsen af porten synes at forudsætte, at der har været en voldgravsomgiven gårdsplads, hvis ikke, ville der næppe have været grund til at ulejlige sig med denne på mange måder upraktiske arkitektoniske detalje“.

Afsluttende skrev han: „Svaret på spørgsmålet om bygningens funktion må

utvivlsomt søges i de nuværende omgivelser. Der kan næppe være tvivl om, at den nuværende gård ligger på rester af jordværker, stammende fra forskellige tiders udformning af en betydningsfuld sjællandsk herregård. De dybe fyldlag omkring den her beskrevne bygning lader anemere dramatisk-arkæologiske forhold, end den nu så jævne overflade umiddelbart forjætter. Mange tolkninger er foreløbigt mulige, også forestillingen om, at bygningen har været led i en større helhed. Dansk herregårdsbyggeri kan opvise eksempler på alle tænkelige kombinationer i opføringsrækkefølgen af de enkelte fløje, og på samlede planer, som aldrig bragtes til udførelse--“.

Stiesdal fik ikke tid til at se på Brasch's bog eller på de skriftlige kilder, der er behandlet ovenfor, men at han gerne havde arbejdet videre med sagen viser en oversigt over samtidige danske herregårdsbygninger, der findes blandt indberetningens papirer på Nationalmuseet. Stiesdal tog sit udgangspunkt i den udgravede portbygning og dens dimensioner og kunne fremlægge planer af eksisterende herregårde – både ældre og yngre, både større og mindre. Alle anlæg er flerfløjede, nogle i fuld mur og nogle i bindingsværk; alle fra 1500 og 1600-årene, og alle omgivet af voldgrave.

Således kan vi danne os et vist indtryk af det herregårdsanlæg, Erik Valkendorf antagelig lod opføre: Et firfløjet anlæg i to etager af bindingsværk. Porten må have vendt mod nord, ud mod de tre veje til Havnelev, Gevnø og Lund, der mødtes lige nord for gården. Det store tårn må formodes at have stået i tilknytning til den ruinerede sydfløj. Henning Bencard kan fortælle, at de fundamenter, han og Stiesdal så (s. 8), lå under gulvet i den nuværende stenlade. Det var granitsten af sådanne dimensioner, at Stiesdal ikke var i tvivl om, at de havde været syldstenene for stentår-

net. Er dette rigtigt, lå tårnet i midtaksen over for porten – hvilket ville være hvad man kunne forvente af et regelmæssigt renæssanceanlæg. Alt i alt får man indtryk af et herregårdsanlæg, der ikke var blandt de største, men dog et udtryk for en klar standsbevidsthed. Det svarer som sådan godt til det indtryk, man får af manden, som han var omkring midten af 1500-årene.

Beskedent mandskab

Inden vi skal forsøge at finde frem til en forklaring, skal vi dog se på, hvad den ovennævnte synsforretning har at berette om ladegårdens bygninger.

Det Lange Hus mod nord var 37 fag langt og var til stald og fæhus. „Det findes temmelig ved magt på tømmer og ler“, skrev synsmændene, „men taget duer slet intet“. Kornladen mod vest er slet forfalden både på tag og tømmer og ler, dog er tømmeret inden i huset godt, selvom flere fag står for fald. Fire fag i den østre længe er faldet ned, og seks fag i samme længe er meget forfaldent på tømmer og tag. Otte fag i samme længe, hvor der er murede tavl mellem tømmeret, er i god stand, men taget duer slet intet, og nogle tavl foroven er udfaldet. Seks fag i samme længe er slet forfalden på tømmer og tag. Af to fag i den søndre længe står kun stolperne, et 12-fags fæhus hælder slemt. Det savner alle fodstykker og taget duer slet aldeles intet. Samme søndre længe afsluttes af 23 fag hus, som heller ikke duer, hverken på tømmer, tag eller ler.

Heller ikke hvad angår ladegården er der således meget opbyggeligt at hente. Også denne er i en tilstand, der tilsyneladende lader alt håb ude. Dog kan man i lensregnskaberne (for Tryggevælde) for årene 1617-19 finde, at gården endnu er i funktion. Der er et beskedent mandskab på i alt fire-fem folk, nemlig en skriver, en kældersvend, en ladefoged, Johanne Brøg-

gerquinde, samt en „Baadedreng“, og man kan finde udgifter til reparationer på bygningerne. „Kalk på adskillige steder --- som storligen fornøden gøres“ står der f.eks. Yderligere ses der udgifter til en skorstensfejer, en muremester med otte bønder som hjælpere, en glarmester, en tækkemand og folk til at grave ler og slå kalk. Det sidste regnskab med bygningsudgifter er fra 1618. Her nævnes Peder Muremester i Havnelev, som har skellet og flikket på gården i 19 dage, Jesper Smed i Havnelev for en lås til det gamle fadebur og en ny lås til kornloftet, en tækkemand på Østre Lade, Kornloftet og Stalden, skorstensfejeren for rengøring, „Hans Glarmester i Store Heddinge flyede på Vinduerne, som stærkt var fornøden“, og endelig kalkning.

Desværre findes der ingen oplysninger om, hvor ladegården lå i forhold til borggården, men af antallet af bygningsfag kan man dog regne ud, at der har været tale om et anseeligt bygningskompleks. Det er naturligvis vanskeligt i dag at finde sammenligningsmateriale, fordi ladegårdsanlæg fra 1500-årene ikke er bevaret. Etnologen Bjarne Stoklund har i sin bog „Bondegård og Byggeskik“ (s. 30) anført, at en fagbredde på dette tidspunkt må sættes til mellem 160 og 190 cm. Regner vi med et middeltal på 180 cm, kan vi ved at gange op sætte Det Lange Hus mod nord til en længde på ca. 66 meter, østlængens i alt 24 fag giver ca. 43 meter, sydlængens 44 fag er ca. 79 meter, mens kornladens antal fag ikke opgives. Det må dog understreges, at Stoklund beskrev bondegårdens konstruktioner, og at der kan være stor forskel på disse og herregårdens.

På grundlag af det fremlagte kan man således konkludere: Det ser ud til, at Erik Valkendorf har bygget eller i det mindste ombygget et gårdsanlæg, der bestod af en firfløjet borggård, helt eller delvis i bindingsværk, og i hvert fald med den ene fløj

– portfløjen – i to etager. Hertil slutter sig det såkaldte „Store Tårn“, der var bygget helt af sten. Intet kan desværre siges om dette tårns alder, men det har næppe været middelalderligt, og det kan i hvert fald ikke være identisk med det i 1406 nævnte stenhus, der ville være betegnet som tårn, dersom det havde haft tårn-karakter. Hans Stiesdals sammenligninger med andre samtidige, endnu eksisterende, anlæg viser, at det var en ikke ubetydelig herregård, der lå på stedet – samme sted, hvor den nuværende gård befinder sig. Borggården synes at have været omgivet af voldgrav. Desuden fandtes en ladegård af betydelige dimensioner, ligeledes i bindingsværk. Hvor den har ligget, vides ikke, dog antagelig i nærheden.

Erik Valkendorf må uden tvivl bære skylden for, at gården ved hans død i 1605 var så forsømt, som det kan læses i synsforretningen fra 1619. Rent bortset fra, at han var en gammel mand, som kunne have mistet grebet om det hele, kan årsagen hertil også søges i hans interesse i at sikre de to uden-ægteskabelige sønner så god en økonomi, at de kunne etableres som herremænd. Christian IV, som blev taberen i dette spil, tog konsekvensen af ødelæggelserne. I 1617 gav han ordre til, at Højstrup skulle nedlægges som selvstændigt len og indlægges under Tryggevælde. I 1621 gentog han ordren til den nye lensmand på Tryggevælde, som samtidig fik besked om, at han på stedet skulle oprette et passende antal bøndergårde. Det blev til fire, og de bønder som ville „antage og bygge på de øde gårde og jorder“, skulle fritages for skat og anden tyngte i nogle år.

Dronningens Højstrup

At samle jordegods var en yndet sport og en vej til rigdom. Ovenfor er beskrevet, hvordan Christian Eriksen forsøgte at lægge Højstrups jord til sit Erikstrup, hvilket Christian IV afviste. Senere i århun-

dredet, hvor både kronen og andre godsbe-
siddere på grund af svenskekrigene kom i
vanskeligheder, kan man over hele landet
iagttagte, hvorledes jordbesiddelser skif-
tede ejere. På Stevns solgte adelsfamilien
Høeg Gjorslev til den holstenske handels-
mand og bjergværksejer Joachim Irgens i
1664. Denne havde forstrakt kronen med
mange penge, der blev erstattet med jord. I
forbindelse med købet af Gjorslev blev
ejendom på Stevns interessant for Irgens,
hvorfor kronen skilte Højstrups jorder fra
Tryggevældes og overlod dem til ham.

I slutningen af århundredet oprådte der
imidlertid en spiller af et helt andet format
og formåen end landets forarmede adel og
de ret få industrifyrster, nemlig Christian
V's dronning Charlotte Amalie. Hun var
storsamler af alt, hvad der dengang var på
mode ved Europas hoffer, heriblandt por-
celain, men også noget for os i dag så
mærkværdigt, som „Morer“; (d.v.s. negre),
marekatte, dværge og „Norske Dreng“.
Kongen lod sin hofmaler fremstille en se-
rie af disse væsener og forærede hende
dem til ophængning i en havepavillon. Et
enkelt maleri, forestillende en yndig sort
pige i fornem hvid silkekjole arm i arm
med en abekat i rød livfrakke, findes beva-
ret på Rosenborg. Desværre findes der in-
gen gengivelse eller beskrivelse af de nor-
ske drenge. Formentlig har der været tale
om samer.

Et andet felt, som indgik i dronningens
samlerinteresser, var jordegods. Irgens' fi-
nanser gik omkuld i 1670'erne. Han havde
måttet pantsætte Gjorslev (med det tillig-
gende Højstrup) til det hollandske han-
delshus Schardinell, der 1678 overtog går-
den fra enken og samme år solgte den
videre til dronningen.

Så gik det stærkt: 1680 købte hun
Søholm, 1684 Erikstrup, 1694 Vemmetofte
og endelig 1704 Frøslevgård. Hun
kom derved, som Brasch skriver, „tillige
med Vemmetofte, til at eje det hele Stevns,

bortset fra Juellinge“. Ud over det gods,
som hun fik fra kronen til sit underhold, er-
hvervede hun sig som enke et bypalæ på
Kongens Nytorv, som hun kaldte Charlot-
tenborg. Endelig købte hun de nørrejske
godser Dronninglund med Dronninggård,
samt Børglumkloster.

Ud over lysten til at samle kan der være
én grund til hendes handlemåde, en grund,
som i virkeligheden svarer til Valkendorfs.
Hun ønskede at sikre sine børn. Frederik
III's Kongelov havde gennemført den be-
stemmelse, at kronens besiddelser skulle
gå ubeskåret til ældste søn, fordi kongen
ønskede at undgå det, der var så alminde-
ligt i Tyskland, nemlig at arven blev delt
mellem sønnerne og fyrstendømmet derfor
tilsvarende formindsket og svækket. Man
havde også lært af århundreders problemer
med hertugdømmet Slesvig.

Christian V og Charlotte Amalie fik tre
børn, der nåede skelsår og alder, nemlig
Frederik (IV), Carl og Sophie Hedevig.
Døtrene kunne man som regel sikre gen-
nem ægteskaber, således som det var plan-
lagt for Sophie Hedevigs vedkommende.
Hun var tidligt blevet forlovet med sin fæt-
ter, kurprinsen af Sachsen, som dog brød
forbindelsen. Så blev hun forlovet med sin
svenske fætter, Karl XII, men han viste sig
mere interesseret i soldater og krig. Et æg-
teskab blev forsøgt arrangeret med kejse-
ren i Wien, hvilket dog strandede på, at
man fra dansk side afviste kravet om, at
prinsessen skulle gå over til den katolske
tro.

Gennem sin godspolitik kunne dronnin-
gen efterlade sine børn med gode og store
godser. Kongen fik Søholm, Dronninglund
med Dronninggård og Børglumkloster,
prins Carl fik Vemmetofte og Højstrup,
samt Charlottenborg, og prinsesse Sophie
Hedevig fik Gjorslev og Erikstrup, hvilke
hun dog efter kongens ønske byttede med
ham for de jyske besiddelser. Prins Carl,
som var svagelig og ugift, flyttede sammen

med den ugifte søster. De havde gemakker på de forskellige kongelige residenser, men efter Frederik IV's dronning Louises død i 1721, og hans upassende hastige ægteskab med Anna Sophie Reventlow, foretrak søskendeparret at bo på Charlottenborg og Vemmetofte.

Tilbage til dronning Charlotte Amalie. Hun havde erhvervet de fire bøndergårde, der efter Christian IV's tid udgjorde Højstrup, men hun kunne ikke gøre noget ved gården før efter 1704, da hun havde købt den ruinerede Frøselevgård. Dennes ødelagte bøndergårde lod hun istandsætte og søgte at tilbagekalde de fra gården flygtede bønder. Ifølge Brasch (bind 2, side 8) tog det 1½ år at bringe orden i denne sag. Derefter kunne hun, ved at overføre hovedgårdstaksten herfra til Højstrup, genoprette denne som hovedgård. Brasch har yderligere den oplysning, at dronningen opførte en hovedgårdsbygning, der bestod af et højt teglhængt stuehus på to stokværk af rød grundmur og to længer tilsyneladende af bindingsværk, den ene en kornlade, den anden et fæhus. Den fjerde længe, en hestestald, blev ikke fuldført inden dronningens død i 1714, men tømmeret lå færdigt til den.

Brasch citerer ikke sin kilde, hvilken dog kan findes i akterne i Vemmetofte Arkiv, der i dag befinder sig på Landsarkivet for Sjælland. Blandt „Ældre Breve og Sager“ findes en oversigt over dronningens efterladte jordegods m.v. Under Højstrup er anført, at bygningerne består af tre nye længer bindingsværk, nemlig et stuehus, en kornlade og et fæhus, samt tømmeret til en hestestald og fæhus. Som man kan se, nævnes stuehuset ikke her som grundmuret, så sagen må undersøges nærmere.

To pakker rummer forpagtningskontrakter, rækkende fra 1696 til 1905. Ved hver ny forpagtning blev bygningerne gennemgået. Der findes en enkelt, desværre ikke

særligt grundig, forpagtningskontrakt fra 1706, altså fra det år, da dronningen havde etableret Højstrup som hovedgård. Peter Brüggman, som havde været forpagter på Vemmetofte allerede før dronningens erhvervelse af gården, fik forpagtningen på Højstrup indtil 1712. Han skal, fremgår det, anvende alle de bygninger, der tidligere blev anvendt af den allerede 1695 omtalte forpagter Marcus Friesen. Ud over den indirekte omtale af forpagterboligen, der ikke beskrives nærmere, anføres det, at en ny kornlade skal bygges. Denne må være den ene af de nye bygninger, der omtales ovenfor. Da fæhuset i den følgende kontrakt omtales som gammelt, svarer det faktiske forhold således ikke til det, der skulle være opført i dronningens tid. Den mand, der registrerede dronningens bo, har næppe været fortrolig med forholdene på Højstrup, og han gengav sikkert de planer, man havde med gården. Formentlig har der dog i 1714 ligget et firfløjet anlæg, hvoraf de tre fløje synes at være ældre bygninger.

Fra prins Carls tid findes en omhyggelig gennemgang af gården. Den er desværre udateret, men må dog kunne placeres før 1724. Dette år fremsatte prinsens livjæger Johan Carl Meyer over for sin herre det tilbud, at han på egen bekostning vil sætte Vemmetofte Strandmølle i stand mod at nyde den bestandig som sin bolig. Meyer havde indtil da boet på hovedbygningen på Højstrup, og da der tales om „vores Livtjeners“ lange og tro tjeneste, er der grund til at antage, at prins Carl tog imod det også for ham fordelagtige tilbud.

Bygningsgennemgangen fra prinsens tid viser et firfløjet anlæg, der med visse ændringer var det samme frem til ca. 1870. Stuehuset lå mod nord og beskrives som 21 fag langt, to etager højt og teglhængt. I underetagen boede forpagteren, i overetagen „Jægeren Sr. Johan Carl Meyer“: Huset havde en portgennemkørsel. På den ene side af denne var en forstue med nedgang

til en kælder, en dagligstue, hvorved to små kamre, samt et køkken med et lille kammer. På den anden side af porten var en forstue, et bryggers, et kammer til tærskeren og et til ladefogden, desuden en gang med en trappe op til kornloftet. Af jægerens øvre værelser nævnes kun en stor sal og en gang. Porten havde to halvporte til begge sider. Den vestre længe bestod af 36 fag nyopbygget hus i en etage. Den rummede, hvad der betegnes som „Forvalterens“ værelser, en forstue med nedgang til kælder, den „Store Nye Stue“ med to små kamre, en dagligstue, et sengekammer, et køkken med spisekammer, et „Kølle Kammer“ (til ølbrygning), på loftet en lille sal og en ditto sal næst derved (der var to vinduer i hver, så formentlig har der været en to-fags, gennemgående kvist) og bag disse var et lille kornloft og et høløft. Desuden tre kældre. Herefter følger forvalterens stald til otte heste og jægerens stald til 16 heste. Så følger et hundehus, materialstalden til 26 heste og endelig fæstalden. Den søndre længe eller Kornladen bestod af 40 fag, inddelt i 20 gulv og med to store halvporte i hver ende. Selv om det ikke nævnes, må den være nyopført. Det gamle Fæhus, som må være østfløjen, var på 36 fag og var indrettet til „Hollender Quæget“ (malkekvæget). Ved begge ender af det store hus (stuehuset) „er et Skillerum med Bræder Afdeelt“, der formentlig skal forstås således, at huset er forbundet – og gårdspladsen dermed lukket – med et plankværk til hver side. Huset er jo kun på 21 fag, og den overfor liggende lade på 40 fag. Yderligere nævnes gårdens brønd, et fiskevand, en spansk kappe (det var et straffeinstrument, svarende til den mere kendte træhest) og et vognskur. Og til sidst oplyses det, at der var opført en ny trappe fra Brügmans dagligstue op til den store sal. Hermed får vi at vide, at „Forvalteren“ var identisk med den tidligere nævnte forpagter.

En firlænget gård

Man må gå ud fra, at det gamle fæhus var en del af en af de fire bøndergårde. Den vestre længe, der er den eneste, der omtales som nyopført, må være den, der ifølge dronningens boopgørelse skulle opføres i stedet for den gamle nedfaldne længe, stuehuset og laden må følgelig være dem, der anføres i dronningens boopgørelse, men om de er helt nyopførte, eller kraftigt restaurerede ældre huse, kan vi ikke være helt sikre på. Dette skal vi senere vende tilbage til, men foreløbig skal der ses på fortsættelsen af registreringen af prinsens gård.

Den fortsætter nemlig med Det Nye opbygte Hollenderhus her ved Gaarden. Det var et beboelseshus, med forstue, dagligstue, sengekammer, spisekammer, storstue, og mindre stue næst ved, kærnekammer (til smørfremstilling), vaskehus, køkken og på loftet et lille ostekammer. Fra forstuen var der nedgang til en kælder. 1726 blev der indgået en tre-årig kontrakt med „Koe Forpagter“ Mathias Hansen, der fik hollenderhuset til fribeboelse, som den forrige forpagter Mads Joensen Qvandrup havde haft det, med en bagved huset liggende frugt- og kålhave, tillige med de derved værende to længer. Disse huse blev leveret i god stand, og forpagteren var pligtig at holde dem vedlige på tag og fag. De to huse må være del af ældre bebyggelse, altså endnu en af de fire bondegårde. Øst for gården, op til den nuværende forvalterbolig, ligger i dag en mark, der hedder Hollendermarken. Det vil være nærliggende at tro, at hollenderiet skal findes i nærheden. Hollenderi er det datidige navn for et mejeri.

Sammenligner man disse oplysninger med kort fra samme tid, er der en klar overensstemmelse. I 1709 og igen 1716 havde den store korttegner og søkortdirektør tegnet to søkort, der viser kysten ved Stevns. Her gengives Højstrup som en fir-

længet gård og øst herfor ses to parallelle, øst-vest vendte længer, der må udgøre hollænderiet. Mere interessant, og formodentlig mere nøjagtigt, er et farvelagt landkort, der viser Prins Carls landejendomme på Stevns (Fig. 4). Selve gårdsanlægget er her en helt regelmæssig firkant, lukket omkring en gårdsplads. Øst herfor i en afstand, der kan svare til nuværende afstand til forvalterboligen, ses en enlænget, nord-syd vendt længe – Hollænderiet. Imellem bygningerne, omtrent svarende til placeringen af den nuværende andedam, ses to rektangulære vandhuller, som kan være rester af den eventuelle voldgrav. Lige nord for den nordre længe – altså portbygningen – ender fire veje. To kommer fra nord, den ene fra Gevnø-Lyderslev, den anden fra Havnelev, en drejer mod øst, mod Lund, og en løber øst og syd om gården for omtrent at følge den nuværende vej mod Rødvig. Gården havde fået status ved, at der var anlagt en allé langs vejen mod Havnelev, omtrent så lang som nuværende Hovvej.

Den næste forpagtningskontrakt, der findes bevaret, er fra 1748, da Friedrich Laagaardt (eller Leegardt, som han hedder andetsteds) fik forpagtningen – også på hollænderiet – for 10 år efter den tidligere forpagter Friiborg. Kontrakten er stort set

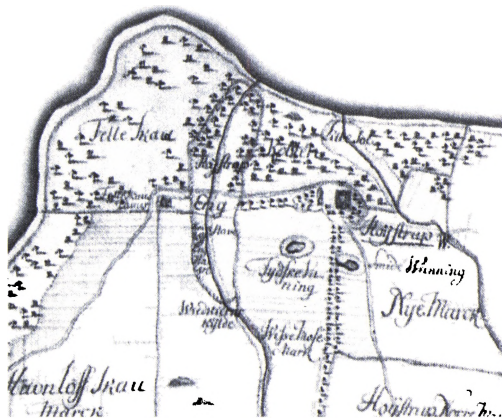

Fig. 4. Udsnit af landkort over de Prins Carl tilhørende godser. Udført i prinsens ejertid (1714-1729). (Det kongelige Bibliotek)

som ovenstående, inkluderet de reserverede arealer, som Jægeren havde haft. Dette gentager sig for det følgende 10-år, uden ændringer, og igen for 1766-1772, da eneste ændring var, at overetagen tilsyneladende blev taget af stuehuset, der helt blev overladt til forpagteren, og at Klosters direktion forbeholdt sig ret til at nedrive hollænderiet.

1772 blev forpagtningen igen udbudt til offentlig auktion, og igen uden væsentlige forandringer i betingelserne, herunder, at direktionen tilsyneladende alligevel ikke havde besluttet sig til at nedrive stuehusets overetage. Den højstbydende blev Lorentz Lorentzen fra Vallø, hvis forpagtning dog ikke kom til at vare til det udlovede år 1784. Måske forklares dette af betingelserne for forpagtningen i 1779. Heri indførtes en række bestemmelser, der ikke havde været der før. Det skal nøje iagttages, står der, at ingen huse bruges til kreaturer, som ikke er dertil indrettet, ligesom at svin, der beskadiger brolægningen, ikke indsættes i huse, der ikke er beregnet til det, endelig at lofter ikke belastes med uforsvarlig vægt, og at alle huse, hvor der har været kreaturer, renses, så den samlede gødning ikke bedærver enten tømmer eller mur. Gødningen skal samles, så det til alle

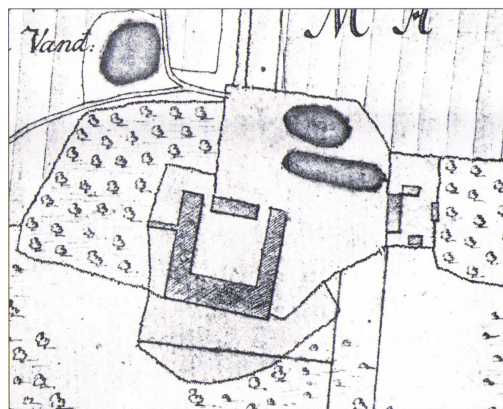

Fig. 5. O. Fensmark: Udsnit af kort over Højstrup. 1778. (Vemmetofte Kloster)

tider er fjernet fra bygninger og fundamenter. Denne detaljerede instruks må have sin årsag og forklaring i, at forpagteren havde været tæt på at ødelægge gårdens bygninger ved sjusket husdyrhold. To kort over „Højstrup Hoved Gaards Marker“ dateret 1778 og signeret af O. Fensmark er kun lidt forskellige og viser tilstanden på dette tidspunkt (Fig. 5). Man ser det fir-længede gårdsanlæg med det fritliggende stuehus mod nord, Hollænderiet med sin lange længe mod vest og tre korte huse til de andre sider. Mellem dem ses ligesom på planen fra prins Carls tid to vandhuller. Et vandhul, kaldet Smede Vand, findes endnu i dag bag i stuehusets have. Af vejene er den mod Havnelev tydeligt markeret som den vigtigste, mod de mere beskedne til Lyderslev og Lund. Vejen øst og syd om gården findes ikke.

1779 skete der andre store ændringer, hvilket også kan have været årsagen til, at kontrakten blev ophævet. Dette hang sammen med indførelsen af den forbedrede dyrkningsmetode, det såkaldte Holstenske Sædskiye. På klostret – inspireret af Bregentved – begyndte man at diskutere denne ændring i 1768, men satte den i stå igen 1769. 1775 blev den dog indført på Vemmetofte med så stor succes, at den 1778 blev indført på Højstrup.

Dette er den fremstilling af sagen, som kan læses hos Brasch (3. del, s. 182.), og som er i overensstemmelse med, hvad der fremgår af forpagtningskontrakten af 1778. Dette år udbød klostret Højstrup „til Brug og Drift efter den Holstenske Maa-de“ til forpagtning for de følgende 12 år, indtil 1791. Vedrørende bygningerne og deres anvendelse er betingelserne som hidtil, også hvad angår hollænderiet. Ved dette, eller andetsteds ved gården, hvor klostret måtte finde det bekvemmeligt, skulle der „næste Sommer“ indrettes et „Heste Kiærneværk“ og en mælkekælder. Klosteret forbeholdt sig igen retten til at

ombygge det store hus, altså stuehuset, der her benævnes det røde hus. Leegardt bød højest og kunne dermed vende tilbage til gården. Han kom dog heller ikke til at sidde sin tid ud, idet gården igen blev udbudt til forpagtning i 1784. Årsagen hertil fremgår ikke af akterne, men i betragtning af, at han med den korte afbrydelse havde været på Højstrup i 36 år, kan det have sin helt naturlige forklaring.

Den nye forpagter var „velædle Hr. Lars Ovesen“, som kom fra Lolland og havde været forpagter på Kristiansæde, det reventlowske grevskab, der på grund af sin ejer, Christian Ditlev Reventlow, repræsenterede et af de store fremskridt inden for dansk landbrug. Som sædvanlig fandt en bygningsgennemgang sted. „Det saakaldede Rødehus“ var fortsat i to etager og blev hovedsagelig anvendt af forpagteren. Vestfløjen – nu på 35 fag – rummede fortsat den egentlige forpagterbolig, samt een hestestald, idet den anden stald nu rummede stude. Mellem „Baggaarden og Studestald Møddingen“ blev opført en liden længe på 13 fag i vinkel på vestfløjen indrettet til hugge- og hønsehus og andre bekvemmeligheder. Østlængen var kostald med 72 kvægbåse og beskrives ligeledes som 35 fag lang. „Den gamle Lade“ var fortsat 40 fag lang. Tilbygget denne mod syd var to ens nye bygninger, der var kornlader. Det er de to grundmurede, gulskalkede bygninger, der endnu den dag i dag står med sine store gavle ud mod landevejen mellem Rødvig og Lund. De er således opført i Leegardts sidste, seksårige forpagtningsperiode og var kornlader. Den nye driftsforbedring viste hurtigt sin værdi, og de to længer må derfor anses for monumenter over den holstenske driftsform.

Stald til 150 køer

Trods de tidligere trusler om at nedrive Hollænderiet, fandtes det endnu. Det var et

firlænget anlæg, hvoraf den vestre i nordenden på 17 fag rummede en beboelse, og en mælkekælder, mens fire fag i sydenden benævnes kærneværkhuset. Formentlig de under 1779 nævnte. Nordre længe var på 11 fag, østre på ni fag og søndre længe på fem fag. Der er ingen nærmere beskrivelse af bygningerne og deres brug. Lars Ovesen fik begge forpagtninger for 11 år, og dette gentages 1793 for perioden frem til 1808.

Ved kontraktfornyelsen i 1794 forbeholder klostret sig igen, at det må nedrive Hollænderiet, der skal erstattes af et hus ved nordre ende af kostalden, „som tilbygges denne længe sådan, at grunden af samme tilbygning kommer i lige linie med det nu opbyggede mejerihus, som bliver af bredde lige med kostalden. Den oprindeligt firlængede hovedgård blev således i den sidste del af 1700-årene udvidet med de to grundmurede lader mod syd, og et nyt mejeri mod nord bygget i forlængelse af vestlængen. Sidstnævnte ændring viser, at man ikke alene ønskede at forbedre agerbruget, men også at effektiviser mejeridriften. En noget ubekvem bivirkning må det dog have været, at haven derved blev afsondret fra stuehuset. Gårdens tilstand fremgår af en kort, der er dateret 1802-04 og tegnet af C.F. Lund. Her kan man se, at hollænderiets fire længer ikke er nedrevet endnu, og at andedammen nu er blevet til

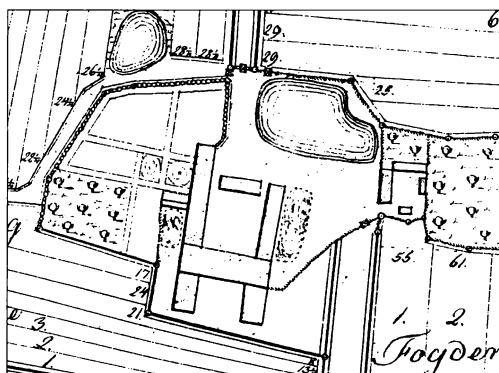

Fig. 6. C.F. Lund: Udsnit af kort over Højstrup. 1802, 1803, 1804. (Vemmetofte Kloster)

et vandhul, dog med en form, der viser resterne af de to huller. Samtidig kan man se, at hele gårdsanlægget er blevet indhegnet, med en port mod indfartvejene. Vejene mod nord er blevet til én, bredere vej (altså nuværende Hovvej), vejen mod Lund findes endnu, mens vejen vest og syd om gården er nedlagt. (Fig. 6).

Lars Ovesen kom ikke til at være forpagter hele den angivne tid, men gården blev dog i familien. 1806 skrev direktionen kontrakt for 11 år med Madame Johanne Marie Neergaard, afgangne Lars Ovesens enke. Det gamle hollænderi er endnu ikke nedrevet. Forpagtningen fortsatte i familien Ovesen. 1817 fik Johannes Nicolai Ovesen en 10-årig kontrakt, hvis ordlyd, hvad bygningerne angår, ikke adskiller sig fra foregående. Måske var dog udlængerne til hollænderiet blevet nedrevet, idet der kun tales om en bygning, tilsyneladende beboelsen, som klostret dog forbeholder sig ret til at lade nedrive.

Der mangler kontrakter for en eller to perioder, men familien blev dog på gården, idet den i 1842 bortforpagtedes til Jens Peter August Ovesen. Fra dette år findes et grundigt syn over bygningerne. Stuehuset bestod af 24 fag mur og bindingsværk, som var teglhængt, og af 4 fag stråttækket tilbygning. Bygningen havde 3 skorstene, 4 kviste, 16 fag vinduer. Porten og kælderen fandtes endnu, men tilsyneladende havde klostret gjort alvor af at nedrive overetagen. Tilstanden beskrives som god. Vestfløjen, der nu er 46 fag lang, rummer ikke mere forpagterens bolig, men bryggers, køkken med spisekammer, borgestue, forskellige kamre, samt fem fag mælkekælder. Desuden fire fag til hestestald, karle- og selekammer, til fire heste, samt endelig 17 fag til hestestald (30 heste), karlekammer, to fårehuse, et „foldehus“ og en skærelø. Af taget er på vestre side ud til haven seks fag nytækket, 31 fag i god stand, og ni fag af stråttaget mindre godt.

På den østre side er 36 fag godt tag, hvori- mod de øvrige ni(!) fag er mindre gode. Tilstanden beskrives af synsmændene som god og brugbar. På den store gamle lade på 40 fag, hvori klostret har anbragt en „fuldstændig tærskemaskine“, er halvdelen af stråtaget i god stand, hvorimod den anden halvdel er mindre god. De to grundmurede lader mod syd beskrives begge som i god stand, dog er taget for tre fags vedkom- mende mådeligt, det ene endog så slet, at det må omlægges. Den østre staldlænge, med plads til 150 køer var i det hele i god stand. Den gamle hollænderilænge var endnu ikke nedrevet, men anvendtes til vognskur og huggehus. Den beskrives som „i brugbar stand“. Et nyt svinehus på seks fag mur- og bindingsværk med stråtag næv- nes. En længe på fire fag med kærneværket må være identisk med den i 1790'erne op- førte hollænderibygning. Dens tilstand be- skrives om god. Til sidst anføres et svine- hus på seks fag, der beskrives som gammelt men dog i brugbar stand. Svin omtales første gang i kontrakten fra 1784, men her åbenbart som løsgående, der ødelægger

brølægningen. Dette gentages i 1817. Be- ligheden af de to svinehuse nævnes ikke, men ser man på planen fra 1862 (Fig. 7) kan der næppe være tvivl om, at de begge ligger i forlængelse af hinanden for enden af kostaldens vestlænge på nordsi- den af mejeriet. Den symmetriske plan fra 1778 (Fig. 5), var dog ændret med en for- længet vestlænge allerede på planen fra 1802-04 (Fig. 6), hvilket tyder på, at der var svinehold i stald på gården tidligere, end det fremgår af forpagtningskontrakterne.

Denne tilstandsbeskrivelse efterlader et tydeligt indtryk af en noget forsømt gård med et reduceret stuehus, men det forhindrede dog ikke, at Ovesen i 1852 fik for- nyet forpagtningen for 11 år. Bygnings- synet ved denne lejlighed viser, at visse forbedringer har fundet sted i mellemtiden. Stuehuset og vestre længe beskrives uænd- ret, de to grundmurede lader har fået deres mangler på stråtaget udbedret, laden er i mindre god stand, østlængen beskrives ikke, den gamle hollænderibygning var i mådelig stand, mens det nye mejeri med kærneværket var fortsat i god stand.

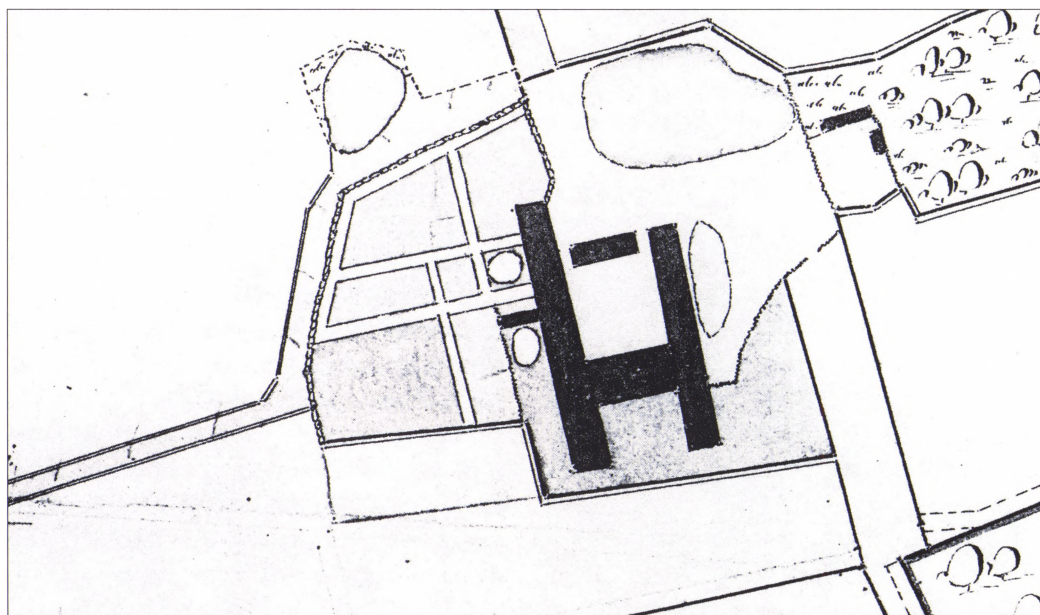

Fig. 7. Udsnit af kort over Højstrup. Kopi efter Matrikuls Kortet, 1862. (Vemmetofte Kloster)

Forbedringerne var dog åbenbart utilstrækkelige. 1853 foretoges derfor et nyt syn „over de ny bygninger, som efter forpagterens ønske er opført af klostret“, nemlig udvidelse af kostalden til 200 køer, udvidelse af mælkekælderen, opførelse af et nyt svinehus og et nyt lokum, samt udvidelse af vognskuret (Fig. 7). Disse bygninger beskrives således: En ny kostald på 35 fag á to alen (ca. 44 meter) og en bredde på 23 alen (14,50 meter) udvendig mål. Opført af bindingsværk med tavlf af kridtsten, stolper af eg, og overtømmer (tagstol m.v.) af fyr; stråttækt. Indvendig er stalden opdelt i 3 x 10 fag, med mellem-liggende foderloer, brolagt og med bræddeloft. I nordenden blev den sammenbygget med stuehuset (således som det havde været tilfældet allerede i 1794) og i sydenden var den forbundet med laden ved to aflukkede gange med zinktag. Udvidelsen af mælkekælderen var på to fag, hvor der var afdelt rum til smørkælder. Den havde, som den gamle kælder murstensgulv og gipsloft, og den var opført af samme materialer, bortset fra, at taget var af sten. Lokummet blev indrettet i svinestaldens sydende. Senere samme år afholdtes syn over de bygninger, der var blevet opført og istandsatte i mellemtiden. Et 13 fag langt vognskur blev opført nord for gården, bindingsværk med tavlf af kridtsten, egetømmer og tagværk af fyr. Stentag. I midten af dette var der et huggehus. Et nyt otte-fags-svinehus, af samme materialer som de to foregående, blev opført, og det gamle fem-fags svinehus fik ved ombygning samme udseende. Der tales om en brolagt svinegård, der har fået gravet afløb gennem haven, under vejen og ned i engen, hvilket bekræfter den ovennævnte beliggenhed. Haven ses vest for bygningerne på alle planer, og vejen kan kun være den til Lund, der dengang løb vest om gården. Det var betydelige forbedringer, der blev foretaget på gården på dette tidspunkt,

ikke mindst kan man blive imponeret over det ambitiøse kvæghold.

I 1863 blev Jens Peter August Ovesens forpagtning fornyet for 14 år. I den forbindelse ligger der et syn fra 1860 over det af tømremester Møller opførte arbejderhus. Det var på syv fag, egebindingsværk og tagtømmer af fyr. Vægge, gavle og skillevægge var af kridtsten og huset stråttækt. Det var ikke stor plads, man afså til en landarbejderfamilie. De syv fag rummede fire beboelseslejligheder, der var aldeles ens, nemlig et køkken med fælles skorsten for hver to lejligheder, og i køkkenet et lille aflukke til spisekammer. Desuden en stue. Bræddeloft over det hele, bræddegulv i stue, brolagt gulv i køkken og spisekammer. Huset havde fire udvendige og otte indvendige døre, fire tre-fags og fire enkelte vinduer, i hver gavlf var der et vindue, der gav lys til loftet, der med lægter var delt i fire rum. Beskedent, må man sige, men i hvert fald blev ingen forfordelt.

Hvad angår hovedgården må det siges, at det firfløjede anlæg, der gik tilbage til dronningens tid, og som havde fået de to tværlader mod syd som en markant tilføjelse, så havde det ved de seneste ombygninger mistet sin planmæssige harmoni. Stuehuset lå ikke mere selvstændigt med sine flankerende plankeværker, det havde ikke alene mistet overetagen og dermed sin dominans, men var også blevet bygget sammen med den nye kostald. Mod nord, i forlængelse af kostalden, var mejeriet blevet tilføjet, og de to svinestalde lå ligeledes mod nord. De praktiske krav havde fået overhånd, men for beboerne i stuehuset må såvel kostalden som ikke mindst svinestalden have givet betydelige lugtgener.

Klostrets Højstrup

Det følgende vil vise store forandringer på Højstrups bygninger, men inden da skal vi kort se på synsforretningen fra 1863. Stue-

huset, der ikke omtales som det store hus, og ikke mere som det røde hus, selvom man må formode, at det var rødkalket. Det havde fortsat en portgennemkørsel og fortsat en skæmmende, stråtækt tilbygning på tre fag, der tilsyneladende rummede bødkerkammer og sprøjtehus. Det beskrives således: „Bygningen er i ret god og brugelig stand“, hvilket ikke lyder lovende. Samme karakteristik fik vestlængen, 48 fag lang og stråtækt. Ud for mælkekælderens fandtes en tilbygning mod vest, der rummede en hestegang for kærneværket. Det må være den smalle fløj, der ses allerede på fig. 5. Sydlængen, 40 fag lang, rummer nu en „tærskemaskine“ med tilbehør. Tilstanden beskrives som god og uden mangel. Det samme gælder de to tværlader med syd. Østlængen, 35 (to-alens) fag var som forventelig i god stand og uden mangel. Det samme gjaldt en længe nord for gården, indrettet til vognskure og huggehus, og begge svinehuse. Det ene af disse beskrives her som liggende vest for mejeriet, og det andet som tilbygget i vinkel på det forriges vestende. Endelig fandtes vest for vestre længe et hus på seks fag, bygget som de forrige, indrettet til svinehus og lokum. Denne beskrivelse kan ikke bringes i overensstemmelse med planen fra 1862 (Fig. 7).

Som konklusion skrev synsmændene: „Om der ved de ovenfor beskrevne bygninger findes enkelte mangler, da er disse uvæsentlige og vedkommer den del af vedligeholdelsen, som pålægges klostret efter den indgåede forpagtningskontrakt. Derimod befandtes samtlige stråtage, hvis vedligeholdelse påhviler forpagteren, i forsvarlig stand, ligesom brolægningen udvendig og indvendig er i upåklagelig stand. Hegnene ved gårdens have og gårdens marker var i forsvarlig stand, og forpagteren erkendte, at have modtaget og at skulle vedligeholde de til de forskellige indkørsler fornødne 12 markled. Forpagteren

overtog ansvaret for to arbejderhuse, hvoraf det ene efter beskrivelsen er det ovenanførte, og det andet, der lå ved siden af, var magen til, blot med en stald til to stude i den nordre ende. De lå „ved Ud-kørselen mod Gevnø“.

Inden den næste synsforretning, i 1870, skal vi endnu en gang se på de arkæologiske forhold. Den portbygning, som vi så på ovenfor, og som dér blev henført til Valkendorfs tid, må have overlevet som en af de fire bøndergårde, der derefter blev stuehus i det nye Højstrup. Det er den eneste måde, hvorpå man kan forklare portgennemkørslen og de to etager, idet noget sådant ikke kan anses for normalt bondegårdsbyggeri. Det ældste syn fra 1712 taler da også om ældre bygninger og om ladegårdslænger, der skal nyopføres. Det nye hollænderi, som prins Carl lod opføre, gjorde ligeledes brug af ældre bygninger, der må betragtes som dele af en af de andre bøndergårde på stedet.

Vi har fulgt de ændringer, som gårdens bygninger blev underkastet fra dronningens tid og frem til 1860'erne. Stuehuset blev langsomt mindre og mere og mere forsømt. Af beretningen på Nationalmuseet fremgår det, at muren på portens østside væk fra gårdspladsen var opført af gule mursten. Dette tyder på en reparation på et eller andet tidspunkt i 1700-årene, fordi gule mursten sjældent forekom tidligere. I 1779 omtaltes huset for første gang som „det røde Hus“, hvilket kan skyldes, at det på det tidspunkt blev rødkalket for at skjule de gule reparationer.

Henning Bencard skriver (s. 17), at der i 1866 var en omfattende brand, som medførte, at der blev opført en ny avlsgård og en ny forpagterbolig. Det lokalhistoriske arkiv i Store Heddinge, der ligger inde med Stevns Avis fra 1860'erne samt et udarbejdet index over avisens artikler, kan dog melde, at der mærkeligt nok ikke findes omtale af en brand på Højstrup. Dette

forhold kan ikke umiddelbart løses, men den nye gård beskrives i det syn, der i 1870 blev foretaget „over de nyopførte Bygninger, som skal overleveres til Forpagter Ovesen“:

Først anføres de bygninger, som var blevet nedrevet. Det drejede sig om stuehuset, vestre længe med tilbygning, en længe i nord (vel mejeriet), et svinehus og en tilbygning til dette, samt et hus på seks fag vest for vestre længe. Det eneste, der stod tilbage, var den nybyggede kostald i øst og laden med de to fløje i syd.

Nybygningerne beskrives således:

1. En bygning i vest til stuehus og mejeri, opført af grundmur, overtømmer af fyr og skifertag (Fig. 8, A). Der er to Kældre, af hvilke den i syd har seks rum og trappe til gården samt indvendig trappe, mens den i nord er indrettet til mejeri. I stueetagen fandtes mod syd forpagterboligen og mod nord sammen med mejeriet bolig for mejeriforpagteren. Gårdspladsen er brolagt. Mod nord til svinestalden (Fig. 8, B) og mod syd til midt på laden (Fig. 8, F) er til skel mellem gård og have opført en mur

Højstrup Hovedgaard - Beliggenhedsplan

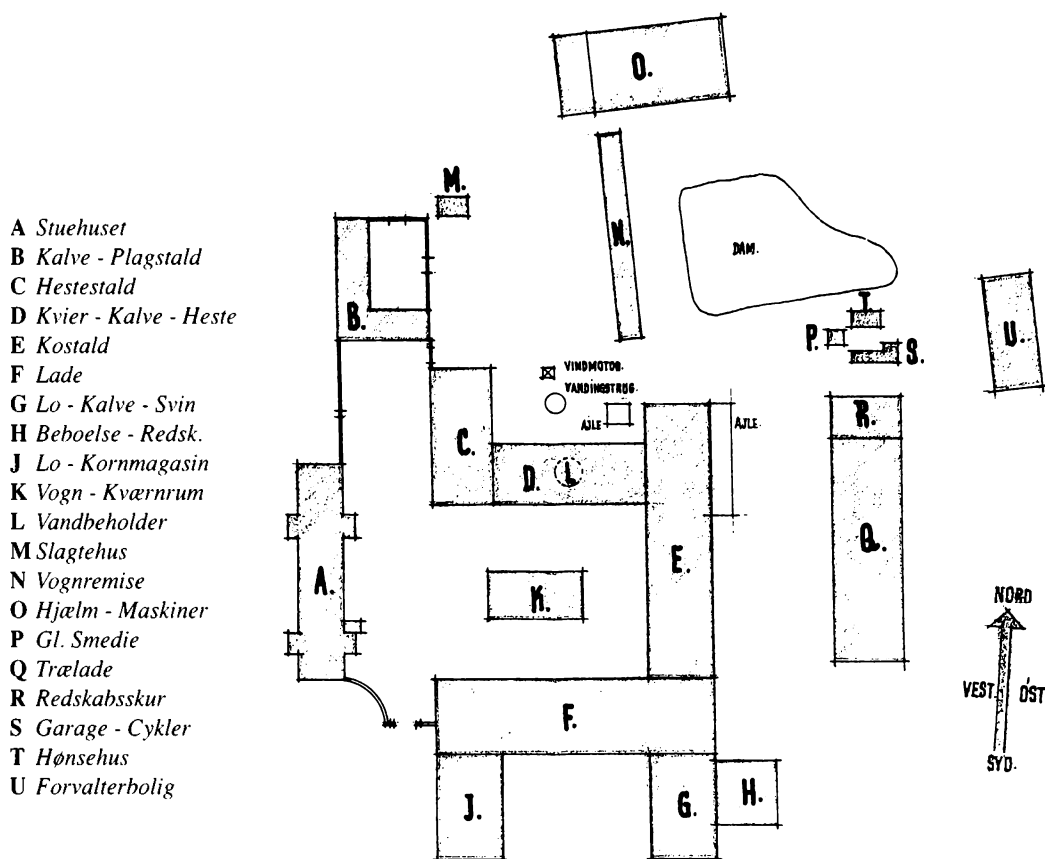

Fig. 8. Beliggenhedsplan over Højstrup. Ca. 1950. (Vemmetofte Kloster)

med tagstensbelægning og to stakitdøre. Det er det hus, der, ligesom de to mure af gule sten, ligger der endnu, bygget i røde maskinsten og med skifertag, som var det moderne byggeri på det tidspunkt. Det gamle stuehus, der jo havde sin oprindelse i Valkendorfs portbygning, lå, som man kan se af kortet fra 1804, indelukket og ubekvem, uden udsigt og uden direkte adgang til haven. Laderne mod syd lå der endnu, så man kunne ikke anbringe stuehuset på den mest ideelle sted, men man kunne dog trække stuehuset fri af avlsgårdsbygningerne, og ved at lægge forpagterboligens vigtigste rum mod syd skaffe den en frihed, som måtte anses for en vældig gevinst.

2. En længe i nord, 57 alen og 15 tommer lang, 19 alen dyb (Fig. 8, D) med en tilbygning i vestre ende, som var 42 alen lang og af samme bredde og i østre ende sammenbygget med kostalden (Fig. 8, E). Den var grundmuret, med overtømmer af fyr og skifertag. Den rummede fra øst fårestald, huggehus, bødkerværksted, portgennemkørsel, hønsehus, materialhus, hestestald, karlekammer, og foderlo. Vinkelbygningen rummede fra syd vognport, karlekammer og hestestald. Begge fløje brændte i 1981.

3. Nord for de to foregående bygninger en bygning, 44 alen og 22 tommer lang og 11 alen dyb, bygget som foregående, og indrettet til svinehus, materialhus, latrin og sprøjtehus (Fig. 8, B). Denne bygning ligger der endnu.

4. Midt i gården en bygning 21 alen lang og 14 alen dyb, bygget som foregående, indrettet til brændehus, materialkammer med opgang til loftet, vognskur og materialhus (Fig. 8, K). Denne bygning ligger der endnu.

5. Mellem vinkelbygningen (C) og svinehuset (B) blev opført en mur med en portgennemkørsel.

Gården, med sit fritliggende rødstens stuehus, og sine nybyggede længer i gulsten, det hele med skifertag, havde således med denne ombygning fået et vist arkitektonisk helhedspræg, men kostalden fra 1853 og den gamle lade skilte sig som bindingsværksbygninger ud fra helheden. Dette blev der rådet bod på kort tid efter, hvilket fremgår af et bygningssyn fra 1877 i forbindelse med forlængelsen af Jens Peter August Ovesens forpagtningskontrakt. Her beskrives en længe i øst, 91 alen lang og $23\frac{1}{2}$ alen dyb, bygget af grundmur, overtømmer af fyr og skifertag. Indrettet til stald for 159 køer, foderlo og stald for syv stk. ungvæg (Fig. 8, E). Kostalden, som jo ikke var mere end ca. 20 år gammel, var med andre ord blevet revet ned. Årsagen hertil kan man kun gisne om. Måske havde stalden med plads til 200 køer været for ambitiøs, men man kan ikke udelukke, at klostrets direktion har prioriteret den arkitektoniske helhed højere. Dette er en mulighed, fordi samme syn også rummer ladden, der beskrives således: I syd en længe, 101 alen lang og 26 alen dyb, bygget som forrige, indrettet til lade, hvori er anbragt en fire Hestes (lokomobil) Tærskemaskine med tilbehør (Fig. 8, F). Det er den gulstens og skifertækte bygning, med den imponerende indre spændetræskonstruktion, der står der endnu.

Det gårdsanlæg, der stod der endnu i min barndom, var et harmonisk og helstøbt anlæg, omend man i de år havde vanskeligt ved at se den arkitektoniske skønhed. „En typisk forpagtergård“, sagde man, og det var ikke positivt ment. Sammenlignet med den noget forsømte gård, der havde ligget på stedet, med bygninger, der var kommet til uden samlet plan, var det nye Højstrup dog en meget væsentlig forbedring. Byg-

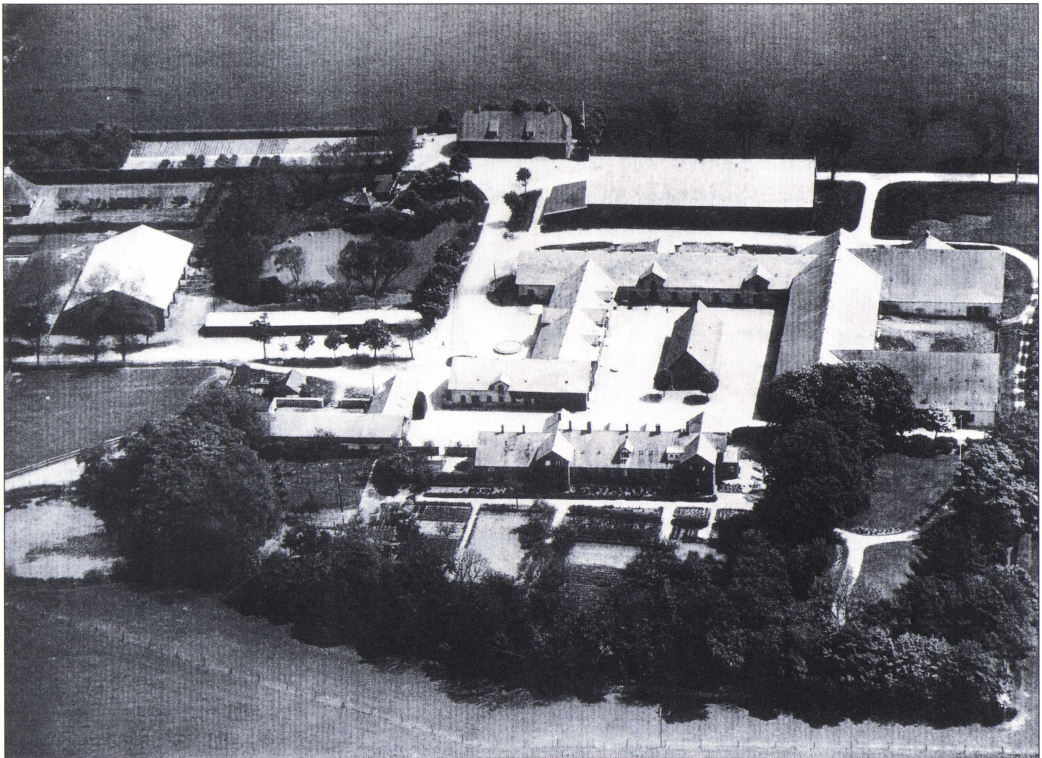

Fig. 9. Sylvest Jensen: Luftfoto af Højstrup. 1930'erne.

ningerne, der var opført i tidens stil og repræsentative for de krav, som et moderne landbrug måtte stille, var placeret rationelt og gennemtænkt i forhold til hinanden (Fig. 9). Fra vejen til Lund, der nu var ført syd om gården, kørte man gennem en port ind foran forpagterboligen på den brolagte gårdsplads, der i baggrunden afsluttedes af svinestalden. Til højre åbnede den grusbeflagte gårdsplads sig, omkranset af avlsbygningerne. Uden om denne kerne lå vognremiser og lader, samt på det gamle hollænderis plads forvalterboligen. Af den gamle gårds bygninger var kun de to gule længer mod syd tilbage. Som tilbygning til den østre af disse længer lå et ligeledes gulkalket hus, der gik under navnet „Det gule Palæ“ (Fig. 8, H). Det var dog ikke på grund af dets særlige fornemhed, at det var udstyret med det navn. Det var opført som polakkaserne.

Det er ikke lykkedes mig at finde bygningstegninger eller andre vidnesbyrd om, hvem der har tegnet det helstøbte anlæg, der lå på stedet til 1981. Der er dog grund til at pege på arkitekten Theodor Zeltner (1822-1904). Han var flittigt benyttet af sin samtid og var desuden slotsforvalter på Christiansborg. I 1860 blev han bygmester ved Vallø Stift og samme år ved Vemmetofte Kloster. 1860-61 tegnede han forpagterboligen og avlsgården på Vemmetofte og omtrent samtidig tegnede han for Bregentved forpagtergårdene Sophiendal og Holtegaard. Han var med andre ord formentlig med moderne landbrugsbyggeri.

Konklusion

I sin ovennævnte beretning skrev Stiesdal: „De dybe fyldlag omkring den her beskrevne bygning lader ane mere dramatisk-arkæologiske forhold, end den nu så

jævne overflade umiddelbart forjætter“. Dette er utvivlsomt rigtigt. De fremlagte skriftlige kilder har godtgjort, at herregården Højstrup, som var et kongeligt len, lå under den nuværende gård, som dronning Charlotte Amalie gjorde til en hovedgård og lagde ind under Vemmetofte. Det gør det middelalderlige Højstrup måske også, men det vil kun arkæologiske udgravninger kunne afsløre. Der kan næppe hentes mere i skriftlige kilder om den side af sagen.

Anvendt Litteratur:

Utrykte kilder:

Rigsarkivet. Lensregnskaber
Landsarkivet. Vemmetofte Klosters arkiv.
H. Stiesdal: Beretning med tilhørende opmålinger. Topografisk arkiv, Nationalmuseet

Trykte Kilder:

Diplomatarium Danicum (Danmarks Riges Breve). Breve efter 1400 findes kun på internettet: www.diplomatarium.dk
Kancelliets Brevbøger
Christian IV's Breve

Litteratur:

Chr. H. Brasch: Vemmetofte Klosters Historie. Bd. I-III.
Danmarks Kirker, Roskilde Domkirke og Præstø Amt
Biografisk Leksikon (gammel og ny udgave)
Trap Danmark, Præstø og Sorø Amt
H. Bencard: Uddrag af Højstrup's historie, i Stevns før og nu, bd. V
E. Albrechtsen: Om len og lensmænd, i Dansk Kulturhistorisk Opslagsværk Danske Magazin, 3. rk. 6. bd.
K. Erslev: Danmarks Len og Lensmænd
E. Ulsig: Danske Adelsgodser i Middelalderen.
Dansk Adelsårbog, slægten Valkendorf

Mogens Bencard

f. 1930.

Student på Nationalmuseet 1952-58. Mag. art. i kunsthistorie ved Københavns Universitet 1961. Antikvar ved Den Antikvariske Samling i Ribe 1961-1977. Projektleder ved Sydjysk Universitetscenter 1977-1980. Overinspektør ved De Danske Kongers Kronologiske Samling på Rosenborg og Amalienborg 1980, museumsdirektør samme sted 1985-98. Har en række videnskabelige tillidshverv. Har skrevet og redigeret en række historiske bøger.

Rikke Agnete Olsen

f. 1939

Er uddannet cand. mag. Hun er museumsinspektør ved Nationalmuseet og har en omfattende bogproduktion bag sig. Senest har hun udgivet „41 fortællinger af folkets Danmarkshistorie“.

Erik Menved og Stegeborg

I sommeren 2000 blev det forsvundne Stegeborg genfundet og udgravet, og i 2002 stod udgravningens opsigtsvækkende resultater at læse her i årbogen.

Egetømmeret viste sig at være fældet i vinteren 1313-1314, og Stegeborg må altså være opført i det følgende forår eller i sommeren 1314.

Det præcise årstal giver unægteligt anledning til overvejelser. Forfatteren retter opmærksomheden mod et hidtil ukendt fyrstemøde

i Stege i 1315 og argumenterer for, at Stegeborg ikke som antaget er opført som en tvangsborg, rettet

mod oprørske bønder, men

indgik i Erik Menveds

ambitiøse Østersøpolitik.

Af dr.phil. Mikael Venge

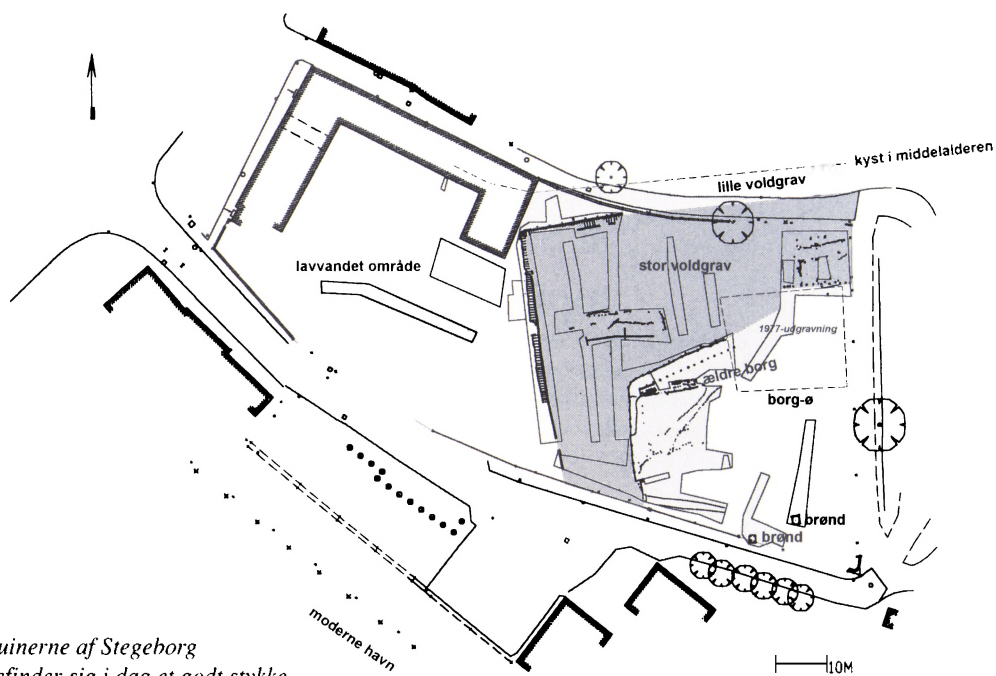
Et kongebesøg

Mandag den 8. september 1315 stod Stege på den anden ende. Det var jomfru Marias fødselsdag, og i middelalderen fejredes Vor Frue dag som en større højtid. Postyret skyldtes dog ikke kun den fromme tilbedelse af Guds moder, men snarest, at selveste dannerkongen, Erik Menved, aflagde byen et besøg. Dagen før var en hel eskadre af svært rustede kogger ankret op i indsejlingen til noret. Langt ude fra bugten havde kongen nydt synet af det nyopførte Stegeborg, der tog sig imponerende ud på sin holm, hvor palisader og tårne ragede op. Vajende bannere og trompetfanfarer bød kongen velkommen, tør vi tro, og inde på land stimlede mængden sammen.

Erik Menved var ledsaget af et større selskab af fremmede fyrster, strenge ridere i skinnende rustning, mere ungdommelige væbnere og svende, boglærde klerke og tjenende ånder. Heste medbragte selskabet sandsynligvis også. Ellers må

fogeden på Stegeborg have stillet dem til rådighed. Middelalderens monarker var krigerkonger og færdedes konstant på feltfod. Uden heste var de utænelige. Ofte befandt de sig virkelig i en væbnet konflikt, men var det ikke tilfældet, tyede man omgående til kampele, der kunne minde om den rigtige krig. Da kong Eriks nevø, Valdemar Atterdag, i 1352 indfandt sig i Stege på et lignende besøg, blev der straks arrangeret dystløb, og det samme skete utvivlsomt i 1315. Eller kongen og hans mænd drog på falkejagt i Mandemarke bakker.

Blandt de fremmede fyrster, som mængden strakte hals efter og højlydt kommenterede, sås flere prominente skikkelser. Først og fremmest bemærkede man to unge holstenske grever, Gerhard III og Johan III. De to holstenere var fætre og begge nære slægtninge af kong Erik. Gerhard er identisk med ingen ringere end den kullede greve, der blev myrdet af Niels

Ruinerne af Stegeborg

befinder sig i dag et godt stykke

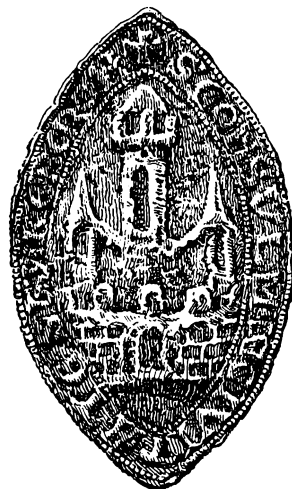
fra bolværket inde bag Stege Skibsværft.

I middelalderen lå Stegeborg på en kunstig holm, hvorfra en bro førte over voldgraven.

Kortskitse venligst udlånt af Sydsjællands Museum.

Ebbesen i Randers i 1340. Johan, senere kaldet den Milde, var faktisk kongens broder, idet dronning Agnes nogle år efter kongemordet i Finderup lade havde ægtet Gerhard II af Plön. Under holstenervældet i 1330'erne delte de to fætre Danmark imellem sig. De holstenske grever var den danske konges konstante med- og modspillere, men i 1315 under besøget i Stege befandt de sig tilsyneladende i den hjerteligste forståelse med monarken.

Det vides ikke, hvornår brylluppet fandt sted, men det var netop ved denne tid, at grev Gerhard blev gift med Erik Menveds myndling, hans søster Regitses datter, Sofie af Werle. Som bindeled mellem Gorm den Gamles kongestamme og husene Oldenborg og Glücksborg fik dette ægteskab vide, dynastiske konsekvenser, som kender af kongehusets genealogi vil vide. Egentlig skulle Sofie have været gift med den svenske konges yngre broder, den uregerlige hertug Erik. I middelalderen var de

Den imponerende borg, forsynet med et højt tårn, flere mindre tårne, mur, skydeskår og port er sikkert kun en symbolsk fremstilling, men det er en pirrende tanke, at den kunne forestille det nyopførte Stegeborg. Borgen ses på Stege bys segl, som hænger under byens og landet Møns forpligtelsesbrev til de to panteherrer, Henrik af Mecklenburg og Johan af Werle, udstedt et ukendt sted på Grønlands kyst den 17. juni 1326 (efter Politikens Danmarkshistorie).

Udgravningen af Stegeborg i sommeren 2000. Med lidt god vilje en omvendt udgave af opførelsen i sommeren 1314, hvis vi erstatte de to arkæologer, der skimtes nede i grøften, med myriader af bønderkarle, tømrersvende og murersjak. Det færdige bygningsværk kedes ikke, men Erik Menved og hans mænd var notorisk uforfærdede borghygherrer, og det nyopførte Stegeborg har givet været en imponerende syn.

Foto: Sydsjællands Museum

Den drabelige ridder, der svinger sit sværd mod fjenden, forestiller grev Johan af Holsten (ca. 1295-1359), Erik Menveds yngre halvbroder, der ledsagede ham under besøget på Stegeborg i september 1315. Kongebesøget var optakten til Erik Menveds krig mod Brandenburg, men her blev grev Johan taget til fange og først løsladt ved fredsslutningen i 1317 (efter Politikens Danmarkshistorie).

Grev Gerhard af Holsten (ca. 1293-1340) var ligesom sin fætter en vigtig brik i Erik Menveds udenrigspolitik og knyttet til ham som en art svigersøn ved sit ægteskab med kongens søsterdatter fra Werle. Greven deltog som en selvfølge i fyrstemødet i Stege og den følgende krig mod brandenburgerne (efter Politikens Danmarkshistorie).

fyrstelige ægteskaber iskold strategi som aktieopkøb og ejendomshandler i vore dage. Den barnløse Erik Menved havde sikret sig papir på, at kun han kunne bortgifte Sofie som en vigtig, politisk skakbrik, men til kongens harme havde hertug Erik driblet sig fri og i stedet ved et kup ægtet den norske kongedatter Ingeborg.

I dette spil led kongen nederlag, men ethvert nederlag indeholder kimen til en sejr. Kongen vred armen om på hertug Erik, der forsmædeligt måtte returnere Sofie. Kontraktbruddet kostede en stor erstatning til kongen på 4.000 kölnske mark og et løfte om pænt at ledsage Sofie til den dansk-svenske grænse med en attest på, at hun ikke blev returneret „for nogen udyds skyld“. Dermed var Sofie atter fri til at indgå i Erik Menveds spil. Det svækkede utvivlsomt kongens position, at han var barnløs, ligesom usikkerhed om arvefølgen svækker enhver regering. På den an-

den side kunne selv en nok så fjern udsigt til Danmarks trone også udnyttes til at hverve tilhængere. Grev Gerhard var i hvert fald ikke sen til at slå til, da han fik den vragede Sofie tilbudt.

Bag de to unge holstenske grever øjnedes en ikke mindre imponerende skikkelse. Det var Henrik af Mecklenburg, en af sin tids mest krigeriske fyrster og reelt Erik Menveds temmelig selvrådige kumpan i kampen om at skabe et dansk Østersøværde. Mecklenburg var et vendisk fyrstendømme ligesom Werle, men tiden var international, og de vendiske fyrster syd for Østersøen havde i århundreder spillet en afgørende rolle i dansk politik, som ægteskabet mellem Erik Menveds søster og fyrsten af Werle afspejlede. Først i løbet af 1300-tallet blev de vendiske fyrstendømmer gradvis fortyskede og forvandlede efterhånden til hertugdømmer og grevskaber i det tyske rige. I hele middelalderen

var vore genboer hinsides Østersøen slaviske folk. Hansestæderne fra Lübeck til Stralsund kaldte sig meget betegnende de vendiske stæder. Lübeck lyder tysk, men er det vendiske Liubice og udstyres også på ældre dansk altid med tre stavelser: Lybbeke.

I næste geled sås iøjnefaldende kong Eriks drost, hr. Niels Olufsen, og en række vendiske riddere af slægter som Maltzan og Moltke (af vendisk Minteke). Niels Olufsen rettede sig utvivlsomt en ekstra gang i sadlen, for han havde netop fået Møn i pant som løn for sine udlæg i kongens tjeneste og var dermed Stegeborgs egentlige hovedsmand. Endelig mærker vi os blandt de mere anonyme gejstlige i kongens følge hans kansler, Guido, sikkert en indvandret italiener, som kirkekampen mellem kongen og ærkebiskop Jens Grand havde ført herop, hvorpå han var trådt i kongens tjeneste. Guido er ikke nævnt i nogen kilde, men spillede alligevel som dukkeføreren i en marionetkomedie en hovedrolle under besøget.

Rigsbrevbogen

Kongebesøget i Stege i 1315 kendes fra en hel lille suite af breve, der fandtes i Erik Menveds rigsbrevbog. Den gik ganske vist op i flammer ved Københavns brand i 1728, men forinden havde historikeren Arild Huitfeldt taget en afskrift. Brevene afslører i hvert fald en del af sigtet med Erik Menveds besøg. Kongen kan naturligvis have haft sine tanker mange andre steder og udrettet meget andet, som ikke har sat sig spor. Men brevene i Huitfeldts gengivelse giver dog et fast grundlag, når vi skal tolke hensigterne bag det store opbud af fyrster og vasaller under kongebesøget i Stege.

Stegeborg er takket være Sydsjællands Museum nu dateret til 1314. Der lå allerede på Valdemarstiden hundrede år tidligere et Stegeborg på holmen, hvor antage-

lig Valdemar Sejrs førsteminister, hr. Jakob Sunesen af Møn, residerede. Det var dette Stegeborg, som lübeckerne indtog 1247 under borgerkrigen mellem Erik Plovpenning og Abel. I 1314 blev det gamle Stegeborg nedrevet, borgholmen kunstigt udvidet og den nye, stærke borg opført, som mødte Erik Menved, da han i september 1315 kom sejlene til Møn. I senmiddelalderen fremtræder Stegeborg som Møns administrative centrum og lensmandens residens, indtil det blev stormet og ødelagt under Grevens fejde 1534. Alle spor af borgruinerne forsvandt i 1700-tallet. Som en enlig souvenir sattes i Rødkildes park et fundament af gamle teglsten fra den forsvundne borg. Vi kan forestille os, at der har ligget tårne og huse af sten som på Hammershus eller Kalø. Anders Bille, den sidste lensmand på Stegeborg, giver i sine breve indtryk af et regulært, senmiddelalderligt slot.

Henriette Rensbro har overbevisende gjort rede for, hvor omfattende borgbyggeriet i 1314 var. Hele det ganske vist lavvandede parti af sundet har været inddæmmede og tørlagt, enorme mængder af ler og grus er blevet kastet op på den kunstige holm, sundet ind mod land uddybet som voldgrav, egetræer, også bøge, fældet i store mængder og tilhugget på byggepladsen. Hertil kommer selve borgbyggeriet, som vi må nøjes med at forestille os. Det har været en imponerende, nærmest uindtagelig middelalderborg, der rejste sig på holmen. Unægtelig et påfaldende, kongeligt magtsprog. Rensbro påpeger med rette, at det vældige borgbyggeri må have været anset som strengt påkrævet, og at der naturligvis har været en bestemt hensigt med det, men hvilken?

Erik Menved er kendt som en stor borgbygger navnlig af de jyske såkaldte tvangsborge som Koldinghus, Bygholm og Kalø, der opførtes efter bondeoprøret 1313 både som en straf, der pålagdes de opsæt-

Omtrent således må vi forestille os de svært rustede ryttere, middelalderens panserværn, der gik i land i Stege i september 1315. Akvamaniler (vandkander) på Nationalmuseet, gengivet efter Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie.

sige bønder, og som militær sikkerhed mod nye opstande. Slet ikke urimeligt antager Henriette Rensbro, at også Stegeborg er opført „med det formål at undertrykke potentielle oprør mod kongen“, idet hun meget hurtigt afviser, at Stegeborg skulle have spillet en rolle i magtkampen om Østersøen. Men er det sidste nu så utænkeligt? Hvis man tager udgangspunkt i kongebesøget i 1315, forekommer det mig, at det netop er denne mulighed, der tegner sig som forklaringen på det nye Stegeborgs opførelse.

Stegeborg som kongelig residens
Middelalderen rummer ofte flere gåder end svar. Vi må straks tilstå, at der ikke findes belæg for, at Erik Menved under sit besøg i 1315 residerede på Stegeborg. Han kan have fundet natkvarter inde i Stege eller på sit skib. Middelalderens konger var ikke sarte, og hoffolkenes fine fornemmelser blev der slet ikke spurgt til. Man var vant til at sove i bivuak, som vi ville kalde det. Erik Glippings overnatning i Finderup lade er symptomatisk. Hvis man undrer

sig, kan vi tilføje, at mangelen på komfort i nogen grad opvejedes af en udstrakt personlig opvartning, der kastede et anstrøg af luksus selv over livet på feltfod.

Men hvorfor i alverden skulle kong Erik dog ikke oplå sin residens på det nyopførte, befæstede Stegeborg? Vanskeligheden består i, at de breve, der udstedtes i kongens navn under besøget, blot er daterede i Stege – ikke det saliggørende „på“, der markerer stedet som kongeslot. Udelukket er det bestemt heller ikke, at kongen virkelig rykkede ind på Stegeborg, og at forhandlingerne med de fremmede fyrster foregik her. Ser man Erik Menveds breve igennem, afsløres nemlig en højst vaklende dateringspraksis. Kun den stærke kongeborg Søborg i Nordsjælland, hvor de farligste statsfjender som de to ærkebisper Jakob Erlandsen og Jens Grand blev buret inde, udstyres konsekvent med et „på“, når Erik Menved udstedte breve her. Umiddelbart inden kongebesøget i Stege udstedte han et brev „på Søborg“ den 10. august 1315. Lidt påfaldende i foråret også flere breve „på Vordingborg“ og i november

endda et brev „på Tranekær slot“. Men andre breve er blot daterede i Vordingborg og i Tranekær.

Betyder det, at Erik Menved somme tider sov på slottet, somme tider nede i byen? Vi må blot lidt ærgerligt konstatere, at isen er tynd. Billedet kompliceres yderligere af, at Stege og Stegeborg tilsyneladende anvendtes i flæng som betegnelser på borgen og byen. I 1296 omtales præsten „i Stegeborg“, altså tydeligt byen. I et privilegium fra 1330'erne refereres både til borgen Stege på Møn og alle bymænd i Stegeborg. Det kunne tyde på, at samtiden ikke skelnede så nøje. Uklarheden vedblev tilsyneladende middelalderen ud. Det sidste brev, der kendes fra den omtalte Anders Bille, da han i 1534 lidt forskrækket meddelte sine rigsrådskolleger, at Grevefejden var brudt ud, er i al hast dateret „på Stege“. Altså tydeligt borgen, ikke byen.

Hvor præcis, Erik Menved tog ophold, kan ikke afgøres med sikkerhed – og er måske heller ikke så afgørende. Under kongens forrige besøg i Stege i 1309, blev der på samme måde udstedt breve „i Stege“. Det kunne naturligvis skyldes, at forholdene på det gamle Stegeborg blev anset for under al kritik, men den form for ræsonnementer er farlige. Lad os ihukomme gamle Erik Arups visdomsord: „Historikeren skal digte over kilderne, javist, men vel at mærke over dem alle og ikke imod dem“.

Samtiden strakte sig ellers meget vidt for at fastslå på hvilket sted, et dokument blev udstedt. Det ansås af betydning for retsindholdet, at alle formaliteter var i orden. Da byen Stege og landet Møn i 1326 aflagde troskabsed til den selvsamme grev Gerhard, der ledsagede Erik Menved under kongebesøget i 1315, skete det „ved bæltet Grønsund“, altså formentlig en af de landingspladser, hvorfra de driftige mønboer handlede og fiskede, men som man fandt for uanselig til at navngive. Grøn-

sund var kendt af enhver og desuden den lokalitet, hvor grev Gerhard rent fysisk befandt sig om bord på sit skib. Her vejer det tungt, at brevene i Erik Menveds rigsbrevbog, som vi jo kun kender i Arild Huitfeldts muligvis mangelfulde gengivelse, suppleres af et enkelt originalt dokument, bevaret i Lübecks arkiv, og dette brev er umisforståeligt „givet i Stege“. Lidt slukøret må konklusionen lyde, at forhandlinger og indkvartering i september 1315 snarest foregik på land i Stege by, der åbenbart allerede rådede over et middelalderligt Hotel Møen – eller i det mindste nogle rige borgere, der hurtigt måtte ud af fjere.

Fangenskab og hesteskader

Kendte vi kun brevene, ville vi forsværge, at der lå en kongeborg i Stege i 1315. Lad det være os en trøst, at vi til gengæld ved ganske god besked med, hvad Erik Menved og fyrsterne under deres ophold pønsede på.

I årtierne omkring 1300 var Danmark på papiret en stormagt. Erik Menved varetog håndfast sine interesser i Norden og omkring Østersøen som en hel lille imperator. Han fremtrådte i tidens feudale stil som krigerkongen, der knyttede mindre fyrster til sig som sine vasaller. Kort før besøget i Stege havde han sluttet forlig med den unge, ærgerrige grev Gerhard, der en tid havde været hans modstander. „Greven skal bistå ham med al sin magt, og kongen skal beskytte og forsvare ham, som en herre bør at gøre mod sin tjener“, hedder det i den formelige traktat, som konge og greve indgik.

Det var dette feudale program, udvikelse af lensherrens magt, bistået af hans vasaller, som besøget i Stege ser ud til at realisere. Helt i overensstemmelse med traktaten traf kong Erik aftaler med de to grever, Gerhard og Johan, om at de skulle tjene ham med hvervede tropper, både knægte og riddere. Der entres om en be-

stemt sum, 12 mark sølv til hver knægt og 20 mark sølv til hver ridder, der tilsyneladende dækker et halvt års krigsførelse. Så vidt Huitfeldts referat. Sammenligner vi med en tilsvarende lejekontrakt, som Erik Menved indgik et halvt år senere, og hvis tekst er bevaret, står det klart, at de 12 mark sølv gjaldt væbnere med stridsheste, altså reelt en mobil, pansret enhed. Det forklarer det ringe antal. Hver greve forpligtedes til at stille med 60 krigere, hvilket som panserværn betragtet åbenbart ansås for en anselig styrke.

Som troppeanførere tilkom der også de to grever et honorar, men det overlod man til kongen at fastsætte. Heri indgik naturligvis nogle politiske studehandeler og rævekager såsom grev Gerhards ægteskab med kongens niece. Meget realistisk tog aftalerne højde for, at den lovede sold ikke blev betalt til den fastsatte frist et halvt år efter konflikten ophør. Heldigt for os, for det er her, at de omtalte riddere kommer ind i billedet som en art kautionister, der lovede at indtræde i et mildt gælds fængsel kaldet indlager („indelejring“), en hus- eller stedsarrest, der var tidens sanktion, når en regning ikke blev betalt. Det er interessant, at de to grever optræder som kongens kautionister hos hinanden ligesom Henrik af Mecklenburg, hr. Niels Olufsen og nogle af de vendiske riddere. Foretagendet minder om et moderne aktieselskab, hvor Erik Menved vel formelt besad aktiemajoriteten, men undermineret af forpligtelser og panter på kryds og tværs.

Om den forestående konflikts natur får vi en antydning, når kongen må påtage sig at yde erstatning for fængsel, hvis krigerne blev taget til fange under et slag, samt skade og tab. Her sigtes utvivlsomt til „hesteskader“, som var en almindelig kalamitet under tidens bataljer. Derimod forekom dødsfald tilsyneladende ikke, som om konflikterne nærmest havde karakter af

manøvrer. Det er sikkert naivt, men det var fristende at idyllisere tidens krigsførelse.

Der sukkes undertiden i middelalderen over „herrenes krig“, som egentlig ikke vedkom menigmand. Krigsførelse var fyrsters og aristokratiets sag. De små, men tungt rustede ridderhære dystede med hinanden på en måde, der ikke afveg så forfærdelig meget fra de iscenesatte ridder-spil, man underholdt sig med i fredstid.

Tiden kunne være rå. Drab på politiske modstandere og afbrænding af landsbyer forekom jævnlige, men jævnsides trivedes øjensynligt nogle ridderlige forestillinger om en ordnet krigsførelse, som var naturlig, når hærene var lejede. Vildskab trivedes også som under Christoffer II's desperate kamp for at genvinde sit rige, men under Erik Menveds konflikter gik det forbavsende civiliseret for sig. Karakteristisk nok stipuleres i den omtalte lejekontrakt, at kongen „med passende sømmelighed“ skulle slå junkeren samt ni af hans følgesvende til riddere. Den hedt attråede ridderverdighed må vel have forlenet selve kampen med et vist chevaliersk anstrøg, som forklarer de manglende dødsfald.

Vi kan forudskikke, at den unge grev Johan faktisk blev taget til fange under den krig, som kongebesøget i Stege var startskuddet til. Det skete i august 1316 i en træfning ved Grannsee i det nordlige Brandenburg. Erik Menveds tropper gik ellers af med sejren og tog de fleste fanger, men forinden nåede brandenburgerne altså at forsvinde i galop med deres bytte. Her ville man så vente, at garantien for løskøbelse trådte i kraft, men muligvis gjaldt der andre regler for de fyrstelige anførere. I hvert fald blev løsningen den lidt forsmædelige for den uheldige grev Johan, at han påduttedes et ægteskab med en afdød markgrevs enke og uden den sædvanlige medgift. Åbenbart modsvarede medgiften af den løsesum, som Brandenburg ellers var berettiget til. Om stemningen i dette særegne

ægteskab kan vi kun gisne. Vi kan dog konstatere, at Erik Menved kort efter fredsslutningen med Brandenburg overdrog hele Fyn som pant til de to unge grever. Det tyder på, at kongen til punkt og prikke overholdt sine forpligtelser.

Med i billedet hører endelig, at der i Stege meget belejligt dukkede en delegation fra Ditmarsken op. Stege var virkelig, om end kun i få dage, blevet Danmarks hovedstad, hvorfra monarken styrede land og rige. Året før havde kong Erik sluttet forbund med ditmarskerne, vel for at have en klemme på de holstenske grever. I hvert fald kunne man let få den mistanke, at grev Gerhards omsving fra kongens modstander til hans tro vasal påvirkedes ikke blot af udsigten til bryllupsklokker, men også af, at Erik Menved nu så sig i stand til at mægle en våbenstilstand mellem ham og ditmarskerne, foreløbig indtil Helligtrekongers dag 1316. Igennem hele middelalderen pågik der vilde fejder mellem de holstenske grever og de frisiske marskbønder. Våbenstilstanden i Stege gav for en tid grev Gerhard ryggen fri – og Erik Menved et middel til at sikre sig grevens loyalitet.

Henrik af Mecklenburgs tilstedeværelse i Stege ses af, at han indtrådte som garant for betalingen af sold til de unge grevers tropper. Også han fik dog forrettet et diplomatisk ærinde ved samme lejlighed. Mens fyrsterne hengav sig til ædel tidsfordriv såsom bægerklang, dystløb og terningespil, havde deres klerke travlt med at indgå aftaler og besegle kontrakter. Her kommer det originale dokument, der vidner om kongebesøget i Stege, ind i billedet. Erik Menved havde i 1307 forskaffet sig et lille, indbringende „ben“ som Lübecks skytsherre, hvilket indbragte kongen et årligt honorar på 750 mark, der forfaldt i to portioner til midsommer og jul. Meget hurtigt var honoraret dog overgået til Henrik af Mecklenburg, som kong Erik herved fik knyttet til sig som sin vasal. I god tid, må

Christoffer II (1276-1332), hvis forræderi mod broderen netop var blevet opdaget i 1315, og som absolut ikke var blandt deltagerne i fyrstemødet, men sluttede sig til Erik Menveds fjender. Han opnåede at blive afsat som konge to gange og døde nærmest som husvild på Lolland, men bærer ikke desto mindre en fornem kongekrone på sit gravmæle i Sorø klosterkirke (efter Politikens Danmarkshistorie).

man sige, udstedte det kongelige kancelli under opholdet i Stege en anvisning på de 375 mark, der forfaldt til jul, og som hr. Henrik nu kunne hæve.

For ikke at trætte læseren forbigår vi her, at også Henrik af Mecklenburg i sommeren 1315 som optakt til den forestående konflikt var blevet gift med enken efter en sachsisk fyrste. Han var utvivlsomt udset til anfører for Erik Menveds våben. Med anvisningen på de 375 mark fik kongen sagt pænt farvel til sin feltherre. Erik Menved var efter middelalderens forhold en ældre mand og døde fire år senere. Han fulgte denne gang ikke med hæren, men forblev i Danmark, mens hans tropper

kæmpede syd for Østersøen. En del af formålet med kongebesøget i Stege har vel netop været at ekspedere tropperne på vej.

Fyrst Witzlav og Stegeborg

Kongebesøget i Stege i september 1315 er stort set ikke blevet ænset i den historiske litteratur. På overfladen indeholder den lille brevsuite, der udstedtes under opholdet, måske heller ikke de store sensationer. Et par breve møntet på tropperne, refereret ganske kort hos Huitfeldt, der garanterede de hvervede rytteres løn, nævnes for fuldstændighedens skyld, desuden muligheden af, at endnu en fyrste, hertug Otto af Lüneburg, indfandt sig, som antydes i andre kilder. Alt i alt tegner der sig dog umiskendeligt konturerne af et begivenhedsrigt og betydningsfuldt fyrstemøde.

Erik Menveds motiv til at beordre Stegeborg opført året før kan have været et fuldstændig andet. Alligevel er det ret markant at se, hvilken rolle den – må vi formode – nyopførte borg i virkeligheden spillede, da den blev taget i brug. Men først må vi passere en af de mange hurdler,

En forestilling om Erik Menveds orlogsflåde får vi af denne prægtige kogge, der pryder hansestaden Stralsunds segl. Erik Menveds hensigt med fyrstemødet i Stege var et opgør med Stralsund og bag den opsætsige hansestad dens forbundsfælle Brandenburg (efter Politikens Danmarkshistorie).

som studiet af middelalderen vrimler med. Henriette Rensbro berørte flygtigt i sin artikel, at den administrative besiddelse af Stegeborg på Erik Menveds tid fremtræder højst uklart. Stegeborg og Møn var notorisk i de sidste årtier af 1200-tallet overdraget som pantelen til fyrst Witzlav II af Rügen. Hans søn, Witzlav III, forfægtede ivrigt indtil sin død i 1326 sine rettigheder på Møn, mens Erik Menved med samme iver demonstrerede sin interesse i at generhverve rådigheden over Stegeborg.

Uden at vi breder os endeløst, er det faktisk et vanskeligt spørgsmål at afgøre. Spørgsmålet er yderligere prekært, fordi det af en aftale mellem kong Erik og fyrst Witzlav fra den 12. april 1310 fremgår, at fyrsten i høj grad kunne tænkes at opføre fæstningsværker på de besiddelser, han fik i len af kongen, hvorfor man fastslog, at byggeomkostningerne i så fald skulle refunderes, når kongen indløste lenet. I aftalen opnår Erik Menved videre ret til at indløse Møn, „når det behager Os“, men omvendt havde indløsningen altså endnu ikke fundet sted. Da kongen i 1312 kom til at skyldte fyrst Witzlav et beløb, lovede han at betale det til Mortensdag „på landet Møn“, hvor det altså var bekvemt for Witzlav at modtage beløbet. Det tyder unægteligt på, at Witzlav stod som Møns herre, da man gik i gang med at fælde egetræer til opførelsen af det nye Stegeborg. Witzlavs interesse i en stærk fæstning på et sted, som kongen jævnligt krævede retur, kan dog ikke have været overvældende stor, selv om vi nok skal vogte os for at digte imod kilderne. Lad os forsigtigt konkludere, at den præcise sammenflikning af den arkæologisk bevidnede borg med de skriftlige kilder er kompliceret.

Her blot i al korthed, at Erik Menved den 19. april 1315 i sit hovedkvarter i Ribnitz øst for Rostock som stormægtig krigerkonge og lensherre overdrog territoriet Loitz „med den feudalret, som kaldes fa-

nelen“; til sin vasal, fyrst Witzlav af Rügen. Noget for noget, må kongen og hans rådgivere dog have tænkt. Hele den konflikt, der skimtes bag denne artikel, angik faktisk Witzlav, hvis herredømme truedes af Stralsund og bag hansestaden dens mægtige forbundsfælle Brandenburg. Som hans lensherre kunne Erik Menved naturligvis ikke affinde sig med, at hans vasal berøvedes sine lande, men han tog sig godt betalt for at komme Witzlav til undsætning i hans knibe. Samtidig med, at han generøst støttede fyrstendømmet Rügens ekspansion på fastlandet, sikrede han sig Witzlavs højtidelige afkald på alle hans besiddelser i Danmark og blandt dem udtrykkeligt Møn.

Det ligner umiddelbart den perfekte optakt til fyrstemødet den 8. september. Kriegerkongen kom anstigende til sin nyopførte borg, som han netop havde været så forsynlig at få papir på. Problemet er blot, at Witzlav III's krav på Møn vedbliver at dukke op. Så sent som den 27. maj 1322 overdrog han på ny landet Møn til Erik Menveds efterfølger, Christoffer II. Ind imellem foreligger et forlig fra 1318 mellem Erik Menved og hans drost, hr. Niels Olufsen, hvorved drosten modtog Stegeborg i pant, som han tilsyneladende også havde haft det før bruddet med kongen. Her er det unægteligt nærliggende at tænke på situationen i 1315, da konge og drost sammen kom anstigende til Møn. Henriette Rensbro slår sig rimeligt nok til tåls med, at Erik Menved som lensherre under alle omstændigheder kunne disponere over borgen, men hvem, der egentlig var bygherre på det nye Stegeborg i 1314, er ikke så let at blive klog på.

Vi bemærker som et lyspunkt, at forliget med Niels Olufsen mirakuløst bortvejrer den tvivl om Stegeborgs eksistens, som de tidligere dokumenter efterlod. I forliget hedder det udtrykkeligt, at Erik Menved skulle overlade ham „de nævnte befæstninger Warnemünde, Stegeborg og Glambeck

på Fehmar“: Omsider den anerkendelse af det nyopførte Stegeborgs eksistens, som vi tragtede efter. Warnemünde var et omstridt fæstningstårn, som Erik Menved og hans forbundsfæller havde opført for at beherske indsejlingen til Rostock. Sammenstillingen af denne befæstning med Stegeborg passer fint i vores kram.

Demæst kunne man forsigtigt overveje, om spørgsmålet var stillet forkert. Efter 1326 rådede Henrik af Mecklenburg notorisk over Møn, men fra 1344 kendes en regulær kontrakt, hvorved hans sønner, de mecklenburgske fyrster, pantsatte borgen Stegeborg og landet Møn til fire brødre af slægten Barnekow. På hver Mikkelsdag skulle brødrene oppebære 600 mark sølv af landet, hedder det. Kontrakten ser ud til at være blevet punktligt overholdt. Den 12. november 1348, efter at de fire Mikkelsdage var forløbet, træffer vi en ny hersker i Stege, Valdemar Atterdag, men altså heller ikke før. Måske har situationen under Erik Menved været den samme. Der har konstant siddet undervasaller på Møn, der skød penge i besiddelsen og oppebar indtægterne, mens fyrsterne stredes om at være formand for bestyrelsen.

Drosten

Niels Olufsen var utvivlsomt primus motor i Erik Menveds politik omkring 1315 og indtog en næsten fyrstelig stilling i kongens omgivelser. Da han den 13. maj 1317 optrådte som kaudionist, fastslås meget betegnende, at han i givet fald skulle holde indlager i Warnemünde eller på Møn, mens alle andre kaudionister henvises til Søborg og Vordingborg. Den fornemme drost rådede selv over passende fæstninger, hvor han i givet fald kunne indrette et standsmæssigt gælds fængsel. I foråret 1318 kom det imidlertid til et brud mellem kong Erik og hans stormægtige førsteminister. Populært sagt ville hr. Niels ikke finde sig i at blive „pisset på“, som han følte, han

blev, når han netop på en vellykket ekspedition havde fordrevet kongens svigefulde broder fra hertugdømmet Halland ved at indtage Laholm og Falkenberg, men dernæst ved tilbagekomsten opdagede, at han hang på en større gæld for sine udlæg i kongens tjeneste.

Det interessante i denne sammenhæng er de forsøg, der blev gjort på at forlige Erik Menved og Niels Olufsen. Den 16. juli 1318 hedder det, at hr. Niels havde nedlagt sit drostembede, men imod kongens vilje „har beholdt og stadig beholder og med magt besætter hans borge“. Her må vi naturligvis først og fremmest tænke på Stegeborg. Det fremgår videre, at Niels Olufsens „venner“ antoges at kunne være i besiddelse af „borglen“, altså krongods, som de nok disponerede over, men naturligvis ikke måtte afhænde.

Stegeborg er vel netop et typisk borglen, hvor der kan have siddet en energisk undervasal og handlet temmelig selvrådigt. Niels Olufsen befandt sig på det plan, at han kunne have venner eller tilhængere i sit brød. Umuligt er det vel ikke, at det i sin tid netop var den altformående drost, der gav ordre til Stegeborgs opførelse og selv indtrådte som Møns herre ved et af de øjensynligt mange pengemellemværender mellem ham og kongen. Jeg vil dog ligesom Henriette Rensbro afgjort hælde til den opfattelse, at opførelsen af Stegeborg under alle omstændigheder er foregået i kongens navn.

Et svensk-rügisk ægteskab?

Nået så vidt er det svært at tilbageholde en dristig hypotese, selv om hypoteser altid er sprængfarlige. Vi strejfede affæren om den vragede Sofie, som Erik Menved dog fik frelst ud af den svigefulde fæstemands kløer, da han 19. juni 1313 indgik freden i Helsingborg med den svenske hertug Erik. Bemærk, at tampen brænder, hvis der skulle beordres egetræer fældet på Møn i den følgende vinter!

Til stede i Helsingborg var et stort antal fyrster og vasaller, især de vendiske fyrster fra Mecklenburg og Werle, den forsmåede bruds familie. Ligesom under fyrstemødet i Stege i september 1315 blev der samtidig med Helsingborgfreden afsluttet allehånde handeler og aftaler mellem fyrsterne. Vel var Witzlav III, Møns formodede herre, ikke mødt, men Henrik af Mecklenburg havde åbenbart lov at indgå forpligtelser i hans navn. Som allerede berørt var Erik Menved som selv barnløs i bekneb for de dynastiske „panter“, der indgik som binde-middel i tidens alliancer. Her måtte han i stedet ty til sine vasaller. I hvert fald ser vi tilsyneladende Henrik af Mecklenburg formidle en aftale om et ægteskab mellem Erik Menveds svenske søstersøn, Magnus, og Witzlavs datter, Eufemia. Meningen er tydeligt at sikre Erik Menved fortsat kontrol med det svenske kongehus, selv om hertug Erik altså slog sig i tøjret.

Det interessante for os består i, at denne foreløbige ægteskabsaftale stipulerer, at de to vordende svigerfædre skulle mødes med kong Erik og hans broder Christoffer, idet aftalen om det svensk-rügiske giftermål øjensynligt betragtedes som et anliggende også for det danske kongehus. Mødet skulle finde sted søndag efter pinse, hvilket må betyde det følgende år, 1314, og som mødested fastslås Stege, Vordingborg eller Nykøbing på Falster. Alle tre steder, der måtte formodes at passe brudens familie, men naturligvis på dansk grund. Vi noterer os lokalpatriotisk, at Stege nævnes først blandt de mulige mødesteder. Kan dette forestående fyrstemøde og giftermål ganske uanset, om det blev realiseret eller ej, have været den ydre anledning til at gå i gang med byggeriet af Stegeborg?

Krigen mod Brandenburg

Et nærbillede af Erik Menved med teleobjektiv har vi ikke, men dog mange glimt af en ualmindelig stræbsom og beregnende

middelaldermonark. Det virker helt tydeligt, som om Stegeborg indgik i kongens ambitiøse Østersøpolitik. Begrundelsen for at henlægge fyrstemødet og startskudtet til en militær aktion hertil må vel næsten have været, at kongen har lagt vægt på den prestige, som den nyopførte fæstning indbragte ham. Her var noget at vise frem og prale af, må vi tro. Ellers var der vel ingen grund til at tromme vasaller, gesandtskaber og tropper sammen netop på dette sted. Vi kan desuden konstatere, at tanken om oprørsk bønder synes helt fraværende. De driftige mønboer var alt for opslugte af det årlige sildefiskeri, der kulminerede omkring fyrstemødet i september, til at tænke på oprør.

For ikke at sprænge alle rammer er vi nødsaget til at ile forbi mange facetter af Erik Menveds politik. Her blot ganske kort, at kongen sandsynligvis kom sejlene til Stege fra Vordingborg, der må betegnes rigets hovedfæstning i 1200-1300-tallet. Under sit ophold her havde kongen dog været i en dyster stemning. Hans broder, den senere Christoffer II, havde otte år tidligere i al hemmelighed indledt forræderiske forbindelser med de fredløse med det udtrykkelige formål at styrte Erik Menved og indsætte Christoffer som konge i hans sted. Først på året 1315 blev anslaget afsløret, idet Christoffers unægteligt kompromitterende brev kom for en dag. Mon ikke krisen allerede har været under opsejling, da Christoffer lidt påfaldende den 14. april sikrede sig og sin hustru et passende gravsted i Sorø klosterkirke?

Christoffer selv blev dog skånet, velsagtes efter et ydmygende knæfald, men hans drost og endnu en stormand i hans tjeneste, der havde ført forhandlingerne med de fredløse, blev lagt på hjul og stejle udenfor Vordingborg, som Sjællandske Krønike meddeler. Middelalderen kunne akkurat ligesom vor egen tidsalder være barbarisk. De to kongelige brødre skiltes

næppe i den bedste stemning og genså aldrig hinanden. Måske kan dette dystre intermezzo have bidraget til, at Erik Menved foretrak at henlægge fyrstemødet til det nyopførte Stegeborg.

Også den konflikt, som fyrstemødet i Stege lagde op til, må vi affærdige ganske kort. Danmarks rival syd for Østersøen var regionens anden „stormagt“, Brandenburg. I foråret 1315 opholdt Erik Menved sig hos sine vendiske vasaller i det nuværende Nordtyskland, optaget af at ruste sig mod Brandenburg. Som altid vekslede krigshandlinger med diplomatiske underhandlinger. En midlertidig forsoning, forliget i Brudersdorf, blev indgået den 10. juni, hvorpå kongen vendte tilbage til Danmark, hvor han hårdt og kontant gjorde op med broderen, som vi har set. Men forliget i Brudersdorf holdt ikke, og striden syd for Østersøen blussede hurtigt op igen. De to konflikter var for så vidt forbundne, som alle Erik Menveds fjender naturligvis tog Brandenburgs parti.

Det var i denne stemning, at fyrstemødet i Stege blev afholdt. I løbet af efteråret fortsatte krigen, som forløb ret heldigt for kong Erik og hans forbundsfæller. Både krigen og hele Erik Menveds regering omtales også velvilligt i Sjællandske Krønike. Under året 1317 ved krøniken at berette, at „der kom udsendinge fra markgreven til kongen og forhandlede om fred“. Af andre kilder ses, at disse indledende fredsförhandlinger foregik i Vordingborg. Den danske operative kommando befandt sig tydeligt her. Blandt andre betingelser stillede brandenburgerne den, at den svigefulde Christoffer skulle sikres „al den ret, som de kongeborn, der ikke bliver konge, har i riget“. Her var Erik Menved tydeligt af en anden opfattelse. Ved den endelige fred i Templin i november 1317 måtte Brandenburg opgive sit forsøg på at trænge frem til Østersøen. Lad så være, at konfliktens egentlige sejrherre blev

„Andreas Højby og Niels Rane måtte klæde stejle ved Vordingborg på grund af forræderi“, meddeler Sjællandske krønike lakonisk under året 1315. Opgøret med den svigfulde hertug Christoffer danner den makabre baggrund for fyrstemødet i Stege. Stejlen, middelalderens mest skrækindjagende afstraffelse, sigter til den oprette stang, der har hjulet, hvor den radbrækkede forbryder blev lagt. Mere fredeligt anvendes stejler af fiskerne, jf. hynavnet Stege (efter Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie).

Kong Birger af Sverige (1280-1321), Erik Menveds svoger, fægter lystigt med skjold og hjelm, men krævede i det virkelige liv konstant undersøttelse af sin danske svoger mod sine oprørske brødre. Et af formålene med fyrstemødet i Stege kan have været at arrangere et ægteskab mellem Birgers søn, Erik Menveds nevø, og fyrst Witzlav af Rügens datter (kalkmaleri i St. Bent, efter Politikens Danmarkshistorie).

Mecklenburg og Pommern, mens Danmark snart efter Erik Menveds død gik i noget nær fuldstændig opløsning.

Østersøpolitik og borgbyggeri

Stegeborg er udelukkende bevidnet arkæologisk, om end vi kan se, at kongen interesserede sig levende for besiddelsen. Andre kilder røber dog, at kongen konstant var meget opsat på at opføre fæstningsværker som et led i sine krigstogter og slagplaner. Fæstningsbyggeri i middelalderen var i øvrigt ikke særlig kostbart. Vi har ganske vist netop mødt begrebet byggeomkostninger, men det var tydeligt ikke noget, man tog tungt.

Jord- og betonarbejdet udførtes af tvangsudskrevne bønderkarle, der stillede med spader, skovle og madpakker. Byggematerialerne blev udskrevet på samme måde. Grus, ler og træ til byggepladsen har ikke været svært at finde på Møn. Erik Menveds fader, Erik Glipping, skrev i 1268: „Vore skove, der ligger om deres by“, som om Steges omegn var anderledes skovrig end i dag. Klinteskoven omtales endnu i 1370'erne i imponerede vendinger i Roskildebispens jordebog. Den har Erik Men-

ved eller den stedlige foged på Stegeborg ikke næret betænkeligheder ved at forgribe sig på. Lønninger til tømrere og murere kunne skaffes. Det rige Møn gav et pænt afkast i 1340'erne og utvivlsomt også under Erik Menved.

Vi har selvfølgelig ingen sikkerhed for, at der allerede i 1314 blev opført en regulær borg på holmen i Stege nor, selv om de vældige jordarbejder og fundamenter lægger op til det. Tiden var nøjsom, og mange af dens fæstningsværker ville vi blot betegne et fort eller en skanse. Men vi kan konstatere, at Erik Menved både var byggeglad og pragtelskende. Under fredsforhandlingerne med de genstridige Rostockborgere i december 1312 lød det harmdirrende fra kongen: „Det hus, som Vi havde bygget til et palads for markgreverne og Os, har de nedbrudt og borttaget!“ Det interimistiske palads må stamme fra de ridderspil, Erik Menved foranstaltede udenfor Rostock i 1311 med borgerne som vrantne tilskuere fra bymuren. Her havde markgreverne af Brandenburg været hædersgæster. Kongen gik altså ikke af vejen for i al hast at smække en repræsentativ bygning op, når nu de uvil-

lige Rostockborgere nægtede at lægge by til hans prægtige gæstebud. Tilsvarende var den kongelige harme stor, da rostockerne under den følgende konflikt understod sig i at tilegne sig „paladset“:

Også i andre henseender var „paladset“ spildt ulejlighed. Det gode forhold til Brandenburg blev hurtigt sat over styr og afløstes af væbnede skærmydsler afbrudt af nye fredsforhandlinger. I Brudersdorf-forliget den 10. juni 1315 hører vi om de stridspunkter, der skilte parterne. Et af dem var de seks borge, som det brandenburgske parti havde understået sig i at opføre, en enkelt på Rügen, flere ved Stralsund og andre længere sydpå, hvor Brandenburg forsøgte at ekspandere mod nord. Om disse borge hedder det i forliget, at dem skulle brandenburgerne „begynde at nedbryde nu på fredag, og de skal derefter være brudt ned inden otte dage!“ Brudersdorf-forliget blev sluttet på en tirsdag, og brandenburgerne fik altså tre dage til at organisere nedrivningsbrigaderne.

Man kan indvende, at disse borge nok ikke ligefrem har været arkitekttegnede. Det er karakteristisk, at kun de to af dem har navne. Alligevel må de have været solidt byggede for at udgøre en militær trussel. At nedrivning ansås for den letteste sag af verden bekræftes dog af Christoffer II's håndfæstning, udstedt nogle måneder efter Erik Menveds død. Her fastslås kort og godt, at „alle borge i Nørrejylland skal nedrives med undtagelse af Ribe, Kolding og Skanderborg!“ Færdigt arbejde på moderne dansk.

Den mest omstridte af de brandenburgske borge var øjensynligt Hitzacker ved Elben, hvor Mecklenburgs og Brandenburgs grænser mødtes. Da forligsforhandlingerne nogle år senere blev genoptaget, føg det naturligvis med gensidige beskyldninger om at have brudt de tidligere forlig. Et dansk kernepunkt gik ud på, „at de ikke nedbrød Hitzacker, som de

havde lovet, men at de befæstede den mere og mere, som det er klart synligt og let kan bevises med de omboende“. Det indignerede, brandenburgske gensvar på denne svada fra det kommunale teknik og miljø gik ud på, at man ganske rigtigt ikke havde nedbrudt Hitzacker i første omgang, da der var aftalt et nyt forsoningsmøde, men herefter havde man gjort det. Man forsøgte sig altså ikke med en forklaring om, at borgen var umulig at nedbryde på kun otte dage. Mon ikke man med samme lethed opførte borge, som man åbenbart var i stand til at nedbryde dem?

Billedtæppet

Bag de store overskrifter foregik tilværelsen forbavsende uberørt. Danmark i 1300-tallet var trods al ydre dramatik et civiliseret og velorganiseret samfund. Selv under holstenervældet i 1330'erne levede befolkningen stort set uforstyrret videre.

Keldby kirke inderst i Stege nor udsmykkedes netop i disse år med prægtige kalkmalerier. De er af en kyndig kunsthistoriker blevet skildret som „et pragtfuldt billedtæppe af den slags, man prydede fornemme sale med på borgene“. Kalkmalerierne er dateret til ca. 1325, idet man gætter på, at en kroningsscene forestiller Christoffer II og hans dronning, der blev kronet i Vordingborg i 1324. Der antydes også et bryllupssceneri, hvor den hellige Margaretha er stærkt fremhævet. Det stemmer unægteligt fremragende med, at Christoffer II's datter, Margrethe, ligeledes i Vordingborg blev gift med den 10-årige markgreve af Brandenburg (som nu under et nyt dynasti var blevet Danmarks forbundsfælle).

Overbevisende nok. Vi vil blot minde om, at der også på Møn forekom celebre lejligheder og aristokratiske festligheder, der kunne inspirere til en udsmykning af øens kirker. Stegeborg lå faktisk indenfor synsvidde af Keldby kirke.

Kilder og litteratur:

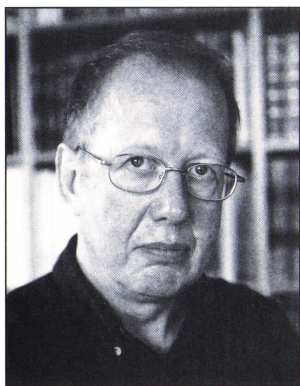
Artiklen bygger primært på det dokumentariske materiale, der er publiceret i serien Danmarks Riges Breve, især 2. række VI, 1306-1312 (Kbh. 1948) og VII, 1313-1317 (Kbh. 1956). Sjællandske Krønike er oversat og udgivet af Rikke Agnete Olsen (Århus 1981). Forfatteren blev inspireret af Henriette Rensbro: Stege Borg 1314 – En tvangsborg på Møn? (Historisk Samsfund for Præstø Amt Årbog 2002).

Den bedste fremstilling af Erik Menveds Østersøpolitik er Ingvor Margareta Andersson: Erik Menved och Venden (Lund 1954), jf. Allan Mohlin: Kristoffer II av Danmark I. Välmaktstiden (Lund 1960), Kai Hørby: Status regni Dacie. Studier i Christofferlinjens ægteskabs- og alliancepolitik 1252-1319 (Kbh. 1977) samt Frede Bojsen: Af Møns Historie II. Den ældre Middelalder (Kbh. 1906).

Pantsættelsen af Stegeborg 1344 har jeg skildret i værket Dansk Skattehistorie II, Danmarks skatter i middelalderen 1340-1536 (Kbh. 2004), Grevefejdens udbrud i en lille artikel i Hilsen fra søens folk, Festskrift til Anders Monrad Møller (Maritim Kontakt XXIV, Kbh. 2002). Om „billedtæppet“ i Keldby kirke, se Søren Kaspersens artikel i Danske Kalkmalerier. Tidlig gotik 1275-1375 (Nationalmuseet 1989).

Erik Menved (1274-1319), Stegeborgs formentlige bygherre. Kongens gravmæle i St. Bents kirke i Ringsted minder om, at bag de store overskrifter om bondeoprør og statsbankerot gik livet sin vante gang. Et fyrsteligt gravmæle blev der i hvert fald råd til. Monarkens krop er af messing, ansigtet af alabast. På siderne prydes monumentet af jagtscener og bibelske motiver. Den obligate fromhed såvel som det verdslige hofliv fik hvert sit. Kongen bærer scepter og sværd, og hans dragt er prydet af heraldiske leoparder og hjerter. To små løver ved hans fødder understreger fornemheden (efter Politikens Danmarkshistorie).

Mikael Venge

Født i 1941, mag.art. i historie ved Københavns universitet 1969, dr.phil. ved Syddansk universitet i 1977. Som pensionist bosat på Møn.

Forfatter af flere værker og afhandlinger om senmiddelalderens Danmark, især forløbet omkring oprøret imod Christian II i 1523. Indtil 2002 redaktør af Zise, Told- og Skattehistorisk Tidsskrift, samt medforfatter af Dansk Toldhistorie og Dansk Skattehistorie.

Livet på Sophiehøj 1940-45

Nedenstående beretning over en skovriderfamilies hverdag under den tyske besættelse er hentet fra fru Gerda Kindts omhyggeligt førte dagbog.

Passagerne er udvalgt af
Ida Kindt, Næstved.

Af Ida Kindt

Forord

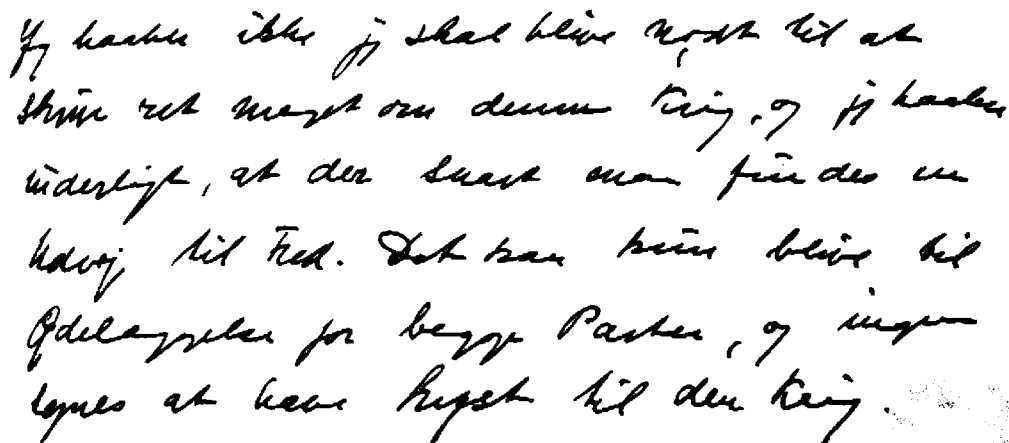
Familien på Sophiehøj omfatter forældreparret Gerda (1897-1994) og Svend Kindt (1890-1968), som var skovriderpar på Gisselfeld fra 1926 til 1961, samt børnene Lisbeth (1919- , gift med William og bor i Vester Egede. De har sønnen Peter, som blev født i 1942-), Gustav (1920-1993), Christian (1921-1995), Talke (1925-), Ida (1928-), Peter (1932-) og Gudrun (1934-). Gustav, Christian og Talke læste fra 1942 i København, og Peter var på Herlufsholm fra 1944.

Min mor var hustru, mor, husmoder og værtinde på Sophiehøj, som skovriderboligen hedder. Det var et gæstfrit hjem med stor omgangskreds og familie. Til den daglige husholdning hørte foruden familien to

forstelever, en forstassistent, kokkepige, stuepige samt ofte opkøbere af skovens produkter til frokost, så 12 omkring bordet til middag var ikke usædvanligt.

Mor var formand for Dansk Røde Kors i Ulse og Rønnede, og den post gav hende megen travlhed under besættelsen, da hun var stærkt engageret i arbejdet.

I forbindelse med 60 året for besættelsens ophør den 5. maj 1945 hørte jeg mange beretninger, der berørte mig dybt. Jeg fandt min mors optegnelser frem og har med uvurderlig hjælp fra årbogens redaktør Jens Bjerre Tybjerg lavet denne artikel, der – i uddrag – fremstår som en beretning om en skovriderfamilies hverdag under besættelsen

Jeg håber ikke, jeg skal blive nødt til at skrive ret meget om denne krig, og jeg håber inderligt, at der snart må findes en vej til Fred. Det kan kun blive til ødelæggelse for begge Parter, og ingen synes at have lyst til den krig.

25. oktober 1939

Vi har indkvartering, der siges for tre måneder. Vi har en kaptajn Brøndum og „25“ og „75“, som begge er flinke folk. Desuden to heste. Kaptajnen er en meget tiltalende mand, og det er jo godt, når det skal vare så længe. Det er på grund af krigen, at alt det indkaldte mandskab ligger rundt omkring. Rekrutterne optager kaserne. Jeg håber ikke, jeg skal blive nødt til skrive ret meget om denne krig, og jeg

håber inderligt, at der snart må findes en udvej til fred. Det kan kun blive til ødelæggelse for begge parter, og ingen synes at have lyst til denne krig.

11. april 1940

Den 9. april var Svend og jeg i København. Svend var censor i forstzoologi i to dage hvert år. Vi boede hos hans broder Niels på Strandboulevarden og vågnede om morgenen ved 5-6 tiden ved nogen brag og

lyden af mange flyvere: „Det er tyskerne“; sagde Niels. „Åh, sludder“; sagde jeg, men så kunne jeg jo se hagekorsene under vingerne. „Jeg vil hjem til mine børn“, sagde jeg. Svend prøvede at ringe til banegården for at høre, hvornår der gik tog, men telefonen var afbrudt. Vi kom i hast ned ad trappen og mødte en grædende avis-kone, som sagde: „Tyskerne har besat os“.

Jeg løb ned ad trapperne og ud på gaden. Svend og Niels bagefter. Flyvebladene med „Oprop“ dalende ned om os. Jeg samlede et par stykker op, og vi nåede ud til Østerbrogade, hvor der mærkeligt nok gik sporvogne ind mod byen. Vi nåede hovedbanen, som var tom og øde, og ingen tog gik. Igen ud på gaden på jagt efter en taxi. Der var ingen. Endelig langt ude af Vesterbrogade fik vi fat i en lillebil, og fik ham til at køre os hjem. Ad den tomme og øde landevej mod syd. Det har været før tyskerne kom kørende.

En enkelt gang strøg en tysk flyver lige ned over vores bil. Vi kørte ind forbi Bregentved, og lige hvor vejen drejer mod Gisselfeld, mødte vi vore to piger, Talke 15 år, og Ida 12 på cykel på vej til skole. Vi standser og siger, at de skal køre i skole, og jeg giver Talke et „Oprop“; som hun skal give til rektor. Åh sikken en lettelse at se børnene raske og friske. Vi var hjemme før 8 og sad sammen med chaufføren og drak kaffe, da radioen, en ny erhvervelse, begyndte at kværne med sine ord. Hvor var det en frygtelig dag. At noget så ydmygende og nedværdigende som at blive besat af tyskerne skulle hænde os, var ikke til at bære. Men det var godt at være hjemme og have mand og børn omkring sig.

Næste dag var det Talkes fødselsdag, men uden det sædvanlige fødselsdagsflag på toppen af flagstangen.

Februar 1941

Gudrun, 6 år, har stor respekt for at sejle. Da Lisbeth skulle giftes, og det var be-

Gerda Klint ca. 1943.

stemt, at de skulle på bryllupsrejse til Bornholm, kom Gudrun en dag til mig og sagde: „Mor, nu må jeg snart have lært at svømme. Nu er der jo ikke så længe til Lisbeths bryllup“; – „Hvorfor skal du dog lære at svømme, fordi Lisbeth skal giftes?“; spurgte jeg forbavset. – „Jo, for når jeg nu skal være brudepige og vi skal på bryllupsrejse til Bornholm, og hvis så skibet støder på en mine, og jeg ikke kan svømme – hvad så?“;

September 1942

Jeg har regnet ud, at vi har haft gæster lige siden 14. juni. Det tærer på min thebeholdning, og nu efter 1. september får vi ikke mere hvedemel, så traktementet er rugkiks med ost eller honning og små tørre kager af havregryn.

6. Januar 1943

Vi har haft den dejligste jul, rigtig nydt at være samlede igen, og nydt alt det ekstra

gode, som jeg havde gemt og skrabet sammen til julen. Jeg havde samlet smørmærker i løbet af efteråret, mel havde jeg gemt fra i sommer, og så fik vi tilmed en rigtig god portion hvedemel, 800 gr. til hver. Ris havde jeg gemt fra sidste jul, og jeg har endnu ½ kg gemt til næste jul. Og vi fik to gæs forærende af Howitz's som sædvanlig (ca. 35 kr. pr. stk!) Mandler havde jeg fået til 12 kr. kg, så det var billigt. Jeg havde både til brune kager og vanillekranse (dog kun til de halve brune kager). Lidt ægte kanel til risengrøden havde jeg også, og en håndfuld svesker til gåsen fik jeg af fru Heegaard.

Det var herligt at få sådan rigtig julemad; hvor vi nød det. Vi har sådan hygget os sammen hele julen, og jeg har forkælet dem alle efter bedste evne. Men i forgårs rejste Gustav, i går flyttede Ida over til Berggreens, fordi vi nu igen har så meget sne, at hun ikke kan cykle i skole og så har fået lov at køre med deres børn. I morges rejste Talke til Fyn, og i eftermiddags tog Christian af sted. Nu er de to små i seng, og Svend er også gået i seng, fordi han er forkølet, så nu sidder jeg her og længes efter dem alle sammen. Men jeg har det jo hyggeligt og dejligt, og jeg har lavet mig en lille kop kaffe, her er dejligt varmt i stuen og Hoff ligger og snorker foran kakkelovnen, og katten er trillet velbehageligt sammen i sofaen.

Maj 1943

Tænk nu har krigen snart været i fire år. Det er ikke til at forstå, men hvor har vi det stadig godt. Det er heller ikke til at forstå. Der er jo mange ting, vi ikke kan få, men vi kan da alle blive mætte, og i denne milde vinter har, i hvert fald her på landet, ingen frosset. De små børn kan nok snart ikke mere huske, hvordan det var før krigen. Gudrun sagde forleden til mig: „Tænk mor, hvis jeg nu gik op til købmand Boye og bad om noget erstatningskakao, og han

så sagde: Jeg har kun rigtig kakao eller rigtig kaffe“, og så lo hun hjertelig ved denne herlige, men usandsynlige tanke.

Men hvad kan man egentlig ikke få? Risengryn og risemel, Maizenamel sago-gryn og mel, hvedemel, 800 gram i kvar-talet til hver, semoule kun til spæde, alle krydderier er væk, kun erstatninger tilbage, og de er ikke rare, svesker, rosiner, abrikoser og korender findes ikke. En lille smule mandler fås af og til, men til 22 kr. kiloet. Brun sæbe findes ikke. I stedet for kan vi få 400 gram af en gråhvid masse om måneden eller også noget mindre af en nogenlunde god sæbe. Kartoffelmel er det en kamp at få, skønt der dog er kartofler nok i landet! Hvorfor? ... Går det til udlandet, eller kan fabrikkerne ikke gå på grund af brændselsmangel.

Mælk får vi på landet som sædvanligt. I byerne får de ikke ret meget, vist kun halvdelen af det sædvanlige. Margarine har vi jo ikke set i mange år. Men så har vi til gengæld smør, 300 gram om ugen, og det er dejligt. Jeg tror, det er fordi vi spiser alt det smør, i stedet for margarine, at vi næsten aldrig er forkølede i disse år. Børnene har været så raske i de senere år. Kaffe, the, kakao, chokolade kan vi selvfølgelig ikke få. Bolsjer er næsten helt forsvundet i det sidste år, lidt får vi dog af og til. Vin kan man heller ikke købe, men det er jeg nu ligeglad med. Ja, man kan få noget dansk frugtvin.

Wienerbrød o.s.v. er lavet af sigtemel. Søborgs i Næstved smager stadig dejligt, men alle bagernes i Haslev er dårligt, men så giver man ikke sine penge ud til det. Lever, hjerter og nyrer kan man kun få meget sjældent, men endnu har jeg dog altid kunnet få kød af en eller anden slags i Haslev. Det er værre i København. Sild var næsten umulige at få sidste sommer, men så fik vi makrel i stedet for. Alt tøj af uld eller bomuld kan ikke købes mere. Kun kunstsilke eller cellulid, men det værste er

næsten børnestrømper. Det har ikke været mig muligt at købe et par sportsstrømper til Peter i vinter, så han går efterhånden med stopninger hele skafte op. Gudrun kan jeg heller ikke få lange strømper til. Til Ida kan jeg få silkestrømper! Til en 14 års pige!

Man skal være meget heldig for at få et element til en lommelygte. Cykeldæk er lavet med celluldslærrer og kunstgummi og holder to måneder. Og det er vist ikke enhver, der kan købe ét, men endnu har vores gamle holdt. Benzin kan ikke købes. Bilerne kører med generatorbrænde og kun et begrænset antal. Der er jo altså visse vanskeligheder og mange indskrænkninger, men alligevel har vi det godt. Men vi på landet har det jo også på alle måder bedst.

10. oktober 1943

I går så jeg for første gang allierede flyvemaskiner. Det står i avisen, at det var amerikanere. Jeg var oppe hos Lisbeth og stod i det dejligste solskinsvejr og så på, at William gravede deres porrer op. Peter stod og hoppede i barnevognen, og Gudrun hjalp ivrigt William. Det var meget fredeligt. Vi hørte en flyvemaskine, men gad ikke løfte hovedet. Tyskerne flyver her jo ustandseligt. Men pludseligt siger Lisbeth: „Det var dog en underlig lyd“. Og vi kunne alle høre, at det var noget særligt. Vi så op, og højt, højt oppe under den klare blå himmel kom de sejlene i én stor flok, og vi talte 40. Ganske støt og roligt gik de i deres kurs mod øst. I en anden flok kom der 29.

Jeg skulle hjem. Det var lige ved middagstid.

Hele familien samlet på Sophiehøj påsken 1948.

Da jeg kom hjem, hørte vi igen motorstøj og så flere flokke. Den største på ca. 60. Det er et pragtfuldt syn at se disse ganske ens sølvglinsende maskiner, så støt og uanfægtet sejlede de af sted. Men når man tænkte på, hvad de indeholdt, kunne man ikke andet end blive rystet ved tanken om de ulykkelige, de var på vej til for at smide deres bomber ud over. Ved 2-tiden hørte jeg igen motorlarm og løb ud for at se. Så kom de tilbage, først én flok, og lidt efter så jeg to store flokke komme som fugle-flokke styrende lige mod huset her. Det så ud som om, de ikke rørte sig, men kun blev større. Jeg kaldte på forstkandidaten og pigerne, og vi løb ud for at se dem. Det skal man aldrig gøre. Da de var nær os, blev de mødt af tyske jagere. Jeg så tre-fire stykker, måske var der flere.

Der var lidt skyer, som de af og til forsvandt bag. Pludselig begyndte en øredøvende torden, som jeg troede var ekkoet i skyerne og i skoven, men som jeg nu forstår var skydning. Det var modbydeligt, og jeg sagde til forstkandidaten: „Nu tror jeg, at jeg går ind“. Jeg blev stående på verandaen, for jeg kom til at tænke på, at der var jo ikke mere sikkert inde end ude. Gudrun, som ikke var i skole, blev bange og råbte: „Mor, jeg er bange, jeg er så bange“. Jeg beroligede hende jo og sagde, at der ikke var noget at være bange for. Men det er jo ikke sikkert, hun troede på det. Jeg hørte to projektiler eller granatstumper, eller hvad det var, fare syngende til jorden. Den ene nede på vejen til højre for huset, den anden til venstre for huset.

Gudrun, det lille skind, var meget rystet og fulgte mig i hælene resten af eftermiddagen. Henne ved Villa Galina havde Axel Johansen og Ebba også været nysgerrige og ude at kigge. Axel fortalte: „Der faldt tre tingester lige i nærheden af os, og så sagde jeg til Ebba: „Nu må vi vist hellere løve“, og så rendte vi, alt hvad vi kunne ind i huset“.

Ja, jeg ønsker ikke mere at se amerikanere.

Jeg har ellers så meget, jeg skulle have skrevet ned. Men der er sket så meget, at jeg ikke har kunnet overkomme det ene for det andet. Vi havde talt så meget om, hvorvidt vi skulle fejre vores sølvbryllup i juli eller ej. Tiderne indbød jo ikke til det, men vi gjorde det alligevel og havde den dejligste, den mest fuldkomne dag, man kunne ønske sig. Alt var godt: Vejret, børnene, alle mennesker var så søde og glade. Det var dejligt, men jeg har ikke kunnet samle mig til at skrive ned om det.

Gerda og Svend Klindt på sølvbryllupsdagen den 18. juli 1943.

Lidt malurt var der dog i bageret. Christian, som var inde som rekrut i garden, kom hjem på tre dages orlov, men var syg. Det viste sig, at han havde mononucleose, en væmmelig sygdom. Han lå med feber omkring 40 i ca. 14 dage. Da han kom op, vejede han 60 kg og var meget afkræftet. Doktoren forlangte, han skulle tage en måneds rekreation. Efter tre ugers forløb længtes han efter sin tjeneste og mente, han kunne tage ind. Han var hos lægen den 28. august og fik lov til at melde sig den 30. Så kom den 29. august. Christian var fortvivlet over ikke at have været på sin plads og forsøgte at nå til Jægersborg, men blev taget allerede i Køge og har siden været interneret, først i Roskilde og nu i Sandholmlejren. (Interneringen ophørte i oktober 1943 – red.).

Sophiehøj set fra gårdspladsen.

22. november 1943

Nu kniber det med at få en hel del ting. I butikkerne kan man overhovedet ikke købe en eneste stump kjoletøj. Endnu kan man få noget færdigsyet. Der er en smule gardinstof at få, vævet af dansk hør, så groft som sækkelærred, men det kan man jo ikke klæde sig i. Så er der papirstof til møbelbetræk, og en sjælden gang i de meget store butikker en smule kunstsilke til undertøj, ganske tyndt. Af og til kommer der lidt hørlærred til viskestykker, så kan man få tre, men de koster til gengæld også ca. 5 kr. stykket, så pengene kan man nok komme af med alligevel. Nu kan man heller ikke købe smørrebrødspapir mere. Svend siger, så kan man bruge avispapir. Det bliver lækkert. Men jeg skal nu ind til en boghandler og se om, jeg ikke kan få noget andet tyndt papir.

WC-papir er også svær at få. Gulvklude og karklude kan fås, men meget sjældent og en rædselsfuld art. Hvidevarer umuligt. Sikken et held, jeg ikke har døtre, der skal giftes. Så må man købe brugte ting hos

private. Mit eget er snart meget tyndslidt alt sammen. Elektriske ledninger skal der spares på. Når man skal have en snor fornyet, får man kun den halve længde igen. Det er de særeste ting, der forsvinder. En kageform eller en hårsigte kan ikke opdrives. Alle børster og koste er erstatning og noget juks. Alle kamme er nu af træ. De er for resten gode og stærke. En fersk sild har jeg ikke set i over et år, men ved et meget energisk arbejde har jeg fået købt nogle saltede sild i efteråret. De er nu ikke så gode som dem, jeg selv lægger ned. Men vi har det kun godt og får al den mad, vi kan spise, selvom den er meget enkel. Men man må være energisk, når man er husmoder for tiden. Maden kommer ikke af sig selv.

29. februar 1944

Peter, som jo i vinter bor i Næstved for at gå i skole, skulle i går have sin uge-25-øre (noget temmelig nyt) inden han tog af sted igen: „Hvor er min sparebøsse?“, spurgte han. „Skal du ikke have den med og solde for i Næstved?“, spurgte jeg. „Næh, jeg

kan jo alligevel ikke få noget for den“; svarede han. Og det er virkelig sandt. Der er efterhånden næsten intet slikkeri at købe. En sjælden gang lidt karameller, men det er sjældent, og kan man købe noget, smager det forfærdeligt. Men så sparer man de penge. Og det man kan købe, er dyrt nok, så man har nok brug for at spare.

16. august 1944

Så i går blev der igen stor strejke i København. Selvfølgelig kan man ikke få noget bestemt at vide, men fra Sverrig sagde de i går, at det var en 24 timers-strejke som protest mod de 11, som blev skudt. (11 modstandsfolk blev likvideret på landevejen mellem Roskilde og Ringsted den 9. august – red.) De sagde også, at der var ro i byen. Men jeg synes ikke, jeg ville tage ind til Talke, før vi ser, hvad det bliver til. Da der var strejke i forrige måned, var der jo bygget barrikader i gaderne. Store bål brændte midt på asfalten, og en masse mennesker blev skudt. Men jeg håber, jeg kan komme af sted i morgen.

16. september 1944

Svend er på Samsø. Jeg er beklemt, hver gang han rejser derover i disse år, og lige i disse dage er alt så truende. 4-5 politiske mord hver dag. Våbenrøverier. Eksplosioner o.s.v. hver dag. Snak om invasion her i landet.

Det er Christians 23 års fødselsdag i dag. Jeg venter ham, Gustav og Margrethe (Christians forlovede) hjem. Lisbeth kommer også til middag. Vi skal have tre store hanekyllinger. Jeg håber, de slår til.

18. september 1944

I dag er de rejst ind til København igen, Gustav, Christian, Margrethe og Talke. Det var meget svært for mig at se dem rejse. De er så unge, så søde og så alvorlige. Vi sad og drak the i går aftes, og de snakkede som

andre unge gør om, hvad de gerne ville. „Ja, tænk“, sagde Talke, „hvis man nu kunne gå ud uden at risikere at blive skudt på gaden – og gå ind og købe chokolade og en pels!“ Så lo de jo og snakkede om alt det flotte, de ville købe. Men baggrunden er, at uhyggen er der hele tiden. Der er strejke over hele landet i dag som protest mod de 200, der er sendt til Tyskland.

Børnene skal jo leve deres eget liv. Det ved jeg godt, men jeg var ked af at sende dem til byen og al den uro, der kan blive. Jeg har aldrig før været ængstelig. Det må være mine nerver, der slår klik. Puha, gid det snart var forbi.

14. marts 1945

Ja, min ængstelse, da jeg sidst skrev, var jo ikke ubegrundet. Det var dagen før den 19. september. Vi kan gudske lov endnu alle samles som før, og jeg håber at få alle børnene hjem til påske. De skulle komme den 28.

Ak, alt er så trist. Jeg har ikke lyst til at skrive, men man jo ikke tabe hverken hovedet eller humøret.

8. april 1945

Jeg har lige siddet og læst, hvad jeg skrev om, hvad man kunne få den 22. november 1943. Det er egentlig ikke så meget forandret. Sammenlignet med andre lande, f.eks. Holland, har vi det som i Slaraffenland. Vi har fået kaffeerstatningsrationering, 250 gram om måneden. Og saltrationering, 125 gram om måneden. (Pro persona. – Man konserverede med salt). Det er ikke meget. Elektricitet er skåret stærkt ned, men vi har sat små bitte pærer i alle vegne, så det går. Og nu er det jo den lyse tid. Gassen er vist meget stærkt skåret ned, men det mærker vi jo ikke her på landet. Alle skoler, højskoler o.s.v. i Haslev er beslaglagt til andet formål, dog endnu ikke gymnasiet, hvor borgerskolebørnene går den halve dag.

27. april 1945

I dag er svalerne kommet til Sophiehøj. De første grønne bøgegrene fandt vi den 14. april. Vi har haft et yndigt forår i år.

7. maj 1945

Hvor har vi oplevet store ting i disse dage. Jeg vil prøve på at skrive det ned, mens jeg endnu kan huske det hele. Jeg ved næsten ikke, hvordan jeg skal få det hele med. Fredag aften, nej jeg må længere tilbage. I den sidste halve snes dage havde vi spændt gået og ventet på krigens slutning. Vi kunne jo se, hvor alt efterhånden brød sammen i Tyskland. Den 1. maj var vi næsten sikre på, at nu måtte fredsbudskabet komme. Radioerne meldte, at der hver time kunne komme melding om det. Himlerne havde tilbudt Tysklands kapitulation til England og Amerika, men ikke til Rusland. De allierede havde svaret, at de kun modtog kapitulation af Tyskland, når det gjaldt til alle tre magter. Vi ventede og håbede, at dette skulle ske.

I mens overgav den ene hærgruppe efter den anden sig i Tyskland, og derefter alle tropperne i Norditalien og en del af Østrig. De overgav sig til de engelske og amerikanske tropper, de stod over for. Den 1. maj var spændingen på bristepunktet. Vi ventede bestemt, at nu skete det. Ida skulle den dag rejse til skovrider Felding på Nysø, hvor hun skal være ung pige i huset i sommer. Vi syntes, det var rædsomt at hun skulle rejse netop den dag, da freden sikkert kom, men der skete intet. Det var som at få en spand kold vand over hovedet, og den næste dag, onsdag, var hele landet igen håbløst og syntes, at nu fik det aldrig ende.

Onsdagen slæbte sig hen, og torsdagen med. Fredag havde vi opgivet håbet helt. I hvert fald var glæden og forventningen borte, selvom vi jo nok kunne se, at der måtte komme en ende en gang inden længe. Vi har jo ellers i de sidste måneder

hængt i radioerne og med begærlighed lyttet til udsendelserne fra Sverrig og England. Om fredagen var jeg i hvert fald så ligegyldig, at jeg nok hørte den svenske radio kl. 8, men da der ikke var noget særligt i den, glemte jeg at lukke den danske fra England op kl. 8½.

Peter var hjemme fra skole, fordi han havde været syg, og jeg var inde i hans værelse for at rede hans seng. Så ringede telefonen, og det var Ida, som sagde: „Har I hørt radioen?“ – „Ja“, svarede jeg, „Men det var ikke noget særligt“ – „Jamen nu er der. De har kapitulert!“, sagde hun. Jeg smed røret og fór ind og åbnede for radioen, inden jeg talte med Ida igen. Og fór ud og hentede Peter og Gudrun ud af sengene og herind, og så var de jo midt i udsendelsen fra England om kapitulationen.

Lidt før 9 kom Svend og „den lille baron H.“ farende hjem. De havde været i skoven for at finde et sted – ja, nu tør man vel skrive det! – hvor de kunne skjule noget (Jeg tør af gammel vane næsten ikke skrive det. Hvor har vi været tavse i disse fem år!). Ude ved Hesede Planteskole var både Viggo Jensen og Ejler Hansen kommet løbende ud for at fortælle den store nyhed.

Lige straks blev jeg egentlig ikke rigtig glad, jeg kunne vist slet ikke fatte det. Og så sagde de også: „Kapitulationen træder i kraft i morgen kl. 8 – dansk sommertid“. Nu var den 9 aften, altså 11 timer endnu, og hvad kunne der ikke ske på 11 timer.

Vi har især i det sidste halve år, hvor Gestapo og Hipo har raset og regeret på det uhyggeligste, og hvor folk daglig blev skudt ned i deres hjem, aldrig kunnet føle os trygge. Men gudske tak og lov har jeg aldrig personligt følt angst. Af og til har jeg været frygtelig angst for børnene i København, men når jeg så har bedt til Gud og har bedt ham tage deres skæbne i sine hænder, er angsten taget fra mig. Men for os herhjemme har jeg aldrig været angst. Men den aften blev jeg for første

gang angst for, hvad natten kunne bringe, og ønskede kun, at den var gået. Det har vel været den store betagelse ved efterretningen om kapitulationen, der har gjort det.

Nå, vi fik en kop kaffe. Svend tog en cognac frem, som var gemt til lejligheden, og vi drak et glas med H., inden han skulle videre. Vi blev siddende og hørte den ene radio efter den anden på alle mulige og umulige sprog (Man har lært at forstå en masse i disse år). Og først over 12 kom vi i seng.

Kl. 1 eller 1½ vågnede jeg ved, at det kimedede på døren, og jeg tænkte straks: „Så, nu kommer de minsandten alligevel og tager os i sidste øjeblik“. Svend stod op og gik ud for at lukke op, og jeg gik med. Så var det Ejler C., som er politibetjent, og som så mange andre politifolk har været under jorden i de sidste otte måneder.

Han kom for at sige, at vi ikke skulle blive forskrækkede, når der i nattens løb kom nogle biler og motorcykler ind i gården. Det var det danske politi, som skulle samles her, og om de måtte låne køretøjet i morgen. Det var betagende at høre „Det Danske Politii“. Nu har vi intet politi haft siden 19. september, da tyskerne opløste politiet og sendte alle dem, de kunne fange, til koncentrationslejre i Tyskland.

Kl. 5½ om morgenen var gården fuld af biler.

Kl. 5½ om morgenen var gården fuld af biler og motorcykler. Civilklædte politifolk gik rundt og pakkede våben ud og satte dem sammen, monterede håndgrana-

ter o.s.v. Det er alt sammen våben, som er kastet ned fra luften med faldskærme. De fik så indrettet sig i skovkontoret og i dagens løb kom og kørte ustandseligt svært bevæbnede hold ud og ind af gården. De kørte rundt for at anholde og sikre sig stikere, hipofolk, og folk, som havde holdt til med tyskerne. I løbet af de to første dage fik de mellem 40 og 50. De blev interneret et andet sted.

9. maj 1945.

Længere nåede jeg ikke i forgårs. Den første dag sørgede jeg, så godt jeg kunne, for kaffe og mad til politifolkene. Næste dag blev det ordnet således, at beredskabskvinderne i Haslev laver middagsmad og smører aftensmad til dem. De kører så selv ind og henter maden og spiser den på Villa Galina.

Først skulle de sove i halm på villaen, men det var de så kede af. De blev så snavsede af den halm og kunne ikke komme af tøjet – det var for øvrigt ingen, hverken politifolk eller frihedskæmpere de første to til tre døgn. Nu har jeg lånt madrasser og tæpper på klostret, og de ligger så på gulvet i to store værelser ovenpå. Der kan sove og har også sovet 21. Her er stadig station, og nu har de mest travlt med afhøringer på de forskellige interneringssteder.

Dansk politi flytter ind på Sophiehøj.

De første to-tre dage gik skarpt bevæbnede vagtposter med stålhelme, håndgranater o.s.v. vagt op og ned ad indkørslen. Peter og Erling Brøndum, kaptajn

Brøndums 14-årige søn, som vi har holdt skjult her de sidste måneder, vandrede også rundt med karabiner og stålhelme, Erlings var ladt, Peters dog ikke. Peter ønskede kun at hipofolkene ville komme, så de kunne komme op og slås med dem. De første dage kunne vi virkelig også vente alt muligt, men her forløb alt i ro. Ja, der er sket så meget, at jeg ikke kan få det hele med.

Søndag var der i alle kirker takkedugstjeneste. Vi var i kirke i Vester Egede kl. 8. Kirken var fyldt til sidste plads og meget smukt pyntet med bøgegrene og pinseliljer. I våbenhuset stod folk opstillet med tre faner. Da vi alle var samlet, og organisten begyndte at prælude, blev fanerne ført ind, mens vi alle rejste os. Det var betagende at se vore dejlige flag som fri flag blive båret ind. Foran altret lå et stort dannebrogflag med en buket roser på til minde om dem, der gav deres liv for Danmark. Pastor Munck holdt en smuk tale. Midt i talen mindedes han de faldne, både soldater og frihedskæmpere. Vi var stille og sang derefter „Kæmp for alt hvad du har kært“.

Indkørslen til Sophiehøj blev bevogtet.

Dansk politi på vagt ved Sophiehøj.

Efter gudstjenesten blev fanerne ført ud og stod udenfor på kirkegården, da vi kom ud. Det var meget smukt. Mens vi gik ud af kirken, spillede organisten „Ja, vi elsker dette landet“. Det var jo før tyskerne i Norge havde kapituleret, og vore tanker og bønner var gået til Norge i al vor egen glæde. Nu har de jo kapituleret også der, og nu kan vi rigtigt glæde os over friheden, når Norge også er med. Den 5. om morgenen, da kapitulationen skulle træde i kraft her i landet kl. 8, stod vi alle samlet i haven ved flagstangen med flaget, der skulle hejses over vort fri land. Politifolkene stod i geled, og kl. 8 hejsede Svend flaget, og vi sang „Kong Christian“ og „Der er et yndigt land“. Og så vajede vort flag igen over et frit Danmark. Ja sikke nogle år, det har været, disse fem.

Se, jeg vidste jo intet om børnene i København. Telefonen er overbelastet og næsten ikke til at bruge. Men jeg fik dog den anden dag at vide af Talke, at begge drengene havde det godt. Christian var soldat, sagde hun. Senere har jeg hørt, at han har været med i lufthavnen. Om de har sloget for at komme ind, ved jeg ikke, men han har oplevet et historisk øjeblik dér. Han var nemlig med i det æreskompagni af frihedskæmpere (alle sammen gamle gardere) som stod opstillet, da general Dewing kom for at – ja, hvad skal jeg sige – ikke overtage Danmark eller befri os. Men han er i hvert fald i spidsen for den engelske militærdelegation, der først ankom til Danmark efter freden.

Jeg glæder mig til at få Christian hjem og høre ham selv fortælle. Det har været hans livs bedste dage, havde han sagt til Margrethe, men sulten og dødræt var han søndag aften og havde jo ikke været af tøjet siden fredag morgen. Om Gustav hørte jeg, at han som ved et mirakel undgik at blive dræbt om søndagen. Han har kuglen, som ramte stedet, hvor han havde siddet i dækning to sekunder før. Ja, det

var ikke én kugle, men en salve fra et maskingevær.

Gustav kom hjem i går aftes ved 9-tiden, altså tirsdag. Se jeg har aldrig vidst, hvad drengene foretog sig. Jeg har aldrig turdet spørge dem, for at jeg ikke skulle kunne røbe dem, hvis Gestapo en gang tog mig. Det er nok gået mange andre mødre ligeså. I går kom Gustav og spurgte, om han måtte tale med Svend et øjeblik. Jeg blev urolig for, at der var noget galt med Christian, men kunne alligevel ikke tro det, for Gustav så så glad ud. Så ville han spørge, om Svend kunne skaffe nogle våben til ham. Så viste det sig, at han også var med i frihedsbevægelsen. Det er nu underligt at få sådan noget at vide.

Man er glad over, at ens sønner ikke er bange for at forsvare deres land, men samtidig får man en underlig snørende fornemmelse om hjertet, for det er jo livet, der er indsatsen. Og så to drenge. Gustav fortalte, at Christian havde været med at kæmpe ved Østerbro Station. Der var blevet dræbt fem. I radioen sagde de, at der stadig skydes i København. Det er disse hipoer, der ligger i baghold og skyder på frihedskæmperne. Der er dræbt og såret mange i disse dage i København. Den første dag over 60, og 400 sårede.

Hvordan goderne vendte tilbage efter kapitulationen

1. 4. maj, ingen mørklagde den aften. I København lod alle folk lysene stråle ud på gaden, mange satte lys i vinduerne.
2. 5. maj. Fri aviser uden censur.
3. 5. maj: Politiet i funktion igen. Vi havde ikke haft politi siden tyskerne ophævede politikorpset og fangede 2-3.000 politifolk den 19. september 1944.
4. Ca. 12. maj: Rigsdagen indkaldt for første gang siden 29. august 1943. Regering udnævnt. Vi har intet ministerium haft siden 29. august 1943, og kongen har været fange på sit eget slot.
5. 9. juni: Kom de store færger i gang på Kalundborg-ruten. De havde ligget i Isefjorden med maskinerne pillet ud for at tyskerne ikke skulle tage dem. En hel del Storebælts-færger og alle vore isbrydere var for flere år siden flygtet til Sverrig.
6. Ca. 10. juni: Man må sende åbne brev-kort til udlandet. Dog ikke til Tyskland, hvor al post og telegraf er standset.
7. Ca. 18., Juni: Står der i avisen, at 200.000 tyske soldater, at 2.000 englændere under general Dewing og selvfølgelig med hjælp af vor egen svenske brigade og vel også frihedskæmpere under general Gørtz nu er marcheret ud af landet. Ved grænsen bliver alle våben, penge og hvad de ellers søger at smugle ud, taget fra dem. Jeg læste i går om én, der havde transporteret en drittel smør på løbehjul fra Aalborg til Padborg. Englænderne syntes, han skulle have lov at trille lidt længere med den og lod ham passere, men i Flensborg blev den taget fra ham af frihedskæmpere! Mange har store summer af danske penge på sig. I Frihavnen blev et kæmpelager af varer opdaget, da tyskerne var ved at transportere det ombord på skibe. Smør i tønder, flæsk, konserver, vin, tøj, tæpper, møbler, o.s.v. o.s.v. – alt var der. – Nu er her vist ikke mange soldater tilbage, kun flygtninge og sårede og deres sanitetstropper. Her i Haslev er der endnu (24. juni) 1.600 sårede.
8. Fra i morgen den 25. juni kører der tog alle hverdage, i hvert fald i ferien. Vi har siden engang i januar, tror jeg det var, kun haft toggang tirsdag, torsdag og lørdag, og så kun to tog i hver retning om dagen. Før 5. maj var der ingen, der turde køre med togene, for Schalburg-folkene holdt af at lægge bomber i togene.
9. 1. august meddeles det i avisen, at hverdagstoggangen fortsætter indtil 1. oktober.

10. 14. august: Japan kapitulerer!
11. 15. august: Lysrationen fordobles fra 2 kW pr. husstand + 1 pro persona til 4+2 pr. måned. Vi har desuden hele tiden haft 2+1 til vandpumpen.
12. 20. august: 80% håndsæbe kan nu atter købes, men mod at aflevere to sæbemærker i stedet for eet (Vi har hidtil kun kunnet få 40%. Det var tyskerne, der forlangte, at fedtprocenten skulle nedsættes).
13. 24. august: Svend fik tilladelse til at bruge sin bil igen, 50 l benzin om måneden. Stor begivenhed!
14. 25. august: Saltrationeringen ophæves. Vi fik siden i vinter kun 125 gram om måneden.
15. 7. september: Afleveringspligten for uld ophæves. Vi har de senere år haft 1 eller 2 får med lam. Man skulle aflevere al ulden, men der skete det mærkelige, at skønt der kom flere og flere får i landet, blev der mindre og mindre uld på fårene. Alle gamle rokke var i høj kurs, og alle gamle koner, der kunne spinde, havde stort besøg „Nød lærte nøgen kone at spinde“ (Bl.a. mig selv!). Men det var forbudt at sælge karter, og det var næsten ikke til at få et par ordentlige gamle karter. De var slidt op.
16. 29. september: Rationeringen for kaffe-erstatning er ophørt. Vi har hidtil fået 250 gram om måneden (tilsætning indbefattet). Erstatningen er nu god og smager absolut ikke dårlig, men vi glæder os jo til at få den rigtige kaffe. På de ny rationeringskort for oktober kvartal står der både kaffe og the, men ikke hvornår de træder i kraft, så det lysner da.
17. 15. oktober: Normal køreplan. I stedet for eet bumletog, der tog 2½ time til København morgen og aften, går der nu seks tog i hver retning hver dag. Eet hurtigtog i hver retning 1½ time til København.
18. 12. november: Rigtig chokolade kom i handlen, men meget hurtigt udsolgt. Jeg fik en æske hos Hans O. Larsen, som altid har været så flink imod mig under hele krigen med ting som sødepulver, husblaserstatning, kartoffelmel og alle den slags ting, som har været vanskelige at få. Der er også kommet lidt citroner til landet. Jeg fik to fra Hans O., som var den eneste i Haslev, der havde lidt. Der siges, at der er kommet bananer til landet også, men det er knap til en uges normalforbrug, så de kommer nok ikke så langt ud på landet som her. Jeg ville ellers gerne have skaffet et par til Lisbeths små drenge, og Gudrun kan jo heller ikke huske, hvordan en banan smager. Hun var knap 5 år, da krigen brød ud. 1945/ Et par dage før jul fik vi rigtig the og kaffe. 50 gram the eller 125 gram kaffe. Siden har vi haft samme ration – 2 mærker om måneden.

9. maj 1946

I aften har Ejler, som er ved kriminalpolitiet, været her. For nogle dage siden fortalte jeg ham, at vi i maj 1944 havde besøg af to mænd, som udgav sig for modstandsfolk og som i en halv time sad og prøvede på at få Svend til at opgive, hvor han havde våben skjult for oberst Bennike. Svend havde straks fattet mistanke til dem og nægtede absolut at have noget kendskab til noget.

Da de var gået, ringede de en halv time senere. Jeg tog telefonen, og de sagde, at de var så forfærdeligt kede af, hvis de havde forskrækket os. Det var jo ikke så sært i disse tider, at man blev mistænsomt, men hvis vi nu i løbet af et par dage kom på andre tanker og ville hjælpe dem, kunne vi bare ringe til et nummer i Lyngby og spørge efter ingeniør S. Jeg skrev adressen ned og gemte den.

Gerda Kindt i sin stue, familiens samlingssted.

Nu forleden dag fandt jeg det, jeg havde skrevet ned. Dengang fortalte jeg det til Gustav og Christian og sagde, at hvis vi en dag var skudt, skulle de søge ham, der var skyld i det, under det navn. Dette fortalte jeg Ejler forleden dag, og nu fortæller han, at S. var en farlig mand, som personligt har skudt tre til fire mennesker.

S. brugte den trafik at vinde folks tillid og få dem til at fortælle sig og så varede det

ikke længe, før han kom igen og fik dem fængslet eller skød dem „under flugtfor-søg“. Han havde også f.eks. lovet en mand at skaffe ham til Sverrig og hentede ham i sin bil for at køre ham til Amager. Han kørte ham så i stedet for til Shellhuset. S. blev likvideret af modstandsbevægelsen den 1. maj 1945. Tænk at Svend slap så godt. Det er ikke rart at tænke på, at den karl har været ude efter ham.

Ida Kindt

Født 1928 på Sophiehøj.

Er uddannet fysioterapeut og har som sådan arbejdet i England, flere steder i Jylland, på genoptræningscentret i Hornbæk, på Amtssygehuset i Glostrup. Fra 1968 overfysioterapeut på Centralsygehuset i Næstved, hvorfra hun blev pensioneret i 1993.

Kronprinsesse Louises Asyl

Ordet asyl er vel i vore dage mest kendt som det ord, vi anvender, når uindbudte gæster overskrider vore grænser.

De beder om asyl, om et værn, et tilflugtssted, hvor de ikke bliver forfulgte. Men ordet kan også anvendes i en mere fredelig verden, og det er i den betydning denne artikel om kronprinsesse Louises Asyl i Grønnegade i Næstved skal læses.

Af Bent Hansen

I begyndelsen af 1800-tallet, da industrialiseringen begyndte at holde sit indtog i Danmark, opstod der et behov for kvindelig arbejdskraft, hvilket betød, at mødrene måtte være væk fra hjemmet en del af dagen – og hvad så med børnene? I Tyskland var ideen med at oprette asyls for fattige småbørn allerede fremkommet henimod 1800, og i Danmark opstod det første asyl i 1829. Få år senere, i 1836, kom man med i Århus og Næstved, selvom det normalt var i de større industribyer, behovet var størst, og Næstved kunne ikke på daværende tidspunkt betegnes som industriby. F.eks. kom papirfabrikken først til byen i 1875.

En protokol fra stiftelsesåret, „Gave Protocoll for Nestved Asyl oprettet i Aaret 1836“ fortæller om asyllets opståen. Læser man i protokollen, ser man, at den indeholder langt mere end gaver. Der er også en fortegnelse over „Contribuenter“ til asylet. Senere optræder „Summariske Extracter af de aarlige Regnskaber“:

Hvordan ideen om oprettelse af et asyl i Næstved er opstået, kan der ikke oplyses noget faktisk om, men en af de ivrigste for sagen har været cand. theol. Mølsted, som i 1836 var institutbestyrer, d.v.s. leder af en privat skole i byen. Der var blevet oprettet et asylselskab, og der var nedsat en komité, der skulle arbejde med planen. Det økonomiske grundlag, som Mølsted byggede på, var så beskedent som 179 rigsbankdaler (ca. 350 kr) og tre favne brænde, samlet ved frivilligt bidrag af 218 medlemmer, som hovedsagligt boede i Næstved.

Formålet med asylet skulle være „at føre Tilsyn med Børn fra to til syv Aar for at afvende den Fare i fysisk og moralsk Henseende, de er udsat for, og tillige at bibringe dem en passende Undervisning. De bør modtage Religionens første Lærdomme, og der skal også sørges for dem i fysisk Henseende ved Renlighed og Motion“.

Den 12. september 1836 forelå komitéens beretning. Da det var umuligt at bygge for øjeblikket, bestemte man sig for et lokale hos købmand Bonnesen i Grønnegade, og forholdene var meget beskedne – en stue på 9 x 6 alen og et lille køkken samt en lille lejlighed til bestyrerinden.

Fonden udgjorde nu 179 rigsbankdaler samt fem favne brænde. Da økonomien var meget stram, besluttede man at henvende sig til prinsesse Caroline Amalie – fra 1839 Danmarks dronning – som var asylsagen meget venligt stemt. Resultatet blev 25 rigsbankdaler i sedler – et fyrsteligt beløb dengang. Udover den kongelige tribut var der også en række velgørere, en alfabetisk liste omfatter 226 navne, enkelte fra København eller omegnen, langt de fleste fra Næstved. Her møder vi de kendte gamle slægter som Brandt, Bang, Hermansen, Sorterup og Witte foruden en lang række andre. Alt i alt en meget stor indsats, som Næstvedborgerne gjorde i 1836 i den gode sags tjeneste. Kommunen hørte man intet fra. Sagen betragtedes som rent privat. Forholdene har jo glædeligvis ændret sig således, at de offentlige midler i dag danner grundlaget for driften af børnehaver.

Som nævnt var de lokalemæssige faciliteter beskedne, men man begyndte også med kun tre børn. Antallet steg ganske vist ret hurtigt, til man kom op på 90 børn. At luseplagen ikke er noget nyt fænomen i vore dage ses af inventarlisten, der bl.a. omfattede tre friseurkamme og to tættekamme. At børnene skulle beskæftiges, ser man også af denne liste. Den omtaler således et dusin små skifertavler og 100 grifler samt specielt til pigerne 12 strikkepinde foruden uld- og bomuldsgarn. Til brug for undervisningen rådede man også over flere bøger: Ditlevsen: „A.B.C.“; Chr. Winther: „Fabler for Børn“; Luther: „Lille Catechismus“; Harmsen: „Ti Psalmer“;

samt tre billeder: „Jesus velsigner de smaa Børn“. Som man ser, er udvalget broget, og det egner sig næppe for en børnehave i dag.

Der er også en meget detaljeret plan for, hvordan dagen skal gå for børnene. Men ikke alene for børnene var der strenge instrukser. Bestyrerinden måtte også underkaste sig et strengt reglement, hvoraf de fremgår, at hendes „vigtigste, men ogsaa vanskeligste Pligt at opsætte ethvert Barns Charakter, samt derefter at lede til Sandhed og Dyd og ægte oprigtig Gudsfrygt“. Bestyrerinden må med velvilje modtage enhver „Erindring“ (klage) fra de tilsyns-

førende damer om behandlingen af børnene. Når dertil føjes, at den arme kvinde, hvis det skulle findes nødvendigt, kunne opsiges straks eller med tre måneders varsel og ikke måtte forvente pension eller understøttelse, var stillingen ikke alt for tiltrækkende. For sit store besvær og tunge ansvar skulle hun modtage 80 rigsbankdaler årligt foruden bolig, brænde og udbytte af haven. Det må dog indrømmes, at der ikke blev stillet krav om nogen form for uddannelse.

At forholdene var mere end beskedne stod klart for alle implicerede. Tanken om en udvidelse var nærliggende, men det

Grønnegade børnehaven, Grønnegade 14. Børn og voksne i gården ca. 1940.

økonomiske havde indtil videre afholdt alle fra at begynde på noget sådant. Men den 22. oktober 1840 yder asyllets protektrice, dronning Charlotte Amalie, et rentefrit lån til opførelse af den bygning, man ville opføre på grunden Grønnegade 85 C. Det blev stedet, hvor børnehaven fik blivende adresse indtil 2004, da bygningerne blev revet ned p.g.a. byudviklingen. I de nye lokaler steg børnetallet til 108 i 1843.

Asylbygningen af 1840'erne var for lille og i det hele taget utidssvarende. Ved forskellige tiltag i årenes løb var der skabt en kapital på over 8.000 kr., og man kunne nu rejse forhuset, som vi kendte det – indtil 2004. Nybygningen blev indviet den 25. september 1888. Kvistetagen var indrettet til bestyrerinden, og der var indlagt gas og vand i huset.

Asylets protektrice Caroline Amalie, kaldet „Fattigbørns Fostermoder“, var død i 1881, og man anmodede nu kronprinsesse Louise om at overtage protektoratet og tillade, at asylet måtte bære hendes navn, „hvilket Andragende det behagede Hds. Kgl. Højhed naadigst at bevilge, navnlig på Grund af, at Hs. Kgl. Højhed Kronprinsen i sin tid havde gennemgaaet Kavaleriskolen her i Byen og siden den Tid har bevaret Byen i venlig Erindring“. Denne meddelelse blev modtaget den 31. oktober 1888, på Hds. Kgl. Højheds fødselsdag, samt en meddelelse om, at der hvert år ville blive tilstået asylet en understøttelse af 100 kr. Asylet blev nu Hds. Kgl. Højhed Kronprinsesse Louises Asyl – som vi kender det fra indskriften på forhuset.

Asylet har under hele sin eksistens været under tilsyn af en komité valgt blandt byens bedre borgerskab, selvom det i tidens løb er skiftet fra det mere aristokratiske til det mere borgerlige. At forholdene for bestyrerinden også blev ændret i en bedre retning ses bl.a. af regnskabet, hvoraf det fremgår, at lønnen

til Madam Kruse nu udgjorde 320 kr. om året. Til hjælp for at beskæftige de mere fremmelige børn mødte 12 unge damer på skift.

Endnu efter den Første Verdenskrig blev asylet stort set drevet efter de samme synspunkter, der var gældende i 1836. Men nye idéer var nået til Danmark. Der blev stillet krav om særlig uddannelse for lederen af et asyl eller en børnehave. Fornyelse skulle dog ikke komme fra asyllets ledelse i Næstved, men derimod fra „Udvalget for Skole og Hjem“, der i 1920 oprettede en folkebørnehaveforening, der samme år skabte Næstved Folkebørnehave efter de moderne principper. Den havde til huse i Jernbanegade 23, og skønt lokaleforholdene her var mindre tilfredsstillende, fik den god tilslutning. Men i 1924-25 skete der det glædelige, at den ny børnehave og det gamle asyl blev sammensluttet under navnet „Børnehaven for Næstved og Omegn“. Dermed begyndte en ny tid på den historiske adresse i Grønnegade.

Allerede i 1937 erkendte man, at lokaler og sanitære forhold ikke mere var tidsvarende, og man begyndte forhandlinger om salg af den gamle børnehave. Det lykkedes ikke at sælge, men i 1943 lå der færdigt udarbejdede planer til ny- og ombygning. Desværre satte besættelsen en stopper for gennemførelsen. Planerne måtte afvente bedre tider. Lige efter besættelsen gik den daværende bestyrelse i gang med planer af mange forskellige slags. Uendelige rækker af møder og forhandlinger skulle der til, før det lykkedes at få byggetilladelse. Men først i 1951 blev håbet realiseret, og håndværkerne kunne rykke ind.

Som midlertidig børnehave valgtes vandrehjemmet på vandtårnsbakken, hvor vinteren kunne tilbringes, mens man om sommeren holdt til FDF's lejr i Klinteby under meget beskedne forhold, men det

var man jo vant til Grønnegade. Alt får jo en ende, også den midlertidige deportation fra Grønnegade. I juni 1952 blev den nye op- og ombyggede børnehave så indviet med alle de krav, myndighederne stillede både med hensyn til lokaler, sanitære installationer og personale. Fra bestyrelsens side var det blevet arbejdet med en ensstående interesse for gennemførelsen af dette projekt.

Det skal nævnes, at ikke alene de ydre rammer er væsentlige forandrede fra fortidens forhold, men også de økonomiske. Mens man i 1836 arbejdede med et budget

på 179 rigsbankdaler, arbejder man i dag med et budget i 100-tusindkroners størrelse, hvoraf 70% kommer fra det offentlige, mens resten kommer fra forældrebetaling samt gaver og bidrag fra private. I takt med de bygningsmæssige udvidelser steg kravene selvfølgelig også til personalet, hvor man ikke kan nøjes med typer som madam Føns, men derimod et veluddannet personale, heraf flere med uddannelse fra et børnehaveseminarium.

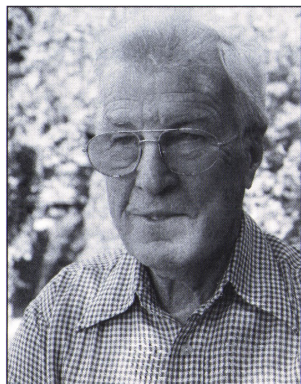
I forbindelse med denne artikel om asylet kan jeg ikke undgå at nævne foreningen „Børnevirke“, der arbejdede kraftigt

Børnehaven for Herlufsholm og Næstved. Grønnegade 14. Postkort ca. 1940.

for oprettelse af nye institutioner og støtte til eksisterende rundt omkring i byen i takt med byens vækst og behovet for at modtage børn fra de store boligområder. Men asylet – hvordan gik det med denne institution? Jo i udviklingens og udbygningens hellige navn blev bygningerne ofret, og en lang historie – ca. 140 år – om, hvordan børn blev „ledt til Sand og Dyd og oprigtig Guds frygt“ fik en ende på dette sted. Og nu, hvad er der tilbage? Jo, arealet, hvor asylet lå, er nu udlagt til parkeringsplads – ikke for børn, men for biler.

Sic transit gloria mundi!

Bent Hansen, Næstved

Født 1927

Ansæt ved Maglemølle i 42 år. Aktiv i Næstved-Egnens Lokalhistoriske Arkiv (især med henblik på Maglemølles historie). Var i 2001 medudgiver af „Kærlighedsstien“, udgivet af arkivet.

Da kalkstenene trillede ned ad bakken ...

Med udgangspunkt i en artikel fra 1841 fortæller Arne Aasbjerg, Fakse Ladeplads, glimt af historien om et byggemateriale, der har placeret Fakse på verdenskortet, og som på afgørende vis præger flere hundrede års byggeri på Østsjælland.

Af Arne Aasbjerg

I en artikel i „Morskabslæsning for Den Danske Almue“, som er dateret Fredagen den 29. Januar 1841, fortæller den senere præst, Immanuel Barfod, om Faxø Kalkbrud:

„Det er nu omtrent 120 Aar siden, at en Bonde ved pløjning paa Foden af hin ovenomtalte Præstebakke blev en hel Del smaa hvide Sten vaer, som kom frem med Muldet. Ved at grave efter opdagede han en uafbrudt kompakt Masse, som han vel næppe har bedømt sønderlig fordelagtigt, da den skadede hans Agerland. Han mældte det imidlertid til sit Herskab, Prins Carl til Vemmetofte, (Broder til Kong Frederik IV), som efter anstillede Undersøgelser fandt en fortrinlig Kalksten, der var for god til at henligge ubenyttet, og begyndte at lade den brække.

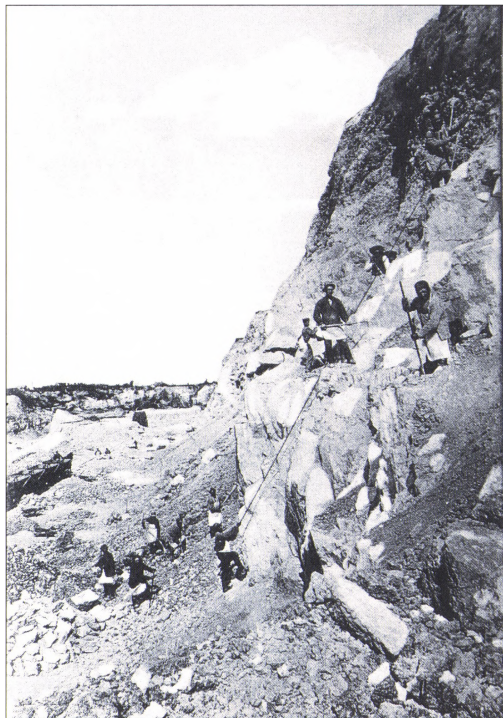
Men Faxø Jorder vare dengang, saa lidt som nu, udskiftede. (Ejendomsret til Jorderne havde vel ikke saa afsluttede og bestemte Grændser, som nu) – og forskjellige

Grundejere, hvis Bønder dyrkede Markerne ved Faxø, lærte snart Prins Carl Kunsten af, og iværksatte ligeledes Kalkbrydning. Denne Herlighed blev herved delt imellem fem Lodsejere, Besidderne af Vemmetofte, Lindersvold, Rosendal, Jomfruensegede og Universitetet, foruden Gæstgivergaarden i Faxø, som var Selvejendom.

Men for henved hundrede Aar siden blev ogsaa Bregentved Delagtig i Kalkbrudet, idet Rosendals daværende Ejer forærede en Grube i Faddergave til Grev Joakim Godske Moltke, Fader til den nuværende Besidder, der ved Kjøbet af Jomfruensegede for en 10-11 Aar siden har faaet langt større Part i samme, ligesom han ogsaa senere har afkjøbt saavel Universitetet, som Gæstgivergaardens Ejer, sine Rettigheder“:

Senere i denne artikel fortælles det om kalkstenen: „I disse indhamrer Kalkbryderen nemlig Jærnkiler, der udvide dem saa meget, at Jærnstænger – og det er af den Tyngde, at Folk, der ikke ere vante til at haandtere dem, have Besvær nok med at løfte dem – kunne bringes derind. Ved disse løsnes da enkelte Stenstykker, som ved store, tunge Hammere slaas i saa smaa Stykker, at Arbejderen kan løfte dem paa Trillebøren; derpaa føres de hen til det Sted hvor de ere bestemte til at favnsættes.

Men undertiden er der lange strækninger, hvor slige Revner slet ikke findes, og da maa Krudtet anvendes. Ved et Bor, der omtrent ligner det almindelige Kampstensbor, anbringes et Hul i Stenen, 10 til 20 Tommer dybt, efter dennes Størrelse; dette fyldes med Krudt indtil en 3 til 6 Tommer fra Munden, hvilket Rum udfyldes med Jord og Kalkstøv, sammenæltet med Vand; denne Masse hamres meget fast oven paa Krudtet, hvortil en tynd Jærnstift danner en Kanal, som fyldes med smaastødt Krudt, der let fænger. Hertil lægges nu Lunten, og er den sammenæltede Masse oven paa

Kalkstensbrydere i bruddet.

Krudtet tilstrækkelig fastslaaet, sprænges de største og fasteste Masser ved denne Operation.

Arbejderne slaa sig gerne sammen To og To, da En meget hyppig kan behøve en Andens Hjælp; og saadanne tvende Stenbrydere kunne i Almindelighed sætte to Favne om Ugen, hvorvel de øvede og særdeles stærke Mænd nok kunne sætte tre. Favnen betales Bryderne med 15 Mark, der saaledes i Almindelighed er en Arbejders Ugeløn. Det er vel mere, end de fortjene ved Bondearbejde, men de skulle selv lade deres Værktøj reparere, hvilket ikke er nogen ubetydelig Udgift; ligesom Stenarbejdet slider langt flere Klæder, end simpelt Markarbejde.

Stenen er efter sin beskaffenhed ingeniunde ens i alle Gruberne; snart er den ganske poret, saa at den ser ud som en Sammensætning af lutter Planterødder og Smaadyr, snart – og det undertiden i en tæt tilstødende Grube – glat som Krit, men i dette sidste Tilfælde i Almindelighed mere

flintholdig og mindre tjenlig til Brænding. Af en saadan glat Sten, der især udmærker en Bregentved tilhørende Grube, Marmorgruben kaldet, forfærdiges mange Ting, hvortil ellers bruges Marmor, f.Ex. Gravmonumenter, Vaser m.m., ligesom vist flere af Læserne i Bregentved Have have set den store Statue til Ære for Frederik V, samt mange andre forskjellige Arbejder, der saa godt som alle ere af Faxø Kalksten. Megen Sten er ganske gul, anden hvid; sædvanlig er dens Farve en Blanding af begge Dele. Udsættes den i længere tid for Solens Paavirkning, bliver den blaasort“.

Og senere i samme artikel fortsætter forfatteren: „Faxøs Beliggenhed saa nær ved Stranden frembyder en fortrinlig Lejlighed til at faa dette Naturprodukt afsat. I de fleste af de Bønders Fæstebreve, som høre under de ovennævnte Herskaber, er Nedkjørselen af et vist Antal Kubikfavne Kalksten, i Almindelighed 15 til 20 gjort til en Betingelse istedenfor det forhadte Naturaliehoverti.

Kalkstensarbejdere og rangérkuske, 1930'erne.

Det er ingenlunde noget let Arbejde, der er paalagt Bonden, da Kalkstenene have en overordentlig Tyngde, og ved sine skarpe Kanter snart slide Vognene i Stykker; men han er dog herved bedre blevet Herre over sin Tid, end ved Hoveriet ville have været Tilfælde, da han kan kjøre sit bestemte Antal Favne ned til hvad Aarstid det er ham belejligst, naar han blot ved Aarets Slutning fremviser Bevis for, at han i Aarets Løb har opfyldt sin Forpligtelse“.

Det er så heldigt, at et af de lokale fæstebreve, som i 1839 blev udstedt til en fæster på den nuværende „Pulvergården“, Faksevej 33, eksisterer endnu. I §3 i dette fæstebrev står der bl. a. at læse: „Fæstebrev for Søren Hansen paa Pulvergaards Parcellen nr. 2“:

„Som Afgift præsterer Fæsteren fra 1. November 1839:

- a) Af Huset aarlig 10 Rdl, skriver 10 Rigsbankdaler Sølv, der betales 1ste Mai og 1ste November, hver gang med det halve.
- b) Af Jorden aarlig 33 Rigsdaler, skriver Tre og Tredive Rigsbankdaler Sedler, der betales i Januar Terminer eller aftienes, naar det forlanges, med at udkjøre fra Faxøe Gruber til Stranden 11 Favne Kalksten aarlig, som transporteres i passende Tid eller efter Tilsigelse. Desuden forrettes aarlig 6 Dages Kjørsel med Heste og Vogn, samt en Karl til Jordfløtning i Faxøe Gruber, maa tilsiges uden Betaling, men vil vedkommende Opsigtsfører ved Arbejdet bruge Sættevogn, anskaffes denne for Herskabets Regning“.

Og længere nede i artiklen i „Morskabs-læsning for Den Danske Almue“ læser man følgende om de vilkår, som var givet fæsteren i fæstebrevet:

„Naar han sætter tre Vogne i Gang, kan han ved tre Strandrejser daglig, altsaa paa ni Læs, transportere en Favne Sten ned til

en Stenplads ved Stranden, hvoraf hvert af de ovennævnte Herskaber har sin. Her blive de atter opstillede i Favne, og fra det tidlige Foraar til langt ud paa Efteraaret ligger Faxø Strand fuld af Skibe, der tage Kalksten ombord og føre dem bort ej alene til Danmarks egne Provinser, især de sydlige: Laalland, Slesvig og Holsten, men ogsaa til Udlandet, især Sverrig og Pomern“.

Disse to gamle skrifter, som her er citeret med deres oprindelige ordvalg og stavemåde, giver en levende beskrivelse af forholdene, som de var omkring aktiviteterne i Faxe Kalkbrud i 1840'erne. Det vides dog med sikkerhed, at der endnu tidligere, nemlig helt tilbage i Middelalderen, har været lignende aktiviteter med brydning af kalksten, både omkring Fakse og på Stevns, idet mange af de lokale kirker og andre bygninger er udsmykkede med indmurede bånd af kalksten mellem f.eks. røde mursten.

Kalkstensbrydere læsser kalksten.

Ved Fakse var det de fire største kalkbrudsejere, Vemmetofte Kloster samt Brengentved, Rosendal og Gavnø godser, der igennem årene kom til at præge de lokale aktiviteter, både omkring selve Fakse by samt ved byens lade- og losseplads ved Faxe Strand. Ved stranden opstod på grundlag af udskibningsaktiviteter af kalksten det bysamfund, som i dag er blevet til Faxe Ladeplads.

Det kan her indskydes, at området omkring Faxe Strand, og som det fortsat er i dag, var opdelt i mange mindre, geografiske områder, hvis navne blev benyttet som adresseangivelser for de stedlige beboere. Her kan i flæng nævnes: Strandhoved, Delhoved, Nyvænget, Hylleholt, Ladepladsen, Faureby, Fuglsang o.s.v.

Håndteringen og udskibningen af kalksten ved Faxe Strand foregik indtil 1840'erne under særdeles primitive og omstændelige forhold, inden disse sten nåede frem til deres bestemmelsessteder i store dele af landet og i Østersøområdet. Tænk blot på den ovenfor citerede fremgangsmåde ved brydningen af stenene i bruddet, favnsætning til opmåling i kubikfavne samt fornyet læsning og nedkørsel til stranden, hvor de atter blev henstillet i favnmål på de fire stenpladser langs strandbredden.

Når stenene senere skulle udskibes, blev de igen læsset på hestevogne (ofte som kvindearbejde) og kørt så langt ud i vandet, som heste og vogne kunne bunde. Her skulle de aflæsses i de ventende pramme, som af de ansatte roere blev roet ud til de ventende skibe, der kunne ligge i et antal på op til et halvt hundrede stykker på reden for at vente på last. Fra prammene skulle stenene læsses op i de som regel jagtbyggede mindre sejlskibe for endelig at afsejle til bestemmelsesstedet.

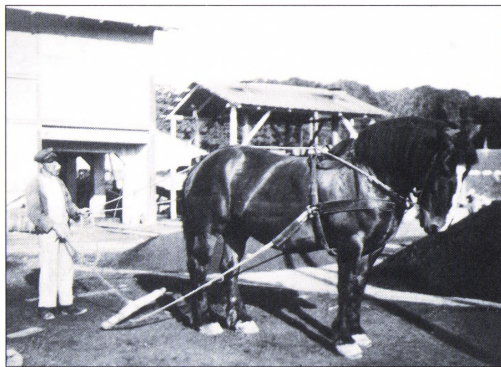
Det var derfor naturligt, at fremsynede mænd efterhånden kunne indse, at disse særdeles besværlige og ofte umenneskelige arbejdsforhold på en eller anden måde måtte ændres. Her skal blot omtales nogle af de transportmæssige forbedringer, der er forgået op gennem tiden.

Det første tiltag kom i 1843, da Vemmetofte Kloster og Bregentved Gods i fællesskab anlagde en anløbsmole ud i vandet. Den blev forsynet med et simpelt bolværk på den yderste del, så mindre sejlskibe kunne fortøje her og – hvis vejret tillod det

– indtage deres last af kalksten direkte fra hestekøretøjerne. Heste og vogne undgik på denne måde det langvarige ophold ude i det ofte kolde og urolige vand i Faxe Bugt – eller i Faureby Bugt, som den tidligere står benævnt på gamle kort. De skarpkantede sten skulle dog stadig lastes med håndkraft. Allerede på denne måde kunne man opnå en forbedring og en effektivisering af arbejdsprocesserne.

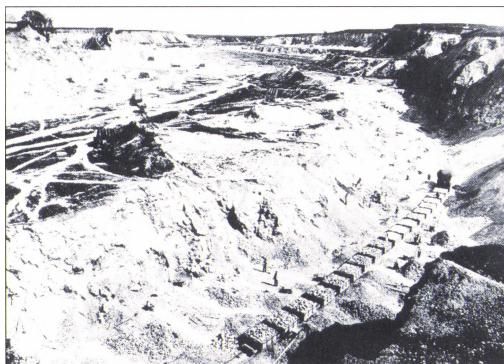
Ca. 300 meter længere mod øst anlagde Rosendal Gods i 1859-60 en tilsvarende anløbsmole, der ligesom den tidligere nævnte, blev forlænget i flere omgange til dybere vand. En lignende anløbsmole kan den dag i dag ses ved traktørstedet i Vemmetofte. Gavnø Gods vedblev dog en kort tid med udskibning af kalksten over stranden ud for den tidligere stenplads for enden af den nuværende Øster Søvej i den østligste del af byen.

De næste tiltag kom i en noget hurtigere rækkefølge. Efter en del problemer med dårligt vejr, hvor sejlskibene ofte måtte sejle ned i nærheden af Præstø for at søge læ for især østlige vinde, besluttede Vemmetofte Kloster og Bregentved Gods først i 1860'erne at udbygge deres fælles anløbsmole til en egentlig havn, et projekt til ca. 205.000 kr. Denne havn, den nuværende industrihavn, fik en vanddybde på ca. 9 fod, ca. 2,80 m. Ved dens ibrugtagning i 1864 kunne havnen yde de mange

Rangérhesten Knold på havnen 1931.

småskibe en væsentlig bedre beskyttelse mod pålandsvind end den tidligere anløbsmole, som forøvrigt nu udgør den allerinderste del af den nuværende østmole i industrihavnen. Den begynder, hvor den tidligere havnevej passerer mindestøtten for kalkbruddets navnkundige direktør, Otto Mortensen.

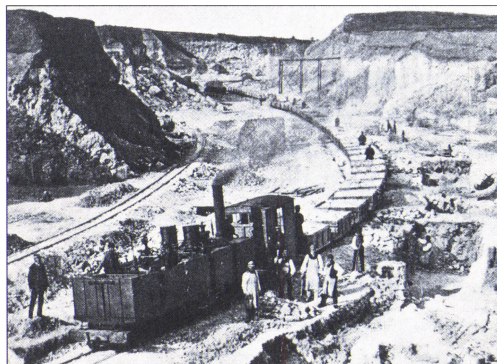
Stentoget klar til afgang.

På Rosendals anløbsmole byggede man omkring 1870 en tilsvarende ydermole og uddybede havnebassinet til en dybde af 11 fod (ca. 3,40 m), hvorfor man fra denne havn kunne laste lidt større skibe med kalksten. Dette havneanlæg er fejlagtigt af nogle blevet kaldt „Den gamle Havn“. Andre lokale beboere kalder stedet for „Den lille Havn“:

Omtrent samtidig fremsætter løjtnant, den senere justitsråd C.F. Garde et forslag for de fire største kalkbrudsejere om fælles transport af kalksten fra gruberne i Fakse til Faxe Strand. Han tilbyder for egen regning at anlægge en smalsporet skinnevej fra bruddet og langs den gamle kalkstensvej (Gl. Strandvej) og videre langs den nordlige og østlige side af Faksevej, forbi Hylleholt Skov og ned til de nu nedrevne stenværksteder ved navn Gefion. Derfra løb kalkbanen i en blød bue over Hovedgaden og den tidligere sportsplads og fortsatte langs strandsiden af Hovedgaden til den nuværende industrihavn. Et returspor

løb til det, der omkring 1870 blev til Den lille Havn, også kaldet Rosendal Havn.

Ved at studere terrænet havde løjtnant Garde fået den idé, at kalkvognene „ved egen kraft“ kunne løbe ned ad bakken fra Fakse mod stranden for derefter at blive trukket af medbragte heste det sidste stykke vej til havnene. Hestene skulle der-

Det første damplokomotiv i bruddet.

efter trække de tomme vogne op ad bakken efter nye læs af kalksten. Hestebaner har for øvrigt også været i funktion andre steder i landet.

Efter langvarige forhandlinger lykkedes det for C.F. Garde at skabe enighed om skinnevejsprojektet, dog på de vilkår, at han kunne garanteres en 20-årig kontrakt om transport af kalksten til stranden. På forbavsende kort tid lykkes det derefter for løjtnanten at opkøbe jord og at anlægge den projekterede skinnevej sådan, at det første stentog var klar til at rulle ned ad bakken allerede efter et års projekterings- og anlægsarbejde i 1864. Faxe Jernbane var dermed en realitet! Og det var den første privatejede jernbane i Danmark, der kort tid efter – på grund af de øgede godsmængder – måtte anskaffe et damplokomotiv (et brugt eksemplar) til erstatning for de firbenede hestekræfter.

I sandhedens interesse skal det dog nævnes, at de rigtige hestekræfter ikke straks blev helt „udrangeret“, idet man i mange år

efter benyttede rangerheste både i bruddet i Fakse og ikke mindst på havnepladsen i Fakse Ladeplads. Her arbejdede op til otte-ni særdeles flotte og velplejede heste med rangering af kalkstensvogne til omkring 1950. Adskillige nuværende beboere i området kan stadig huske disse imponerende heste, som blev sat i arbejde og passet af deres faste rangerkuske. Den sidste egentlige rangerkusk i Fakse Ladeplads afgik ved døden i en høj alder for kun nogle få år siden. Han nåede heldigvis forinden at fortælle mange detaljer om dette arbejdsmiljø på havnen i Fakse Ladeplads til undertegnede. For bl. a. at kunne kende rangerkuske fra de øvrige kalkarbejdere på havnepladsen og i selve bruddet, gik disse kuske i arbejdstiden iført jernbanekasketter med (det rigtige!) vingehjuls-embler.

Som andre steder overtog maskinerne efterhånden det hårde arbejde, både ved selve kalkbrydningen i bruddet i Fakse og ved håndteringen af kalkstenene på havnepladsen i Fakse Ladeplads. Som afløser for

rangerhestene på havnepladsen anskaffedes et lille diesellokomotiv, som i folkemunde fik det særprægede navn „Grisen“. Dette, med samt dets fører, huskes også af mange lokale beboere.

Et andet udpluk af historien om kalkstenene fra Faxe Kalkbrud bør også omtales her. Den mest skelsættende begivenhed fandt sted på grund af stor fremsynethed hos en i finanskrede særdeles kendt personlighed, nemlig finansmanden C.F. Tietgen. Gennem bl. a. familiemæssige relationer til området fik han indblik i de ret komplicerede fremgangsmåder omkring produktion og afsætning af kalkstenene fra Fakse.

Hans svoger, fabrikant Sofus Jørgensen, drev en ret omfattende og kendt stenskærevirksomhed i Fakse Ladeplads med navnet Gefion. Om disse gamle stenværksteder på Faksevej skriver Illustreret Tidende nr. 25 på side 306 bl. a. følgende:

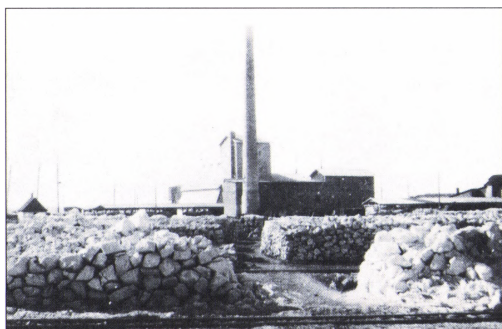
„Henved 100 Mand er beskæftigede i Fabrikerne, hvor store Dampsave og Høv-

Kalkstensarbejdere laster sten på havnen.

lemaskiner give Blokkene den første Behandling, medens Drejerne og Stenhuggerne udføre det finere Arbejde og forvandle dem til Søjler, Vaser, rigt udhugne Kapitæler, Balustre o. lign. Dampmaskiner sætte Savene og Høvlene i Bevægelse“.

Da C.F. Tietgen desuden havde privat interesse i fremskaffelse af kalksten til sine omfattende byggeprojekter, lykkedes det, efter langvarige og svære forhandlinger med de tidligere nævnte kalkbrudsejere

Lager af kalksten på havnepladsen 1921.

samt med Sofus Jørgensen og med C.F. Garde, for Tietgen i 1883 at danne et helt nyt aktieselskab på grundlag af de hidtidige virksomheder på egnen. Den 2. januar 1884 trådte dette nye aktieselskab, Faxe Kalkbrud A/S, i funktion, og en nu afdød lokal beboer og lokalpolitiker udtrykte sig engang således: „ – og med hele to Ypperstepræster på Pladsen“. Direktør J.P.S.S. Clausen (også en tidligere militærmand) blev udnævnt til direktør for kalkbrydningen og fik til huse i Grev Moltkes tidligere sommerbolig på Hovedgaden ved navn Fuglsanggård. Og Sofus Jørgensen blev direktør for stenværkstederne „Gefion“ på Faksevej, og det er formentlig ham, der har opført ejendommen „Vesterled“ på Strandvejen i Fakse Ladeplads som privatbolig.

Senere blev disse to direktører dog afløst af én og samme person, nemlig ovennævnte ingeniør Otto Mortensen. Og dermed begyndte endnu et interessant kapitel i Aktieselskabet Faxe Kalkbruds historie.

Arne Aasbjerg

F. 1937. Lærereksamen fra Haslev Seminarum 1958. Ansat som lærer ved Hylleholtsskolen og bosat i Fakse Ladeplads 1961. Gik på pension i 1997.

Har som fritidsinteresse den lokale historie og har bl. a. samlet erindringer fra en række personer fra Fakse Ladeplads og har formidlet sin viden i en række lysbilledforedrag.

Hemming Olsens sække

Oldefars gamle kornsække, der faldt ned
fra kippen, førte til et studium i
lærredsbinding og kipervævet
sildebensmønster.

Af Olav Foged Olsen

Vidnesbyrd om vore forfædres liv og virke dukker ofte frem under mærkelige omstændigheder, men at de ligefrem kommer oppefra, hører nok til de mere specielle. Og at virkeligheden til tider kan overstige fantasien er vel almindeligt anerkendt, men når hændelse og efterfølgende reaktion i besnærende grad minder om en billig kriminalroman, er det med en vis fare for at virke banal, plat og usandfærdig, når en given oplevelse skal beskrives og ikke kan opleves, hvilket det efterfølgende kan bevidne.

Pludselig lød der et bump, og i samme sekund sad min kone og jeg lodret op i sengen. HVAD VAR DET - HVAD SKER DER? Med tilbageholdt åndedræt lyttede vi anspændt efter flere bump eller knirk, medens hjernen arbejder på højtryk for at finde en forklaring på bumpet. Stadig ikke en lyd. Et hurtigt blik på clockradioens røde tal viser 01.30. Utroligt hurtigt gennemgår man i tankerne husets indretning og samtidig: Hvad har du at slå med, hvis det er en tyv?

Bumpet kom ikke fra husets underetage, det var helt sikkert fra 1. sal, altså tæt på soveværelset. Det var et bump med en vis volumen, ikke et brag eller drøn, og da lyden kom inde fra huset, kunne diverse lydfrembringelser fra det nærliggende militære øvelsesterræn også udelukkes. Hviskende begyndte vi at udveksle vores indtryk – trappen, den eneste adgangsvej til 1. sal, havde ikke på noget tidspunkt knirket, og den er umulig at benytte, uden at den giver kraftig lyd fra sig – altså nok ikke en tyv. Først nu blev lyset tændt, for vi blev hurtigt enige om, at bumpet ikke kom fra rummet, som vi befandt os i. Nej, bumpet var snarere kommet ude fra det store ubenyttede loftsrums, hvor flere generationers kasserede eller umoderne genstande havde hobet sig op, for man ved jo aldrig, om ikke en given genstand kan bruges på et senere tidspunkt, og der er jo plads nok.

Det er i øvrigt tankevækkende, hvordan trekvart århundredes ophold i upågtethed på et mørkt loft kan ændre genstandes status fra at være „yt“ til „in“:

Tilbage til bumpet. Det er i sådan en situation mandens uforbeholdne rettighed og pligt ufortrødent at begive sig af sted for at kaste lys over mysteriet og sikre den fortsatte nattero, al tale om ligeberettigelse forstummer aldeles i en sådan situation. Men nu havde der i næsten 10 minutter ikke været antydning af lyd eller anden urovækkende begivenhed

Og jeg kom pludselig i tanke om, hvor koldt det var her i februar år 2003. Der var mindst 10 graders frost ude på loftet, og tanken om at skulle forlade den varme seng virkede mildest talt ikke tillokkende. „Jeg kunne også vente med at se efter til i morgen“ foreslog jeg forsigtigt, og derved blev det, selvom vi resten af natten sov „med et øre oven på dynen“.

Artikelens forfatter Olav Foged Olsen i sin oldefars kørekavaj. I hånden bærer han oldefars merkumspibe.

Den efterfølgende ekspedition i dagslys gav hurtigt en forklaring på nattens forstyrrelse, for der midt på loftgulvet lå en bunke gamle kornsække – nogle af min oldefars hjemmevævede sække. De havde i årevis været ophængt, som kornsække skal opbevares, på en træstang oppe under kippen for at eksempelvis mus og fugt ikke skulle ødelægge sækkene, men ophængningen evnede ikke længere at bære vægten af otte kornsække og de 14 salpetersække af jute/hessian, indvendig foret med papir/pap – sandsynligvis fra ca. 1930 til 1935.

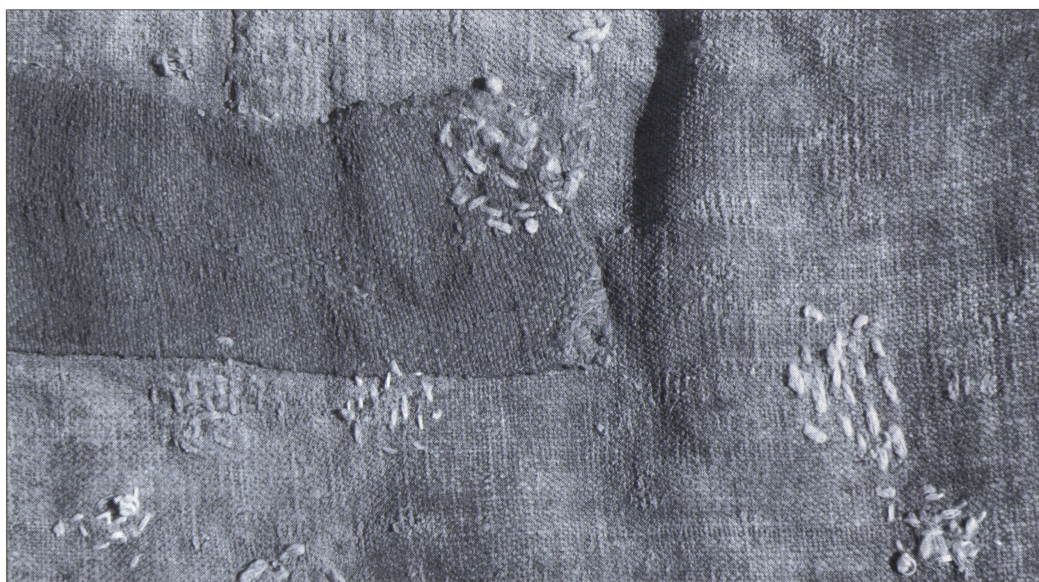
Kornsækkene viste sig at være forskellige ved vævemåde, størrelse og påmaling af navn og sted og dermed et lille vidnesbyrd om min oldefars Hemming Olsens liv og virke, men også de mange påsyede lapper og mere eller mindre veludførte stopninger med nål og tråd vidnede om en tid, hvor man ikke kasserede uden videre.

Hemming Olsen var født den 24. oktober 1852 i Ørslev ved Vordingborg, nærmere bestemt i huset, der i dag er Ørslevvej nr. 147, som søn af daglejer på godset Iselinge, Ole Hemmingsøn. I familiens eje

er stadig en merskumspibe med søvlåg og inskription, som Ole Hemmingsøn modtog for 25 års tjeneste på Iselinge.

Da Hemming Olsen var lille og spinkel af vækst, blev han sat i væverlære hos en væver, som boede i et lille hus ved „Fokkenborg“ (gammelt stednavn for område ved Ørslev Stensved, nu Kohavevej nr. 141 til 145). Han har fortalt fra sin læretid om vinterkulden i den lille vævestue: Det var så koldt, at rimen på vinduesglasset voksede ud over sprosserne i vinduet; og en gang da han mødte om morgenen, var der en frygtelig stemning i det lille væverhjem, for i nattens løb havde konen ligget et lille barn ihjel i alkoven. Man forstår den knugende stemning og den forfærdelige skyldfølelse, som den stakkels kone måtte leve med resten af livet.

Hvornår Hemming Olsen blev færdiguddannet er uvist, men vævearbejdet var ikke særlig indtægtsgivende, og han påtog sig derfor forskelligt løsarbejde ved siden af. Eksempelvis dræningsgravning til den formidable sum af 50 øre om dagen. Da møntunionen med Sverige i 1875 indførte kroner og ører, giver det en slags datering.

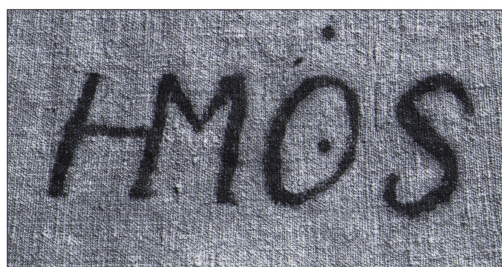

Sækkene blev vedligeholdt. Ved slid og skader blev hullet stoppet.

Det mærkelige O

Men tilbage til sækkene. De er ikke „dato-mærkede“, men grundet påtrykning vover jeg en kronologisk opstilling og beskrivelse. De tekniske detaljer er fra en undersøgelsesrapport udarbejdet af konservator Irene Skals, Nationalmuseet i Brede, som i november 2003 havde sækkene til undersøgelse. (Kilde1)

1. Sæk med påmaling: HMOS = Hemming Oles' søn. Der er ingen stedangivelse, hvilket kan tydes derhen, at han ikke har bosat sig, og da forældrene dyrkede nogle få tønder land på Ørslev mark, kan et behov for sække til kornopbevaring være sandsynlig. Sækken kan derfor være fra omkring 1870. Det mærkelige O med prik i og over kan genfindes i kanceliskrifter tilbage til 1650 (Kilde 2). Højde 73 cm, bredde 70 cm. Materiale hør. Binding hamp.

Den uopklarede prik i og over O'et

2. Sæk med påmaling: Hm O S og nedenunder Ø. Øet står sikkert for Ørslev. En tolkning kan være, at Hm.O. har stiftet hjem; han blev gift 1882 med Maren Sørensdatte, datter af Søren Rasmussen, Knudsvænge, Rødstofte, i daglig tale kaldet Søren Hjulmand. Da deres eneste barn, Kristen Olsen er født og døbt i Ørslev 1882, giver det en vis datering af sækken. O'et med en prik i er stadig i brug, dog er prikken over O'et udeladt. Højde 120 cm, bredde 75 cm. Materiale som ovenstående .

3. Sæk med påskrift som nr. 2, men påmaling med skabelon over Ø: STAARBY. Hm.O. købte i 1884 en ejendom „Hestoftegård“ på 17 tdl. i Hestofte, Stårby ved Mern. Det kan undre, at der er brugt skabelon, men kan den evt. være lånt på Stårby Mølle? Der findes p.t. en skabelon til sækkemaling. En sammenligning viser dog, at der er tale om to forskellige skabeloner. Højde 117 cm, bredde 73 cm. Der er påsyet ny bund på sækken i 40 cm højde.

4. Sæk med påmalet håndskrift: Hm Olsen og nedenunder Staarby. Der kan være tvivl om hvorvidt sæk 3 er ældre end sæk 4, men de er begge fra før 1895. Da købte Hm.O. nemlig gård i Rødstofte. Det er påfaldende, at stednavnet „Hestofte“ ikke er brugt, men ifølge sønnen Kristen Olsen var det lidt af en skamplet at bo på Hestofte og måtte gå med fedtlæderstøvler, når jævnaldrende havde mere tidssvarende fodtøj. Mode og forfængelighed er ikke blot et nutidigt fænomen. Det skal uden for emnet anføres, at Hestofte ikke har noget med heste at gøre. Det kommer derimod fra ordet hes = stak af hø. Sækkens højde 119 cm, bredde 71 cm. Desuden syv lapper, mange stopninger og singlinger syet med forskellig garnkvalitet.

5. Sæk med påmalet håndskrift (som sæk 4), men nedenunder påskrift Rt = Rødstofte. Som anført ovenover købte Hm.O. i 1895 Bøgebjerggård i Rødstofte på 27 tdl., nabogård til svingerforældrenes gård. Min farmor (svigerdatter til Hm. O.) har fortalt, at Hm. O. havde planer om på et senere tidspunkt at købe en større gård. Er det grunden til at stednavnet kun er anført med Rt? Tilsvarende tanke kan ligge bag et Ø på sæk nr.2 og delvis bevidnes ved sæk nr. 3. Højde 118 cm, bredde 68 cm.

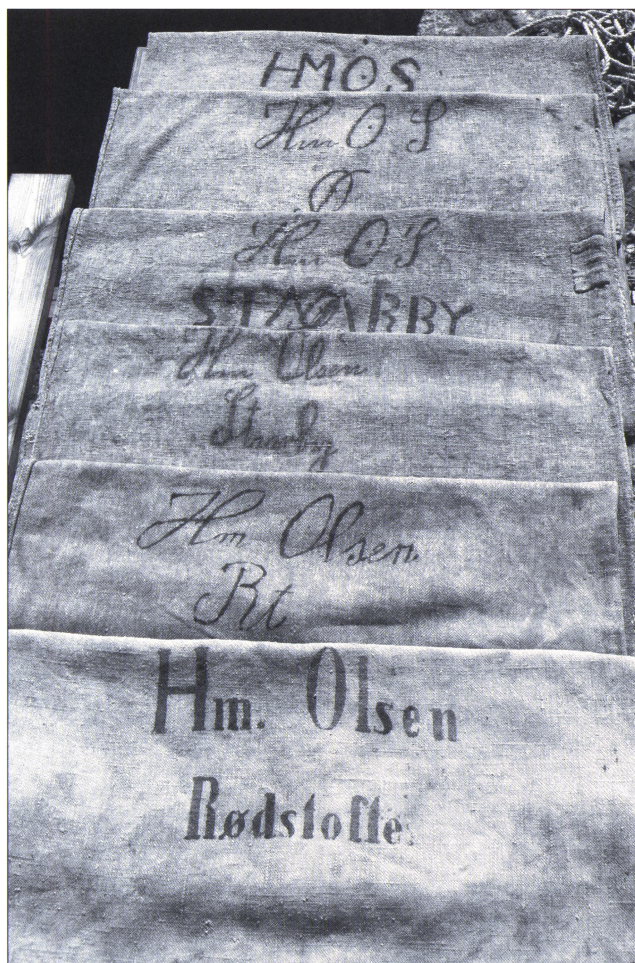

Ovennævnte sække er alle vævet med lærredsbinding og efterfølgende sække med kipervævet stof i sildebensmønstre, med en lille farveforskel i kædetrådenes blegede hør til skudtrådenes ublegede hamp. Denne farveforskel er med til at fremhæve sildebensmønstret. Den fornyede bund på sæk nr. 3 er også sildebensvævet stof.

6. Sæk med påmalet håndskrift som nr. 5, men i sildebensvævning. Denne sæk er den bedst bevarede – ingen lapper og forholdsvis få stopninger. Højde 120 cm, bredde 71 cm.

7. Sæk med skabelonpåmaling: Hm. Olsen og nedenunder: Rødstofte, bogstavhøjde: store 9 cm, små: 3,5 cm. Det er denne type sæk, som i min barndom fandtes i størst antal, og på grund af den tætte vævning var yderst velegnede til skrå (formalet korn), da det fine støv ikke så let kunne trænge gennem stoffet. Højde 124 cm, bredde 72 cm.

8. Sæk uden påmaling, fremstillet ved at to stykker af samme stof med målene 100 cm og 79 cm i højden er syet sammen til et langt stykke, der er foldet til en sæk og syet således, at folden er bund, og ægkanterne danner sidekanter. Højde 88 cm, bredde 73 cm.

Disse sække viser 35 års udvikling i skrift på kornsækkene.

Undgik forbytning

Alle sække med undtagelse af sæk 1 er syet ved at et langt stykke stof (for sæk 7's vedkommende 252 cm incl. ombuk i overkant) er foldet på midten og ægkanterne (vævekant) syet sammen til sidesømme. Den ene ægkant er foldet rundt om den anden, og syningen er foretaget ved stikkesting. Ved den øverste kant er der et dobbelt ombuk i de fleste tilfælde mod retsiden, der er syet med kastesting.

Sæk 1 er syet ved at stoffet er foldet således, at folden er sidekant, og ægkanterne danner bund og top.

I alle sække er lavet to små huller på hver side af den ene sidesøm ved den øverste kant til bindesnor. Disse huller er forstærket med syning. I nogle af sækkene sidder stadig fastbundet bindesnor i hullerne.

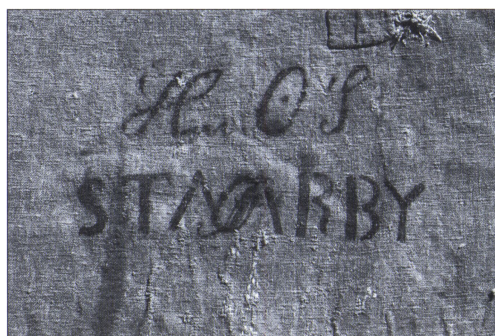
Det var lettere at fylde kornsækkene, når en pind kunne holde sækkene åbne. Det krævede et syet hul i sækken.

I sæk 4 er derudover syet fire huller ca. 15 mm. i diameter to i hver side ved den øverste kant og ca. 40 cm. afstand. Disse huller har nok været brugt til en sækkepind, der gjorde det lettere for en enkelt mand at fylde korn i sækken. Vævebredden varierer fra 69 cm (sæk 5) til 76 cm (sæk 2).

Det var almindeligt på gårdene, at opbevare det tærskede korn på loftet af stuehuset, enten løst eller i sække. Her var kornet under en vis kontrol, og det har vel også

virket isolerende. Da Hm. O's søn, Kristen Olsen i 1926 byggede nyt stuehus, måtte han derfor opbevare kornet i sække på kostaldsloftet, mens byggeriet stod på. Kostaldsloftet var et murstenshvælvet loft, og dette forhold sammen med den meget fugtige sommer dette år bevirkede at bunden på de fleste af sækkene rådne, og det var nødvendigt at sy ny bund i disse sække. Om den fornyede bund på sæk 3 kan henføres til ovennævnte er tvivlsomt, når fornyelsen på 40 cm tages i betragtning.

Når man malede sit navn eller initialer på sække var det bl. a. for at undgå forbytning af sække og indhold ved formaling af korn hos mølleren. Navnene er påført med kinesisk tusch, der købtes som en fast sort blok, hvorpå man kom lidt vand, ganske som med farvelade.

Denne sæk med stednavn viser, at sækkene blev holdt vedlige med stopninger og lapper.

Kornsækkenes æra i landbruget ebbede ud i første halvdel af 1960'erne, men i begyndelsen af 1960'erne var læsning af kornsække på vogn stadig én af disciplinerne i femkamp ved konkurrencerne for landbouddommen, der bl. a. blev holdt ved Frederiksminde i Præstø.

På mange større gårde var der den uskik ved en ung mands 18 års fødselsdag, at den unge mand for at være „voksen“ skulle tage en 100 kg sæk fra jorden og løfte den op på sine skuldre. Mange rygskader i

Håndskriften på sækkene blev forladt. I stedet blev brugt en skabelon.

landbruget kan henføres til det hårde slæb med sække, men også for benene har det været en voldsom belastning.

Sagn og ordsprog

Her burde artiklen nok afsluttes, men det er fristende at „bygge“ mere på, da sække også i vore sagn og ordsprog spiller en rolle. Mest kendt her fra Præstø Amt er nok sagnet om trolde, der på sin vej mod

Næstved med en sækfuld jord på nakken uforvarende får skabt Mogenstrup Ås på grund af et „lille“ hul i sækken, hvorfra jorden løber ud. Storsække er åbenbart ikke noget nymodens.

Men også i den nordiske sagnverden er sækken nævnt, bl.a. i fortællingen om kæmpen Starkad, som bærer trækul i en sæk på ryggen fra Upsala i Sverige til Lejre ved Roskilde. (Kilde 3)

Sække er i vores dagligdag på retur bortset fra storsække. Dog kan visse grøntsager, foder til kæle/hobbydyr, træpiller m.v. stadig købes i sække, men ordet indgår på forskellig vis i vores begreber: „Tøjet hænger på dig som en sæk“, og for piger den skamfulde betegnelse: „Du er en sæk“. Og hvem er ikke bange for „at købe katten i sækken“ (Kilde 4). Så er det mere positivt, hvis „man får i både pose og sæk“.

For den efterfølgende dag er der alt andet end lyse udsigter, „når solen går ned i en sæk (skyer), står den op i en bæk“ (regnvej), og i efterfølgende ordsprog er der en erkendelse af menneskets sande natur: „Alle vil herre være, men ingen vil sækken bære“ (Kilde 5). Nej, lad os hellere være lidt magelige, for „det er lettere at drive æslet, end sækken selv at bære“, (Kilde 5), og så kan det let hænde at „man slår på sækken og mener æslet“ (Kilde 4). Er det et ordsprog, der er kommet til Danmark fra Sydeuropa, siden der tales om æsler og ikke heste eller stude?

Livserfaring er der også nedfældet i følgende ordsprog, der af Peder Syv angives som islandsk: „To store kan ikke være i én sæk“. Dette ordsprog er omtalt i britiske kilder 1659 (Kilde 6).

For den lidt ældre generation var gækbreve med mere eller mindre vellykkede rim et fast afvekslende indslag i den lange vintertid. Hvilke motiver og ønsker der lå

bag følgende rim, får stå hen i det uvisse: „Gæk, gæk gæk, put Olav i en sæk, send ham til Paris, på ryggen af en gris“.

Utallige børn er i tidens løb kravlet i en sæk for til de voksnes fornøjelse at gennemgå sækkevæddeløbets kvaler med fald og skrammer til følge, for ikke at tale om den efterfølgende kløe som følge af alt det gamle støv i sækkene.

Anderledes positivt er børnenes syn på julemandens store gavesæk, hvad enten han nu kommer fra Grønland, eller det er et familiemedlem, der i højtidens anledning er krøbet i nissekostume. Her er sækken et håndgribeligt bevis på julens overflod af gaver. Hvilken skuffelse og brud på traditioner, hvis han blot stillede med en indkøbspose fra det lokale supermarked.

Men i vores begrebsverden er det ikke alene julemanden, som bærer på en sæk,

Hjælpe midler i arbejdet med kornsækkene.

for tegninger af skumle mandspersoner med et koben i den ene hånd og en sæk med tyvekoster over ryggen, er en klassisk måde at karikere en tyveknægt på. Og så må enhver sammenligning mellem den glade giver og den ulykkelige tager op-høre.

Selv i sportsverdenen er sækken med. Boksernes sandsæk er synlig og forståelig nok til træning, men når eksempelvis et fodboldhold må rejse hjem med en „ordentlig sæk „ (har tabt en kamp), begynder finurlighederne, og har selv samme hold på et tidspunkt i kampen været foran, taler man om „at de glemte at snøre sækken“.

Denne vending er udsprunget af „at slippe katten ud af sækken“ (Kilde 4), der igen har forbindelse med førnævnte ord-sprog om „ikke at købe katten i sækken“.

H.C. Andersen gør også „brug“ af sække i „Hvad fatter gør“. Det er ganske vist de rådne æbler, der er pointen, men sækkene anskueliggør mængde og overflod på en måde, så vi i 200 året for hans

- Hvad har De tænkt at gøre?

- Kunne jeg ikke hjælpe Dem med at pakke ind?

Storm P

Scene fra et hjemmевæveri midt i 1800-tallet.

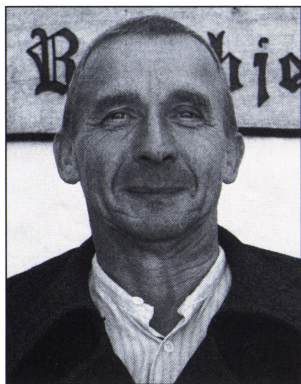
fødsel stadig kan fornemme omfang og rigelighed. To poser rådne æbler er småting for ikke at tale om et par bylter.

Kunsten at binde ordentlig for en sæk med pænt foldet mule (den øverste kant), dobbelt halvstik og sløjfe, var det ikke alle som mestrede perfekt, hvilket følgende episode for et halvt hundrede år siden er et eksempel på: „En mand kommer kørende til den lokale mølle med et læs kornsække. Vel ankommet til møllen opdager mølleren, at adskillige sække på vognen er væltet og kornet løbet ud, hvilket blot får følgende kommentar fra den uheldige kusk: Åh, det er også far, det gamle fjols, han kan ikke binde ordentlig for en sæk, for jeg har på turen herhen været nødt til at stoppe tre til fire gange for at binde sækkene om“.

Hemming Olsens sække er ikke hængt op på loftet igen, men efter anvisning fra Nationalmuseet omhyggeligt pakket sammen med syrefri silkepapir mellem hver sæk. Nu bliver de gemt blandt andre gamle tekstiler i Hemming Olsens farfars brudekiste fra 1815, hvor initialerne HMO vidner om, at navnet Hemming Olsen har været brugt i flere generationer, men så er vi på Møn, i Elmelunde, og det er en anden historie.

Kildehenvisning:

1. Nationalmuseet, Bevaringsafdeling, sagsnr. 12820-0001 ISK/ajh
2. Georg Simon: Gotisk Skrift, læsning af slægts- og lokalhistoriske kilder Dansk historisk Håndbogsforlag 1981
3. Guder og helte i Norden, Politikens Forlag 2. udg. 1965
4. T. Vogel-Jørgensen: Bevingede ord 2. oplag 1945
5. Karen Olsens optegnelser (min farmor)

Olav Foged Olsen

f. 1945 på Bøgebjerggaard, Røstoft.

Uddannet landmand og har aftjent værnepligt ved GHR. Overtog Bøgebjerggaard i 1976. Har en levende interesse for fortiden, der bl. a. viser sig i en imponerende samling af flinteredskaber og potteskår.

Årsberetning

Sidste års årbog indeholdt en artikel om maleren L.A. Ring. Rønnebæksholm kunst- og kulturcenter havde 2004 en fin udstilling af L.A. Rings værker, og det var en fornøjelse for Historisk Samfund, at Rønnebæksholm lagde lokaler til, da årbogen skulle præsenteres.

Årsmødet, der havde ca. 40 deltagere, indledtes med et lysbilledforedrag af Arne Aasbjerg. Derefter var der generalforsamling. Genvælt til styrelsen blev Egon Damgaard, Svend Skov og Allis Bro. Nyvalgt blev Jens Bjerre Tybjerg, som nu er redaktør af årbogen.

Forårsturen gik til Øland – solens og vindenes ø. Især det sidste fik vi at mærke, men havde da også timer med sol.

Undervejs havde vi fremragende guider. På Borgholm selve kastellanen, museets leder, på Kalmar slot en dansktalende svensker og i Eketorp en svensktalende med dansk statsborgerskab. Turen havde 42 deltagere, men flere var på venteliste, så det anbefales at melde sig til turene i god tid.

Sommerturen er beskrevet af Jens Bjerre Tybjerg.

Høstmødet begyndte i Keldby kirke, hvor Svend Skov med stor viden og lune fortalte om kirken og de mange kalkmalerier. Derfra gik turen til Nyord, hvor William Houmann tog os med på byvandring og meget engageret fortalte om øen som bonde-, fisker- og lodssamfund.

William Houmann fortæller på Nyord.

Historisk Samfund for Præstø amt blev stiftet i 1912. I årenes løb er der samlet et stort materiale angående foreningens aktiviteter. Papirerne er opbevaret på Næstvedegnens lokalhistoriske Arkiv og er nu katalogiseret, så har man lyst til et kig „bag kulissen“, er man velkommen til at henvende sig på arkivet.

Dette års årbog er mere omfattende end de tidligere. Når det økonomisk kan lade sig gøre, er det på grund af en donation fra Vemmetofte Kloster på 10.000 kroner, som vi med tak har taget imod.

Nu er årbog 2005 udgivet, og så begynder vi at tænke på næste års årbog. Har nogen af medlemmerne ideer til artikler er redaktionen meget interesseret i at høre om det. Samtidig opfordrer vi nuværende medlemmer til at omtale foreningen til andre med interesse for historien i det

Eketorp

gamle Præstø amt, eventuelt at give et medlemskab som gave.

Vi håber at den interesse, der har været for arrangementerne i år, vil fortsætte næste år, så husk at sende tilmeldinger i god tid.

Allis Bro

Borgholm

Historisk udflugt til Odsherred

Museet på Psykiatrihospitalet i Nykøbing S, den imponerende glassamling på Anneberg og Højby Kirke var målet for Historisk Samfund i Præstø Amts sommerudflugt, der fandt sted lørdag den 4. juni 2005. 33 medlemmer deltog i turen, der bød på mange gode oplevelser.

Museet på Psykiatrihospitalet viser, hvorledes sindslidende er blevet behandlet op gennem tiderne, fra middelalder til vor tid. Den giver et glimrende udtryk for den nytænkning, der skete, da hospitalet blev taget i brug i 1915. Fortidens behandlingsformer var en meget barsk affære.

Samlingerne på Anneberg blev skabt af J.C. Hempel. Han lod den smukke bygning opføre for at kunne udstille sin im-

ponerende samling af glas og skulpturer, og i 1965, samme år som J.C. Hempels Skibsfarve-Fabrik A/S havde 50 års jubilæum, blev samlingerne åbnet for offentligheden.

Deltagerne i udflugten nød synet af de ca. 1.200 glas, som J.C. Hempel bragte hjem fra udlandet, og så med opmærksomhed sommerens udstilling, der er skabt af medlemmer af Eventyrenes Klub. Anneberg er åbent for publikum fra 1. maj til 30. september.

Inden besøget på Anneberg nød vi frokosten – nogle siddende, mange stående – i haven bag Anneberg Hovedgård, hvis hovedbygning er blevet center for Odsherreds Kulturhistoriske Museum.

Bibliotekar Kurt Sørensen fortalte i haven bag Anneberg Hovedgård om gårdens historie.

Samlingerne på museerne i Stenstrup, Høve, Fårevejle, og Nykøbing S er midlertidig pakket ned, til et nyt, stort udstillingshus ved Anneberg Hovedgård kan åbnes for offentligheden.

Turen gik videre til Højby Kirke, en anselig kampestenkirke, der ikke mindst er kendt for sine kalkmalerier fra slutningen af 1300-tallet. Til kirken knytter sig folkevisen om hr. Ebbes to døtre. Under faderens fravær, han var på pilgrimsrejse, blev døtrene forført af to brødre af adelig herkomst. Døtrene hævnede sig på forførerne, som de dræbte i kirken.

På grund af mordet på de to brødre blev kirken af paven lyst i ban i syv år. Det er dog ikke helt sikkert, at dramaet udspandt sig i Højby. Visen er også knyttet til tre steder i Jylland, og den kendes også på Island.

Lokalhistoriker, bibliotekar Kurt Sørensen, Nykøbing S, var den kyndige fører gennem historien. Udflugten var tilrettelagt af Knud Skovbæk, Allerslev, og Hanne Tømmerup, Fensmark. Målet for næste års sommerudflugt bliver udvalgte perler i Nordsjælland.

tyb

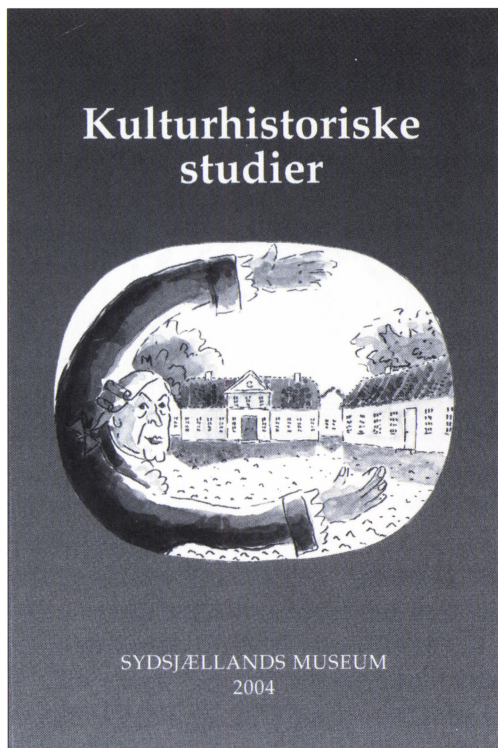

Deltagerne nød frokosten i haven ved Anneberg Hovedgård.

Svend C. Dahl

Litteratur om Præstø amt 2004

Amtets historie i almindelighed

Kulturhistoriske Studier

Henrik Schilling er redaktør på Sydsjællands Museums årsskrift, og i årsberetningen berettes om de foretagne undersøgelser i 2004; der er mange farvefotos. (152 s., ISBN 87-983097-4-9).

Dorthe Wille-Jørgensen fortsætter skrivelserne om Vordingborg Slot/Borg, denne gang med perspektivet: Om Vordingborg var en korsfarerborg? - Også Niels Ryberg (1725-1804) og Køng får ord med på vejen i år, men i form af en tegneserie, skabt af Jesper Clausen, mens Gerd Malling gennemgår litteratur om Ryberg og tiden.

Ved Præstø Fjord (Abildhøj) har museet undersøgt en boplads fra romersk jernalder med et 35 m langt og 5 m bredt hus/gård med plads til en snes kreaturer og et par heste. Anne R. Andersen & Lasse Sørensen omtaler også en hustomt fra yngre stenalder i „overgangen mellem TNC og MNA I“(!). Det fremgår senere, at det svarer til 3.600-3.200 f.Kr.

Ud fra fund af romerske glasperler ved Røstofte, Udby og Himlingøje fortæller Helge J. Kudahl om Himlingøje-dynastiets storhedstid, ca. 150-300 e.Kr. Sydøstsjælland og Stevns var præget af en magtfuld elite (daner-slægten) med gode forbindelser til romerriget. Forfatteren gør i årbogens største artikel spændende rede for de politiske forbindelser, alliancesystemer, handels- og magtforhold i Germanien i det nuværende nordtyske og syd-

skandinaviske område. Dynastiet var knyttet til Odin-kulten og dens kendetegn: Runer og ravne. De ældste runer er måske netop opfundet her af hjemvendte krigere fra Romerriget, der havde lært latin. Runerne blev dog brugt mere til magi end til skriftlige meddelelser.

Suså-guiden

Storstrøms Amt har i samarbejde med Vestsjællands Amt udgivet et hæfte på 59 s. (ISBN 87-7368-072-9). Hovedforfatter er Johanne Marie Jensen.

Guiden gennem beskriver de væsentligste seværdigheder i Susåens afvandingsområde. Dvs. ikke bare fra udspring i Rønnede Kommune til udløb i Næstved Kommune, men også Sorø- og Ringstedegnen inddrages (8 kommuner). Det er især i beskrivelsen af de mange kulturlevn og naturområder at hæftet hævder sig, hvorimod den almene historie er behæftet med fejl. Der er et indbydende layout med mange flotte farvefotos og detailkort. Der afsluttes med Nyttige Oplysninger (adresser) og adgangsregler for færdsel i naturen.

Østbanen 1879-2004

I anledning af de 125 år i 2004 blev denne store og flotte udstyrsbog på 316 sider med et væld af illustrationer, de fleste i farver, udgivet af Dansk Jernbane-Klub (ISBN 87-87050-49-8) og skrevet af Ole-Chr. M. Plum.

Østbanen gennemløber Køge, Vallø, Fakse og Stevns kommuner, og har haft stor betydning for både personer og erhverv i området. Det er en af Danmarks ældste privatbaner, der trods adskillige genvordigheder gennem tiden, har overlevet, og nu er en del af Hovedstadens Lokalbaner. Mellem 1. og 2. Verdenskrig var banen truet af lukning flere gange.

Forhistorien bag er nok så spændende; bl.a. at der politisk var en del venstrefolk (bønder), der var imod anlægget, mens byernes højrefolk (konservative) var for. Linjeføringen gav selvfølgelig også anledning til store diskussioner.

Bogen har fotos med fra vist alle stationer, og mange af dem er fotograferet lige efter opførelsen. Der er gennemgang af sporplaner og godstrafik, ombygninger og moderniseringer, driftsproblemer og økonomi, køreplaner og takster, involverede personer og personale (f.eks. 23 ledvogtersker). Snerydning har tilsyneladende været et stort problem på Stevns.

Bogen har billeder af togmateriel i alle afskygninger, både person- og godsvogne, lokomotiver og skinnebusser samt et katalog over samme. Der afsluttes med en kilde- og litteraturfortegnelse.

125 ÅR AF VENSTRES HISTORIE

Venstre i Præstø Kredsens

125 år af Venstres historie

Venstre i Præstø Kredsens står som udgiver af denne jubilæumsbog på 103 sider fra 2005; redigeret af Arne Skovbæk og Jens Bjerre Tybjerg (ISBN 87-990680-0-1). Mere end et dusin personer har bidraget med artikler.

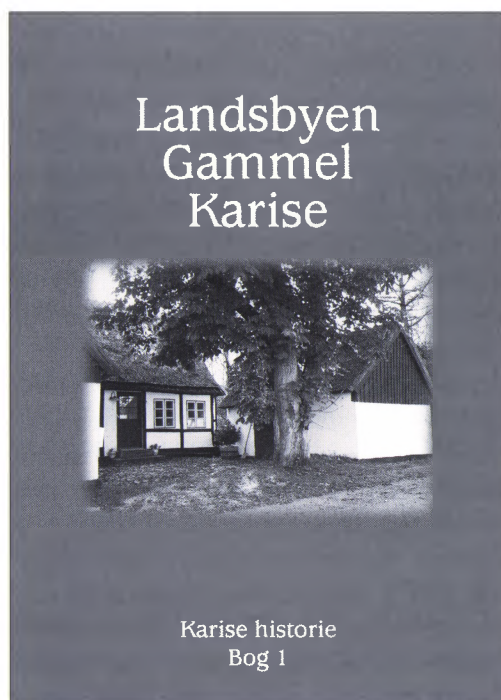
Der bliver næppe flere lignende jubilæer i Præstøkredsens, da der sker omlægninger i forbindelse med den nye kommunale strukturreform fra 2007. Indtil da dækker kredsens udover Præstø kommunerne Fakse, Fladså, Rønnede og Stevns. Bidragyderne fokuserer på udviklingen siden 100-års skriftet fra 1980. Af særlig interesse har personer med politisk indsigt fra de fem kommuner beskrevet forholdene i deres egne kommuner i perioden siden kommunalreformen i 1970. Mest omfattende er Arne Skovbæks bidrag: „Venstres valgpolitiske historie i Fakse 1970-2005“; der omtaler interne og eksterne stridigheder, forhandlinger og kompromisløsninger.

Rent upolitisk var det i øvrigt Venstres Vælgerforening i Præstø, der fik oprettet

Præstø Lokalhistoriske Forening til varetagelse af lokalarkivets interesser. Der afsluttes med lister over venstrebyrådsmedlemmer i de fem kommuner siden 1970 samt kreds- og lokalformænd.

De enkelte kommuner

Fakse

Landsbyen Gammel Karise – Karise historie Bog 1

Karen Larsen og Svend Aage Hansen har på eget forlag udgivet ovenstående bog på 103 sider i 2004 (ISBN 87-990532-0-9).

Næsten halvdelen af bogen omhandler et par folketællinger. Alle 609 personer i hele sognet 1787 og de 202 personer i selve Karise i 1801 er oplistet. Navneskik dengang og nu er vist. Desuden omtales skoleundervisning i Karise gennem tiden (rytterskole fra 1724). I 1921 var der stærk utilfredshed blandt befolkningen,

fordi børnene skulle undervises i nye fag som tegning, sløjd og håndgerning.

Karisegårde kaldes et par gårde, der ligger lidt uden for byen på voldstedet for den gl. hovedgård. Peder Olufsen til Kalwæris er nævnt i 1261, men efter middelalderen bliver stedet til almindelig bøndergods. – Efter udskiftningen flyttede flere af Karise bys gårde ud 1797-1804. De enkelte gårde omtales nærmere, ligesom en omfattende brand 1804. Ingen literaturliste eller register.

Folk og Kultur 2004

Årbog for Dansk Etnologi og Folkemindevidenskab (ISSN 0105-1024) bringer en mindre artikel om Historier i Landskabet, skrevet af Else Michelsen. Den handler om bøndernes hegning ca. 1750-1900 og udgangspunktet for undersøgelsen er Pebringe ved Karise.

Ifølge flere officielle beskrivelser (1803 og 1839) brugte bønderne på egnen ikke andre hegn end jorddiger ind til nabolandsbyerne. I Pebringe var det dog anderledes. Bregentved ejede byen, og jorderne var før udskiftningen blevet ind delt i 11 kobler (skifter) ligesom de ofte var på herregårdene. Alle koblerne var indhegnede med jorddiger, hvorpå der var plantet pil eller poppel, der blev stynet hver 7. år og derefter anvendt til risgærder. Dvs. der var utraditonelt både hegn og gærder.

Fladså

Der var engang ... stumper af Fladsås lokalhistorie

Fladså Arkivs medlemstryk 2004 på 32 A4-sider bringer syv artikler, hvoraf de tre omhandler Brandelev, inkl. en oversigt over gårdene. Det er en blanding af slægtshistorie og lokalhistorie, der domi-

nerer, og den største artikel om „Tjørnebo“ er skrevet af Ole Krogh Jensen, som fortæller om beboernes og gårdens brogede historie fra 1600-tallet til i dag.

Keld Andersen bringer uddrag af Søren Petersens erindringer. Han kom til Everdrup i 1858, tjente flere steder, følte sig ringeagtet, meldte sig frivilligt som soldat for en anden (mod betaling) og rejste til Amerika 1863. Tre år senere kom hans store kærlighed fra Everdrup over til ham, hvor de blev gift. Keld Andersen beretter også om årets gang i Fladså Arkiv, der kunne fejre 25 års jubilæum i aug. 2004.

I øvrigt har anmelderen først nu modtaget medlemstrykket for 2003, hvori Ole Krogh Jensen har skrevet om Borupgården ved Mogenstrup. Det var engang en større gård, der blev nævnt allerede i 1287. - Mogens Søgaard skriver om bønderne fra Snesere og omliggende landsbyers kalkkørsel for godsejeren i 1812.

De fem kgl. vildtbaner i Sydsjælland fra Valdemar Sejr til Frederik V får deres historie fremlagt af Poul Erik Nielsen. Mest kendt er dem mellem Dybsø og Præstø Fjord. Til gravning af vildtbangrøfterne i 1716 brugte man 200 svenske krigsfanger. – Også Skt. Peders Kapel fra 1878 ved Præstø Fjord er emnet for en artikel.

Everdrup-Stafetten

22. årgang 2004 har et par småartikler af interesse: Dels om Everdrup Sogns Sprøjte, om Askov Købmandshandel og om Bøgesø Ødekirke. Det er kun et par år siden stedet blev undersøgt og kirkens omrids markeret. Den blev nedrevet i 1550'erne.

Landsbyliv

„Afhandlinger om livsstil og sociale relationer i landbosamfundet fra 1700-tallet til i dag“ er undertitlen på Palle Ove Christiansens bog på 225 s. fra 2004. Landbohistorisk Selskab (ISBN 87-7526-187-1).

Bogen er en samling af fem videnskabelige artikler, der har været trykt tidligere. Forfatteren beskæftiger sig med jævne menneskers liv, og det samfund de levede i. De første artikler om østdanske fæstebønder, bondehushold, sociale forandringer o.l. tager „desværre“ udgangspunkt i Giesegård-området mellem Ringsted og Køge. Det ses dog også, at Køgehåndværkerne i 1788 havde en livlig handel på markedet i St. Heddinge og Præstø. Modsat var det især håndværkere fra Næstved, der drog til Køge.

Den femte artikel: Lokalkultur og officiel kultur“ fortæller om forskelle og modsætninger i Toksværd, Gødstrup og Dysted sidst i 1970'erne (se evt. „Fire Landsbyer“ 1980). Forfatteren m.fl. har undersøgt, hvordan landsbyerne klarede udstykning, tilflytning og integrering af tilflyttere. Også på det tidspunkt var Toksværd den store og aktive by med et stort foreningsliv, skole, kirke m.m. De mange tilflyttere smeltede relativ uproblematisk sammen med den gamle by. Der er et kort med angivelse af alle ca. 25 offentlige institutioner, forretninger eller virksomheder i byen 1978. Gødstrup havde på det tidspunkt oplevet befolkningstilbagegang og havde ikke engang en postkasse tilbage. Dysted var præget af sociale spændinger, og: „Det altid har været svært at få folk til at arbejde sammen i Dysted“, som der står. Forhåbentlig er det bedre i dag. Bogen har naturligvis litteraturliste.

Røjlen 2003

8. årgang af Holmegaards lokalhistoriske årsskrift er på 63 sider og Ole Pilegaard Hansen er forfatter til det meste og udgiver af hæftet.

Holmegaard Bibliotek har eksisteret i 25 år med faguddannet bibliotekar, men før da blev der i 1889 anlagt et bibliotek på glasværket med 1035 bind og startet en læseforening. Året efter fulgte et læseselskab i Toksværd, og vedtægterne herfra er gengivet. I Fensmark blev der oprettet et sognebibliotek i 1912 med en læsestue på 12 m², derefter fulgte Holme-Olstrup i 1942, og det første kommunebibliotek i 1966.

Hakon Mielche (1904-79) var fra Fensmark og opnåede en stor berømmelse som forfatter og globetrotter. Den første udgivelse udkom 1935 og siden fulgte ca. 80 flere, 12 helafsnitsfilm og en lang række kortfilm – bl.a. om Susåen. Røjlen bringer en erindringsartikel fra Fensmark, som Hakon Mielche skrev i 1975. Mielcheslægten kom til egnen ca. 1850 fra Holsten og slægtshistorien gennemgås.

I Røjlen „Blå Bog“ er det i år Torben Kaarslev, der portrætteres. Han er nok mest kendt som dirigent og orkesterleder, bl.a. i forbindelse med URANIA's nytårskoncerter. – „Bakspejlet“ beretter måned for måned, hvad der skete af stort og småt i kommunen i 2003.

Møn

Møns Historie

2004 udgav Lokalhistorisk Forening for Møn Kommune denne bog på 112 sider (stort set uden ill.) af Lauritz Larsen (1881-1967). Hans efterladte manuskript fra 1952 er trykt som han efterlod det uden ændringer, bortset fra nogle fodnoter (ISBN 87-990273-0-5). Kildeangivelserne er mangelfulde, og der er intet register.

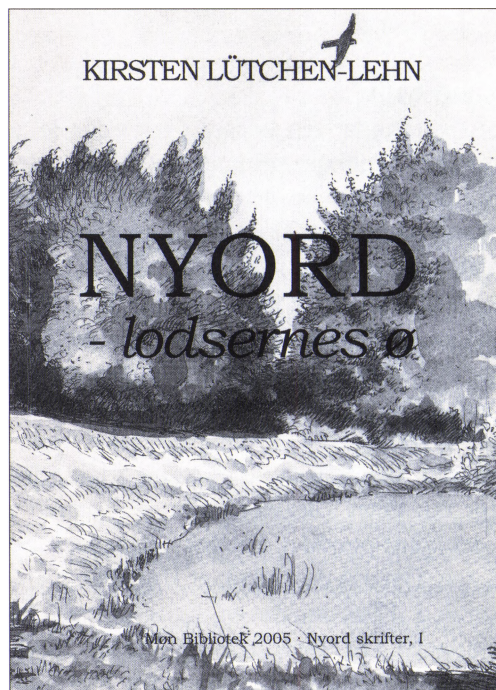
Bogen beskriver øens oldtidsminder og sagn, kirker og kendte personer, samt en mere almen historie iblandet lokale forhold, som hvem der var høvedsmand på Stegeborg, om pantsættelse af ejendomme, om angreb på øen m.m. Lensmanden Anders Bille (1505-55) får en særlig omtale, og i hans tid blev Stegeborg indtaget under Grevens fejde, plyndret og ødelagt af Steges egne borgere. – Mønboernes berømte forsvar af deres ø i 1658-59 under svenskekrigenes omtales grundigt sammen med de efterfølgende plyndringer og forarmelse af øen.

Krongodset på Møn blev solgt fra 1769, og øen blev inddelt i fem hovedgårde, hvoraf nogle blev købt af bønderne. Der redegøres for, hvem der købte hvad og landbrugets udvikling gennem 1800-tallet. Denne epoke kan siges at slutte med andels- og højskoletiden, da Rødkilde Højskole med folketingsmand Frede Bojsen i spidsen fik stor betydning.

Lauritz Larsen medtager et stort referat af Hans Jensen Viborgs Møns-beskrivelse fra 1600-tallet (se Peder Hansen Resens „Atlas Danicus“ (Møn) 1991). – På samme tid nedskrev degnen i Elmelunde, Jens Jørgensen Fog, om skelsættende begivenheder fra sognet, om druknede folk, om en hund, der kom løbende med et barnehoved, om en kvinde som ombragte sit spædbarn og blev halshugget, om gårde som brændte, om lynet der ihjelslog en malkende kvinde, om en knægt, der drak sig i døden i brændevin og blev begravet „uden sang og klang“ o.l.

Nyord – Lodsernes Ø

Møn Bibliotek står som udgiver af denne lille bog fra 2005 på 77 sider (ISBN 87-990731-0-2). Kirsten Lütchen-Lehn har forfattet teksten og Niels Peter Andreasen har tegnet flotte illustrationer. Forfatteren har trukket på fastboende som kilder, og

der berettes om en lang række sider af livet på et lille øsamfund, der var ret isoleret indtil broen til Ulvshale blev indviet i 1968.

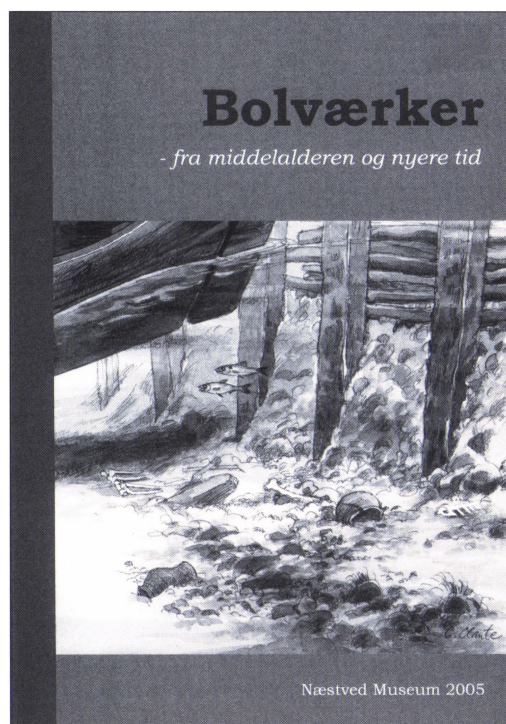
Nyord er ca. 5 km², hvoraf hovedparten består af mere eller mindre fugtige enge. På øens moræneknold ligger gårdene, der var relativ små. Hver af de 20 gårde fik i 1809 ca. 10 tdr. land agerjord, men 30 tdr. eng – og man havde ret til at holde 10 køer, 7 får, 6 gæs og 1 gase ude på de (indtil 1856) fællesejede enge.

Landbruget blev suppleret med bijobs. Således fik de 20 gårdfæstere (og 7 husmænd) i 1721 både ret og pligt til at lodse i farvandet ved øen, hvor der var lodstvang pga. de mange lavvandede grunde og smalle sejrendre. Den sidste lods gik på pension i 1965. Fiskeriet var et andet bijob, men også mere traditionel søfart spille en rolle. 1880 var der f.eks. indregistreret 30 skibe på Nyord.

Bogen omtaler derudover færgehavnens betydning, mejeri, forsamlingshus, kro, købmænd, kirken fra 1846, skolegang

Bolværker – fra middelalderen og nyere tid

I 2005 udgav Næstved Museum denne bog på 141 sider, redigeret af Thomas Roland (ISBN 87-88461-58-0).

Forskellige fagfolk skriver om en halv snes lokaliteter i Danmark og et udblik til Nordtyskland. Man får en oversigt over det danske fundmateriale og dateringsresultater. Det fremgår, at der blev taget hele 68 prøver fra de fundne bolværker langs den frilagte del af Susåen, og de kunne dateres til adskillige tidspunkter mellem 1220 og 1633. – Stegeborg-udgravningerne er medtaget her, selv om der ikke blev fundet bolværker, men omfattende tømmerkonstruktioner fra 1309-14 og en brønd fra 1248.

Birgitte Borby Hansen m.fl. skriver om Middelalderens havnefront i Næstved og forskellige bolværkskonstruktionerne. Den omkring 200 m lange strækning af bol-

værk fra 1466-67 viser, at det har været et organiseret anlægsarbejde, som byens råd må have beordret sat i gang. Bolværket blev udbedret løbende, men først afløst af et nyt efter 130 år.

Sabine Karg skriver om arkæobotaniske undersøgelser, der inddrager botanikken i arkæologien. Der er taget adskillige prøver af organisk middelalder-materiale, der blev undersøgt for pollen, sporer og parasitæg (indvoldsorm). Almindeligvis fandtes byg, hør, hamp og humle (mad, klæde og øl) samt hassel, æbler, pærer, slåen, jordbær og hindbær. Generelt bar prøverne præg af at være affaldslag; åbrinken blev måske brugt som en art losseplads – trods bolværkerne?

Brigadéren på Rønnebæksholm

Endnu engang er der nyt fra Erling Petersen; en lille bog på 62 sider, udgivet af Forlaget Fuglebjerg 2004 (ISBN 87-985689-4-9).

Den omtalte „Kgl. Majestæts brigadér til hest“ var Niels Mund, godsejersøn fra Rønnebæksholm, der fik en lang militær karriere, som toppede i 1701, da Niels Mund blev udnævnt til oberst. Længe inden havde han overtaget Rønnebæksholm (senest 1669).

Herremanden lå jævnligt i strid med Næstved og Herlufsholm om græsningen på overdrevet og ved Rønnebæksholm Mølløse, der i begyndelsen af 1700-tallet var helt udtørret og omdannet til eng. Bogen bringer også beretninger om Munds forhold til sine fæstere og til andre herremænd, om misligholdelse af gårde, om skærmydsler mellem hovarbejderne, om ansattes tyverier fra Rønnebæksholm og om ulovlig skovhugst og krophold. Beretningerne bygger på retssager, anlagt af Mund, som forfatteren har gravet frem fra gl. tingbøger og retsprotokoller, som der gøres rede for i noterne. I et

tilfælde var det herremanden, der blev anklaget – nemlig for løsgående hunde, der bed andres får ihjel. Niels Mund døde 1723.

Et helt liv - Herlufsholm Kostskole

Gads Forlag udgav 2004 en stor og flot billedbog på 160 sider af fotokunsteren Suste Bonnén, der gennem to år færdedes på kostskolen (hvor hendes egen dreng er discipel) i tide og utide for at fange stedets stemning og rytme (ISBN 87-12-04165-3).

Det er ikke en almindelig lokalhistorisk skildring, men en „kærlighedserklæring“ til kostskolen, hvor opdragelse, dannelse og uddannelse har gået hånd i hånd siden 1565. Bonnén har fanget stedets ånd både til hverdag og fest, til morgensang og bordbøn, i skole, under fritid og til fest.

Der er både traditionelt flotte fotos, men også mere eksperimenterende kollager og motiver, der bevidst er slørede og uskarpe. Sådanne fotos ville vi andre kasere; her er det kunst. Teksterne er overvejende gengivelser af personlige tanker og refleksioner over egen, sønnens og herloviaeres tilværelse. En stor del af billederne af elever er desværre ikke forsynet med navne på vedkommende, men bogen har dog en halv snes mere indgående portrætter af enkelte elever.

Kähler – Ipsen – Hjorth – fra pottemageri til fabrik

Næstved Museum har i samarbejde med Bornholms og Varde Museum i 2005 udgivet en bog om de tre kendte keramiske værksteder (ISBN 87-88461-59-9), og udgivelsen (92 s.) er samtidig et katalog til særudstillinger på de tre museer. Gengivelser af de 300 udstillingsgenstande, 100 fra hvert sted, er i farver (fleste fotos af Jens Olsen).

Bogen rummer så mange almene informationer, at dens levetid ikke slutter med udstillingerne. Efter et tilbageblik til middelalderen omtaler Palle Birk Hansen Herman J. Kählers første år ved Hattings Kakkelovnsfabrik 1838, og hans start af egen virksomhed i Kindhestegade året efter. Kähler kom fra Holsten, og det gav lidt problemer i de ophedede år under de Slesvigske Krige. F.eks. brød tre bevæbnede borgere ind hos ham i 1848 og truede med at skyde ham: „Din tyske hund“.

To af sønnerne gik i farens fodspor; særlig kendt blev Herman A., og det var også ham, der 1872 fik bygget et nyt værksted „uden for byen“ ved „Skidtsparken“ (Kählersvej), mens faren og en anden søn, Carl F., fortsatte i Kindhestegade. Der er tidslinjer over fabrikkernes historie, hvor Kähler er ældst. Det skal pointeres, at det er virksomhedens historie i 1800-tallet, der er emnet.

Liv og Levn

Årsskrift nr. 18 fra Næstved Museum (2004) bringer fire artikler på de 28 informationstætte A4-sider (ISBN 87-88461-57-2).

Palle Birk Hansen har to artikler med. I „Bodil-slægten“ gennemgås stormands-slægtens relationer til kongefamilien. Peder Bodilsen blev i gl. dage regnet som Næstveds grundlægger (1135), selv om byen er langt ældre. Det interessante er, at Peder (og hans brødre) har fået efternavn efter moren, der helt klart var af fornemmere byrd end faren. Sandsynligvis var hun datter af Erik Ejegod. – Palle Birk Hansen skriver dernæst om spedalskkehospitalet, Sct. Jørgensgården i Aaderup. Hypotesen er her, at smittefaren for spedalskhed nok har været overdrevet gennem tiden, og at man på stedet drev et manufaktur med dyrkning af og fremstilling af klæde af hør.

Det store fund af romerske mønter fra Orup i Tybjerg Sogn bliver behandlet af Thomas Roland og Helle W. Horsnæs. I alt er der fundet 77 denarer fra år 64 til 210, hvilket gør fundet til det næststørste samlede denarfund på Sjælland. Skatten blev i sin tid nedgravet på et lille næs i et eng- og moseområde. Alle mønter er afbildet og kommenteret i et katalog. Tybjerg var i jernalderen en centralby med ting- og helligsted og offerplads. – Birgitte Borby Hansen gennemgår derefter en mængde fund af kogestensgruber fra bronze- og jernalder mellem Fensmark og Næstved (Kalkerup og Maglebjerg). En stor del af gruberne lå i lange rækker, der nok har haft en kultisk funktion.

Næstved Landdistrikt

Årbog 2004 – Historisk Samfund for Sorø Amt

Årbogen (ISBN 87-91311-01-2) indeholder en stor artikel om: Rasmus Sørensen, Rasmus Ottesen og den religiøse vækkelse i Sorø Amt 1829-40“, skrevet af Joan Kobæk Trabjerg.

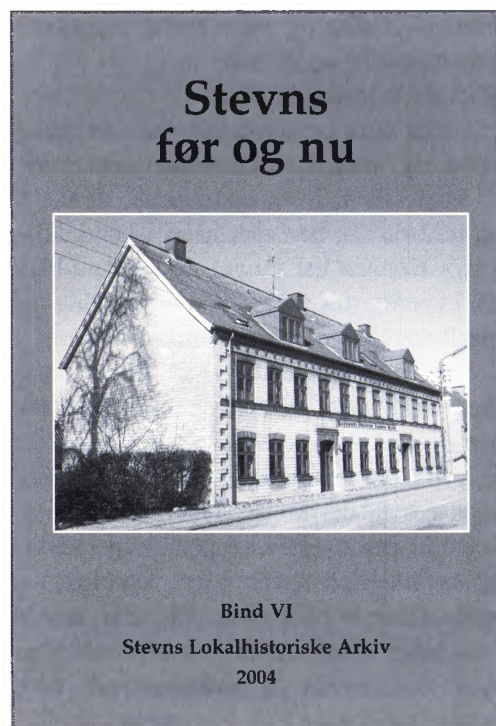
Næstved Kommunes vestområde hører til det gl. Sorø Amt og flere af de omtalte steder bliver en del af kommunen fra 2007 (f.eks. Skafterup og Haarslev-Tingjellinge), og der er også omtaler fra Marvede-Hyllinge sogne. Vækkelsesbevægelsen blev bl. a. støttet af godsejeren på Holsteinborg. Det var en lægmandsbevægelse, „degnekristne“, der sommetider stod i modsætning til de lærde præster, og der fulgte en lang række bryderier, når lægfolk afholdt „gudelige forsamlinger“. Efterhånden mistede lederne den folkelige tilslutning i takt med at de flirtede med baptismen og dertil fik et mere politisk-socialt sigte.

Rønnede

Skalk 2004:5

bringer en lille omtale af Kludeegen i Leestrup skov og de traditioner, der er tilknyttet et „helligt“ hultræ, og hvilke sygdomme, det kunne kurere.

Stevns

Stevns før og Nu, bd. 6

Af de 11 artikler i Stevns Lokalhistoriske Arkivs årbog for 2004 bliver kun de største omtalt; 136 s. (ISBN 87-984774-6-3). Register og indholdsfortegnelse til de første 6 bind af Stevns Før og Nu bages.

Knud Rasmussen skriver om St. Heddinge Håndværkerforening, dannet i 1855 med 45 medlemmer, rekrutteret blandt „anstændige og pletfrie Borgere“. I modsætning til de tidligere laug var håndværkerforeningerne for alle erhverv. Der blev hurtigt oprettet en Teknisk Skole, men en

egentlig bygning kom først i 1896. En håndværkerstiftelse (alderdomsbolig) stod færdig i 1878 med 12 boliger, og begge ejendomme ses stadig. – Maglebykrædderen, Christen Christiansens, soldaterdagbog fra krigen i 1864 bringes i resumé. Den er fremdraget, kommenteret og transkriberet af Henning Poulsen, der også er ansvarlig for 2. del af Rødvigs Historie. Første del kom sidste år. En stor del af artiklen omhandler flintbrænderiet og flintovnene, og der har været flere flintovne siden 1870, nogle dog kun til pynt; bl.a. den 3. fra 1988. Derfra er der ikke så langt til en omtale af Rødvig Cementfabrik, der udnyttede kalken fra Stevns Klint.

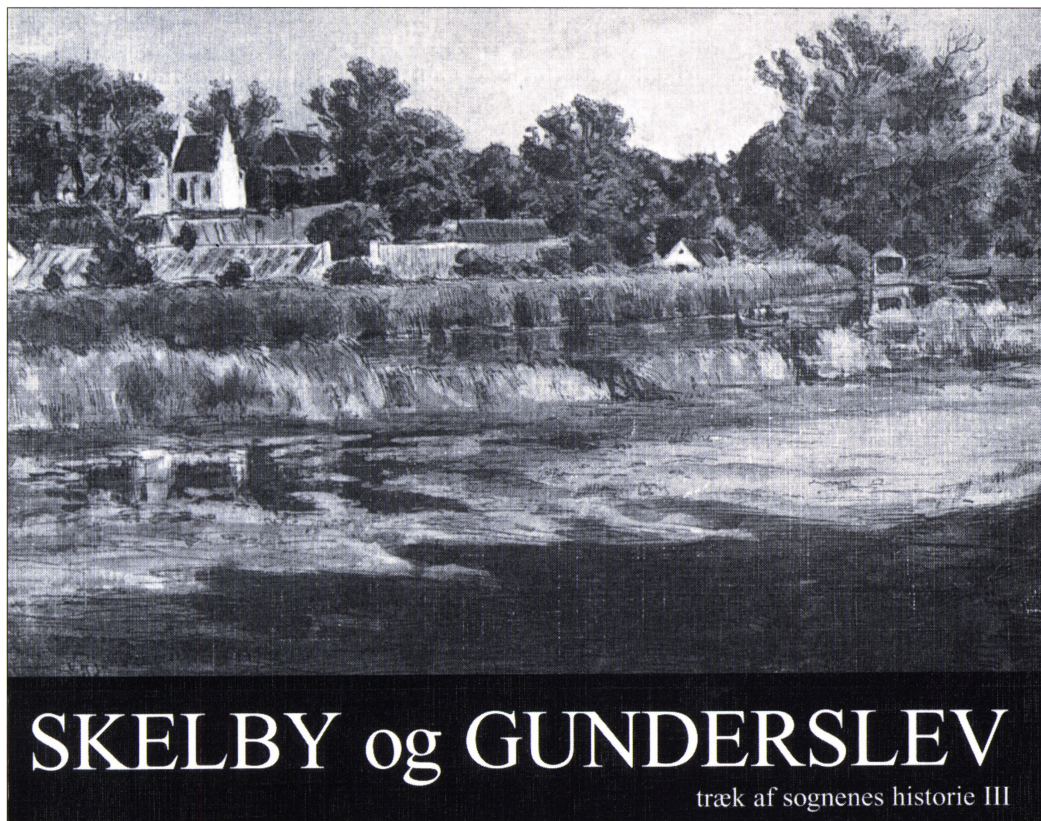
Troels Grønnebæk skriver om Magleby-Holtug Sognes Fattigprotokol 1802-24, hvor de trængende bliver inddelt i 3 klasser efter behov. De nødvendige midler

blev pålignet hartkornet. 1881 blev den store Råby Fattiggård opført med plads til hele 40 trængende, der skulle arbejde for føden i land- og havebrug, så man blev selvforsynende. Lemmerne blev også udlånt til bønderne eller til kommunalt vejarbejde, ligesom der blev solgt halm- og træsko o.l. - Egnsrætter fra Stevns er emnet for Anni Hansen, og en række forskellige retter omtales sammen med deres og meddelernes historie. Det mest bemærkelsesværdige navn til en ret må bygmelspandekagerne indtage: „pisalliker“.

Suså

Skelby og Gunderslev – træk af sognenes historie 3

Der har i mange år været tradition for samarbejde mellem de to sogne, selv om

de ligger på hver side af Susåen i hver sin kommune og hvert sit amt (fra 2007 samme kommune). Svend B. Jørgensen og H.J. Heegaard har både redigeret og skrevet bogen; dog med et bagland i en Lokalhistorisk Arbejdsgruppe med flere medlemmer. Der afsluttes med ordforklaring og gode person- og stedregistre (ej ISBN), og naturligvis er bogen forsynet med en række gl. fotos og kort (248 s.).

De fleste af de to sognes landsbyer bliver behandlet ret indgående med eksempler på hoverireglement, præsteindberetninger, rets- og udskiftningsprotokoller, kirkebøger og folketællinger, aftægts- og fæstekontrakter, taksationer, skifte- og fæsteprotokoller – samt fra ældre tid forskellige middelalderlige jordebøger og Danmarks Riges Breve og hvor der ellers måtte være en omtale af den pågældende landsby.

Udover ovenstående kilder bruges nye og gl. vurderinger af hvert enkelt hus og gård, og mange ejendommers ejerlister er ført op til 2004. En meget stor del af bogen er transskriptioner af gl. håndskrevne dokumenter i deres helhed; lettere tilpasset til nutidssprog. Det gør ikke bogen letlæst, men til gengæld bliver den til en kildeudgave af blivende værdi, som indbyggerne i Holløse, Gunderslevlille, Rejnstrup, Skelby, Ulstrup, Trælløse, Nåby og Kagstrup samt kommende lokalhistorikere vil kunne bruge i mange år fremover.

Suså Egnshistoriske forening – Årsskrift 2004

Hele otte forfattere har bidraget til de 64 sider, redigeret af Erik Krag og Kirsten Jensen, der sammen med Glumsø Bogtrykkeri står for udgivelsen (ISBN 87-989247-2-9).

Blandt de længere artikler skriver Carsten Rasmussen løst og fast om Næsby i gamle dage: Folketællinger, foreninger,

spangen over åen (vist nedlagt i 1930'erne), kirken, herregården Næsbyholm og fattighusene. – Verner Larsen fortæller i: „Fra mejered til mejetærsker“ om landbrugets mekanisering gennem 1900-tallet. Der er som bekendt sket en voldsom omvæltning på landet i den periode, vel den største nogensinde i de ca. 6.000 år, der har været landbrug herhjemme.

Glumsø skolevæsen er emnet for en artikel af Kurt Simonsen. Han tager udgangspunkt i indvielsen af den kommunale mellem- og realskole i 1963, men foretager også tilbageblik i historien; bl.a. til forskellige visitatser af provst og biskop i 17-1800-tallet. - Om købmanden i Glumsø Henry Plesner (1896-1950) fortsætter den beretning, der påbegyndtes sidste år af hans barnebarn, Hanne Samuelsen.

Dan Gryning har dernæst fortalt om sit og familiens liv ved Herlufmagle Bryggeri, der startede med farens køb af stedet i 1908. En periode var Irma storaftager af „Prima Taffel Øl“ sammen med brugser og købmænd. Bryggeriet huskes i dag mest for Dana-mineralvand, der blev produceret frem til 1992. – Til slut er det Niels Wengbergs tur til berette om sit liv: „Fra sadelmager til møbelhandler“. Det må siges, at der er sket noget; nu er der omkring 5000 m² under tag i Glumsø.

Vordingborg

Eleverne fra Oringe

Heidi Gøtz har redigeret 12 fortællinger af plejere fra Oringe. Hæftet på 48 sider er udgivet af Psykiatrisk Museum Oringe, der har etableret en ny permanent udstilling om plejeelevernes og hospitalets historie (ISBN 87-91652-03-0). Se evt. bogen „Oringe – der var engang“ 2003.

De 12 plejeelever er spredt i tid over

fem årtier, fra 1948 til 1981. I samme periode skiftede stedet betegnelse fra at hedde sindssygehospital til statshospital og senest amtshospital. Ikke bare navnet, men også uddannelsen og indholdet har ændret sig meget i takt med hele samfundets ændring. I begyndelsen af perioden gav man f.eks. patienterne LSD-behandling.

Artiklerne er ledsaget af en række gl. fotos af de forskellige elevhold og deres undervisere. Tilsyneladende var det for mange udsigten til (efter elev- og aspiranttid) en fast tjenestemandstilling, der tiltrak eleverne. For manges vedkommende fortsatte ansættelsen lige til pensionsalderen.

NB:

Stort set alle udgivelserne kan bestilles gennem den nærmeste boghandler (ISBN-nr.), lånes på biblioteket eller måske ses på det lokale arkiv. Ved jubilæumsskrifter og småskrifter uden ISBN må man normalt selv henvende sig til udgiveren.

For at fremme aktualiteten anmeldes ikke blot litteratur fra det foregående år, men også udgivelser fra første halvår af indeværende år.

- Husk at sende bøger til anmeldelse!

Historisk Samfund for Præstø Amt oprettet 1912

Foreningens hjemmeside og e-mail:

www.home1.stofanet.dk/hispa/index.htm
erlingbro@mail1.stofanet.dk

Styrelsen

Allis Bro, Fyrrevænget 5, Appenæs,
4700 Næstved, tlf. 55 72 00 13 (formand)

Knud Skovbæk, Nihøjvej 8,
4720 Præstø, tlf. 55 99 61 42 (næstformand)

Henning Nielsen, Næbvej 28
4720 Præstø, tlf. 55 96 53 65 (kasserer)

Svend B. Jørgensen, Alleen 8, Skelby,
4160 Herlufmagle, tlf. 55 45 71 17 (sekretær)

Jens Bjerre Tybjerg, Juulsvej 11,
4720 Præstø, tlf. 55 99 11 35 (redaktør)

Hanne Tømmerup, Tjørnevej 10, Fensmark,
4684 Holmegård, tlf. 55 54 70 13

Egon Damgaard Hansen, Holtug Linievej 9,
4660 St. Heddinge, tlf. 56 50 02 43

Olav Foged Olsen, Røstofte Skovvej 2,
4735 Mern, tlf. 55 98 50 76

Svend Skov, Klostervej 8, Spejlsby
4780 Stege, tlf. 55 81 34 14

Suppleanter:

Bent Hansen, Valmuevej 1 C,
4700 Næstved, tlf. 55 72 38 29

Svend Jensen, Kongeskovvej 21,
4660 St. Heddinge, tlf. 56 50 24 89

Litteraturanmelder:

Svend C. Dahl, Kalbyrisvej 113,
4700 Næstved, tlf. 55 72 09 83

Salg af publikationer

Følgende årbøger m.m. kan købes ved henvendelse til:

Formanden Allis Bro, tlf. 55 72 00 13
eller Egon Damgaard tlf. 56 50 02 43

*Alle priser er inklusive moms,
men eksklusive forsendelsesomkostninger.*

Årbøger 1919-74

Pris pr. bd. 45,00 kr., medlemspris: 30,00 kr.
(Send en søgелiste. Mange årgange er udsolgt).

Årbøger 1975-1982

Pris pr. bd. 50,00 kr., medlemspris: 40,00 kr.

Årbøger 1983-2004 (1998 udsolgt)

Pris pr. bd. 75,00 kr., medlemspris: 50,00 kr.

F. Vestergård: Salget af Vordingborg Rytterdistrikt
Pris: 60,00 kr., medlemspris: 40,00 kr.

Benny Christensen: Skibsværft og flådebase
Pris: 50,00 kr., medlemspris: 30,00 kr.

Niels Hartmann: Pottemageriet på Rødeled
Pris: 25,00 kr., medlemspris: 15,00 kr.

Claus M. Smidt: Sjølund's fagre sletter
Pris: 40,00 kr., medlemspris: 25,00 kr.

F. Michelsen:

Det borgerlige Fugleskydnings Selskab
i Næstved 1797-1897

Pris: 30,00 kr., medlemspris: 20,00 kr.

F. Michelsen:

Næstved 1870. Da banen kom til byen
Pris: 60,00 kr., medlemspris: 30,00 kr.

Morten Bredsdorff: Grundtvig og Sydsjælland
Pris: 60,00 kr., medlemspris: 40,00 kr.

O. D. Lütken: Præstø Amt 1839 (indbundet)
Pris: 75,00 kr., medlemspris: 50,00 kr.

J. Ingemann Pedersen:

Susåen og den danneskjoldske Kanal
Pris: 90,00 kr., medlemspris: 75,00 kr.

Anders Pedersen: Sjællands Stifts Degnehistorie
Pris: 80,00 kr., medlemspris: 30,00 kr.

Jørn Farø: Farø, vej-over-ø

Pris: 90,00 kr., medlemspris: 50,00 kr.

Erling Petersen:

Søde ord og dyre løfter optegnelser fra tingbøger
Pris: 75,00 kr., medlemspris: 50,00 kr.

Sådan lå landet - Præstø Amt indtil 1920

Punkterne henviser til områder, de enkelte artikler omhandler.

